Tamasi Mihály

A RENDSZERVÁLTOZÁS TÁRSADALMI MÉRLEGE

Bába Kiadó
Szeged, 2008

E kötet megjelenését támogatta:

az Erdei Ferenc Társaság,
a Táncsics Alapítvány

ISBN 978 963 9881 19 8

Kiadja: Bába Kiadó
Nyomdai munkálatok Bába és Társai Kft.
6724 Szeged, Cserzy Mihály u. 11.
Telefon: (62) 464-015
Felelős vezető: dr. Majzik István

Tartalom

ELŐSZÓ Félúton? – Félúton Dr. Romány Pál 7

I. A GAZDASÁGI FOLYAMATOK TÁRSADALMI HATÁSAI 10
- *Gazdasági visszaesés – nagyarányú munkanélküliség* 10
- *A Bokros-csomag gazdaságpolitikai lényege és célja* 17
- *2001: új gazdaságpolitika, a nehézséhek forrása* 25
- *Hazánk az Európai Unióban* 28
- *Gazdasági korszerűsödés – nemzetközi összehasonlításban* 32

II. A TERÜLETI GAZDASÁGI ÉS TÁRSADALMI KÜLÖNBSÉGEK ALAKULÁSA 43
- *Gazdasági és társadalmi mozgások* 44
- *Dél-Alföld, Csongrád megye* 62

III. TÁRSADALMI, EMBERI ERŐFORRÁSAINK ALAKULÁSA 72
- *Az életminőség változása* 77
- *Az életminőség Dél-Alföldön, Csongrád megyében* 83

IV. KAPITALIZÁLÓDÁS, POLGÁROSODÁS, PROLETARIZÁLÓDÁS 88
- *Kispolgárosodás a Kádár-rendszerben* 88
- *Erőteljes kapitalizálódás* 89
- *Fennállott-e a harmadik út lehetősége?* 91
- *Vadkapitalizmus vagy vadkapitalista jelenségek?* 95
- *Demokratikus, népi kapitalizmus?* 96
- *Politikai és gazdasági polgárosodás* 97
- *Proletarizálódás* 99

V. A TÁRSADALMI ÁTRÉTEGZŐDÉS 100
- *Területi társadalmi mozgások* 107
- *A főváros társadalmának átrendeződése* 108
- *A falusi társadalom kettőssége* 113
- *Az agrártársadalom átalakulása* 116

VI. A TÁRSADALOM RÉTEGEI 124
- *A gazdasági elit* 131
- *Az értelmiségi és vállalkozói, tulajdonosi középosztály* 133
- *Középrétegek: ügyviteli alkalmazottak, kisvállalkozók* 134
- *A munkásság csoportjai* 134
- *A munkaerőpiacról kiszorulók, (a „roncstársadalom")* 135

VII. A TÁRSADALMI VISZONYOK ÁTALAKULÁSA CSONGRÁD MEGYÉBEN 138
Területi népességmozgás a rendszerváltozás előtt 138
Városiasodás, urbanizáció? 140
Társadalmi átrétegződés a megyében 144
VIII. TÁRSADALMI RÉTEGEK CSONGRÁD MEGYÉBEN 152
A helyi gazdasági elit 153
A középosztály és a középrétegek 161
A munkásság rétegei 161
IX. A VÁROSOK TÁRSADALMI VISZONYAI 163
Szeged: előtérben a középosztály és a középrétegek 163
Hódmezővásárhely: szakmunkások és gazdálkodók 169
A három régi város társadalmi változásai 174
Három új kisváros a porondon 179
A három régi és három új város társadalmi viszonyai 184
X. TÁRSADALMI VÁLTOZÁSOK A FALVAKBAN 187
Gyarapodó és csökkenő népességű falvak 187
A falvak társadalmi viszonyainak átrendeződése 190
Agrártársadalmi átalakulás a megyében 195
XI. KITÖRÉSI PONTOK, UTAK CSONGRÁD MEGYE GAZDASÁGÁBAN, TÁRSADALMÁBAN 203
Szeged: az Európai Unió dél-keleti kapuja 207
Városok: a helyi energiák mozgósítása 209
Mórahalom, Mórakert TÉSZ, Sándorfalva 211

JEGYZETEK 212

BIBLIOGRÁFIA 213

NÉVMUTATÓ 215

ELŐSZÓ
Félúton? – Félúton

„Nyarakra gondolunk s hogy erdeink
majd lombosodnak s bennük járni jó,
és kertjeinknek sűrű illatában
fáján akad a hullni kész dió!"

Radnóti Miklós (1938)

A látomásos költeményt télidőben, 1938-ban írta Radnóti. Himnusz a békéről címet kapta. A kötet, amelyben a vers Cserépfalvinál megjelent, Meredek út név alatt vált ismertté. Az elmúlt két évtized hazai története, városi-falusi változásai, vágyai és reményei felidézik a költő gondolatait. A téma azonban nem szépirodalom, nem dokumentumkötet, hanem társadalomrajz arról a magyarországi átalakulásról, amely a harmadik évezred kapujában végbement. A migrációs folyamatokban, a társadalmi szerkezetben a települések rangsorában – azaz életünkben. Az egész országban és – közelebbről – Csongrád megyében, Szegeden és más városaiban.

Lehet, hogy „műfajilag" jobban illett volna egy Erdei idézetet választanom mottóként, aki tudományos-szakirodalmi tevékenységének nem kis részében a jelzett társadalmi-gazdasági kérdéseket vizsgálta. Utolsó nagy könyve is – amelyből a szerző, Tamasi Mihály idéz is, sőt polemizál egyik-másik tételével – a Város és vidéke nagy témakörét veszi sorra. Erdei Ferenc azonban a XX. század fia volt, sőt a századra jellemző több folyamat Erdei után, azaz a hetvenes években bontakozott ki. A társadalomtudós a Magyar Tudományos Akadémia főtitkára, az Agrárgazdasági Kutató Intézet vezetője természetesen sok-sok elemzéssel, megállapítással segíthette és segítette a tudományos felismeréseket, ám közéleti emberként, mindenkori reálpolitikusként. Makóról indult, européerként, a feltételekkel is gondosan számolt. A feltételek, a „viszonyok" pedig – enyhén szólva – nehezen viselték a tudományos minősítést (sőt gondot jelent ez még ma is).

A poéta szabadságfoka egészen más mint a kutatóé, ami komoly előnyt jelent Európa eme tájain. Éltek is vele legjobbjaink. Petőfi is, Radnóti is, mások is.

A számok világa, a gazdasági kategóriák – amivel ez a munka is foglalkozik – más közeget jelent. Állandóságot, pontosabban: azonosságot, összehasonlíthatóságot követel, hogy következtetései szilárdak, megbízhatóak lehessenek. Sok országban ez természetes is, akár évszázadokra visszamenőleg – és előretekintve is. Európa térképén nem egy ország helyét akár csukott szemmel is megjelölheti bárki. Államformája, gazdasági rendje is változatlan, leg-

feljebb gyarmatait veszítette el. Ez utóbbiért elismerést élvez, érdekszférája viszont szinte csorbítatlanul érvényesülhet, hasznot hoz továbbra is.

Ez a „zóna" – ahol Magyarország is található – merőben más XX. századot hagyott maga mögött. Egy zaklatott, nem építésben, hanem rombolásban „jeleskedő", országhatárokat tologató, veszekedős, sőt: véres korszakot. És mindezeken túl a változások (és akaróik) visszatérően eltérő, ellentmondó megítélését, aminek csak a látható (és bosszantó) jele az emlékművek rombolása, vagy a hidak, közterek át- (és vissza)keresztelése. Minderre gondolva mondható szinte üdítő „dokumentumnak" Tamasi Mihály rendszerváltozást tárgyaló, mintegy tíz fejezetre tagolt munkája. Adatok és adatok, új és új megközelítésben. Eszébe juttatja az olvasónak Andorka Rudolf és Kolosi Tamás egykori elemzéseit, vagy még előbb Enyedi György és Kulcsár Kálmán munkáit. Emlékezetes siker volt A falu a magyar társadalomban című, 1982-ben megjelent könyv is, amelyet Vágvölgyi András szerkesztett és az MTA Szociológiai Kutató Intézetének gondozásában jelent meg az Akadémiai Kiadónál.

Tamasi Mihály mögött nem áll intézet, de tiszteletreméltó publikációs és oktatási tevékenység igen. A bejárt vidék, a szülőföld és a téma alapos ismerete alkalmassá tette arra, hogy egy részletes, konkrét elszámolást adjon a mai magyar társadalom statisztikailag mért folyamatairól. Nem könnyű vállalkozás, hiszen az átlagok, arányok, százalékok nem andalító olvasnivalók, de nem is ez volt a cél. Egyébként, ahol lehetett, érdekességeket, új „agrárcsillagokat" is felvonultat. Ha már a média nem teszi – legfeljebb csak botrány esetén – akkor szerepeljen Tamasi könyvében, hogy ma mit tesz pl. Mórahalom vagy Szentesen, hiszen Bábolna, Dalmand vagy Boly eltűnt, mint „agráréllovas". Jellegzetes adat, hogy Mórahalom gépkocsi sűrűsége (1000 lakosra) pl. nagyobb, mint Szegedé. Elemezni fogják még a régió mai „vip listáit", azaz a legnagyobb jövedelműek között névsorát is. Remélhető, hogy egy bővített kiadásban már az „ezer hold felettiek" névsora is olvasható lesz. Mint az 1935. évi Gazda-Címtár egykor azt tartalmazta... A jövőre vár – többek között – az is, hogy a szaktudomány pontosítsa az elit fogalom értelmezését. A vagyon ugyanis nem mindig emel valakit automatikusan az elit, különösen pedig a szellemi elit tagjai közé. Nem lehetne a valóban nagy adófizetőket – a virilistákat - inkább valamiféle dicsőségtáblával megtisztelni?

Két+két évtizeddel találkozik az olvasó a következő oldalakon. Akár nevesíthetők is lehetnének. A világháború utáni évek valójában az Asszonyokkora nevet is viselhetné, hiszen a falvakat jórészt az egyedül maradt nők és a nagyszülők tartották fenn. Voltak azután olyan idők, amik a reménység évei voltak – rövid ideig – Magyarországon. E néhány utalásból is kitetszik, hogy a rendszerváltozás következményeiről, elszámolásáról még távolról sem készült el az átfogó, értékelő társadalmi mérleg. Legfeljebb az egyéni, a családi...

Talán annyi állítható, hogy félúton jár az átállás („kapitalista visszarendeződés"?), ám a váltásról számszerű és gondos, sokoldalú kép, adatsor áll össze a következő lapokon. Kitörési pontokat, azaz fejlesztési lehetőségeket is sorol Tamasi Mihály. Fontos, felelős felsorolás ez. Általános érvénye is lehet, hiszen eredményekről, kiváló gazdasági szervezetekről nyújt – tényekkel igazolt – képet. Milyen magyarázat található a haladásukra, a jó példákra? Követhetők lennének? Érdemes néhány motívumot, tanulságot említeni.

Első a tudás, a szakmának az elsajátítása, s annak a folyamatos karbantartása. Apáról fiúra a szorgalom, adott esetben a mezőgazdaság szeretete örökölhető, de a szakismeret – minden fokon – tudással sajátítható el. (Még a nyelvtudással is számolva.) Ahol ezt belátják, ott más lesz a versenyben való helytállás eredménye is.

Második a technika-technológia szerepe, hiszen a tudást – mai feltételeink mellett – az említett eszközök, eljárások jó alkalmazása esetén lehet kamatoztatni. Múzeumi módszerek a mezőgazdaságban sem „korszerűek" már, bármiképpen is megbecsüléssel tekintünk egykori alkalmazásukra, alkalmazóikra.

Harmadiknak egy ősi szabályt indokolt sorolni: az összefogást, a társulást az akadályok leküzdésére, a gyorsabb haladás elősegítésére. Nálunk – csalódások, politikai öncélúságok után – különösen indokolt erre nagyobb figyelmet fordítani. Dunántúl nagyságú országok, mint pl. Dánia vagy Hollandia, az összefogás, a szövetkezés útján jutottak az élre, már századokkal ezelőtt.

Kellett persze – negyediknek sorolva – a tőke is ahhoz, hogy beruházzanak, befektessenek a tudás elsajátításába, a termelés bővítésébe, a gazdálkodás hatékonyságának emelésébe. Ez is megteremthető. Aki viszont luxusautóra koncentrál akkor, amikor egy jó traktorra volna még szüksége – mindkettőt elveszítheti.

Finn gazdák mondják: Az alap, a felsoroltakhoz is: az árutermelés, a javak megbízható– skandináv módon történő – előállítása. Azaz: annak a sorrendnek a megtartása, amely egymásra épülve biztos haladást tesz lehetővé.

Lehet akár Öt Té-nek is tekinteni a tudás, a technika, a társulás, a tőke és a termelés sorravételét, ám a siker nem ezen az alliteráción múlik. Valójában azon fordul meg a jövő, hogy Csongrádban és máshol, országunkban és a világban miként szembesülünk a valósággal, s milyen következtetéseket vonunk le abból.

Következtetéseket levonni, összegezni – a tényekből érdemes. Ehhez ad gazdag hátteret Tamasi Mihály könyve.

Dr. Romány Pál
az MTA Agrártörténeti és Faluszociológiai
Bizottságának elnöke

I. A GAZDASÁGI FOLYAMATOK TÁRSADALMI HATÁSAI

Gazdasági visszaesés – nagyméretű munkanélküliség

A rendszerváltozás lázában 1989-90-ben a lakosság, a tömegek nem jelentéktelen része azt hitte, hogy a változások olyan életszínvonalat eredményeznek, amilyen a fejlett nyugat-európai kapitalista országokban érvényesülnek. A gazdasági szakértők jelentős része azonban éppen arra figyelmeztetett, hogy az államszocialista rendszer mind gazdaságilag, mind társadalmilag igen alacsony hatékonysággal működött. Emellett pazarolta mind az anyagi, mind az emberi erőforrásokat. A gazdasági növekedés, a termelés növelésének erőltetése mellett kevés figyelmet fordított a minőségre, a valós piaci igények kielégítésére. Mindebből következően a vásárlók, a piac igényeinek nem megfelelő árutömeg, vagyis eladathatatlan készletek halmozódtak fel. Az ipar, a gazdaság működése igen alacsony hatásfokot ért el.

A piacgazdaságra való áttérés azt jelentette, hogy a gazdaságtalanul, alacsony hatásfokkal termelő üzemek, gyárak tönkrementek, kénytelenek voltak beszüntetni működésüket. Leendő tulajdonosaiknak is ez állt az érdekükben.

A rendszerváltozás előtt a magyar gazdaság, az ipar, építőipar, a mezőgazdaság, a különféle szolgáltató ágazatok teljesítménye az 1980-as évek közepén érte el legmagasabb szintjét. Ezt követően – némi ingadozással – kismértékben ugyan, de csökkent a teljesítmény. A rendszerváltozás, a piacgazdaságra való áttérés folyamatában óriási mértékű teljesítménycsökkenés következett be.

A főbb iparágak és az ipar egészének termelési indexe
1990-1993 között[1]
előző év = 100,0

Iparágak	1990	1991	1992	1993
Bányászat	82,9	97,2	80,9	98,8
Élelmiszeripar	96,7	95,7	87,4	95,7
Textilipar	83,7	67,9	73,5	102,5
Vegyipar	93,2	84,1	86,4	101,0
Kohászat	84,7	67,5	73,7	113,8
Gépipar	82,0	74,5	73,2	110,5
Ipar	89,8	83,4	87,4	104,0

Az ipari termelés 1990-ben több mint 10, a következő évben közel 17, 1992-ben több mint 12 százalékkal csökkent. 1990-ben elsősorban a bányászat, a textilipar, a kohászat és a gépipar teljesítménye esett vissza. A következő 2 évben továbbra is a textilipar, a kohászat és a gépipar leépülését lehetett tapasztalni.

1993-ban, majd 1994-ben már némi termelésnövekedés következett be az iparban, ami azzal függött össze, hogy az 1994-es év az országgyűlési képviselő-választások előtt az akkori kormány némi közérzetjavító intézkedéseket tett, költekezésbe kezdett, ami növelte a keresletet az ipari termékek iránt. Így elsősorban a belföldi piacra termelő iparágak termelésében következett be élénkülés. Mindennek ellenére az ipar termelési szintje jócskán elmaradt 1985-öt teljesítményétől. A rendszerváltozás előtti időszakban mind az ipar, mind a mezőgazdaság, az egész magyar gazdaság az 1980-as évek első felében, az 1980-as évek közepén érte el legmagasabb termelési szintjét. Nem érdektelen tehát megvizsgálni, hogy ettől a teljesítményszinttől mennyire esett vissza a magyar gazdaság produktuma.

A fontosabb iparágak és az ipar egészének teljesítményszintje
1993-ban és 1994-ben az 1985-ös termelés százalékában
1985=100,0

Iparágak	1993	1994
Bányászat	57,6	48,3
Élelmiszeripar	83,7	88,3
Textilipar	45,2	47,1
Vegyipar	70,6	74,5
Kohászat	53,3	64,0
Gépipar	57,1	68,7
Ipar	68,1	74,6

Az ipar egészének teljesítménye 1993-ban az 1985-ös szintnek csak 68,1 százalékát érte el. A bányászat termelése 1994-ben még a felét sem érte el 1985-ös teljesítményének. Közismert azonban, hogy elsősorban a szénbányászat esett vissza nagymértékben, a kőolaj- és földgázkitermelés szintje csak lassan és fokozatosan csökkent. Iparunk másik nagy vesztese a textilipar volt, amely 1993-94-ben 1985-ös termelésének még a felét sem produkálta, bár 1994-ben némileg növelte termelését. A kohászat és a gépipar termelése is jócskán visszaesett 1985-höz képest, biztató volt viszont, hogy a gépipar termelése nem jelentéktelen mértékben növekedett. Az élelmiszeriparban és a

vegyiparban kisebb mértékben következett be termeléscsökkenés, bár ezek teljesítménye is eléggé elmaradt 1985-ös szintjüktől.

Az építőipari termelés a rendszerváltozás éveiben 1990-91-ben esett vissza nagymértékben, mivel a beruházások jelentősen csökkentek. Lakás is jóval kevesebb épült, mint a korábbi években. 1992-től ugyan már némi élénkülés volt tapasztalható az építőiparban, de termelése 1980-hoz viszonyítva igen alacsony szintet ért el.

Ismeretes, hogy hazánk mezőgazdasága az 1980-as évek elején a gabonatermesztésben, a zöldség- és gyümölcstermesztésben, az egy főre jutó sertés- és baromfihús-termelésben már a tudáshiány, majd a világ élvonalába tartozott. Azonban már az évtized közepén és második felében – a belső ellentmondások kiéleződése következtében – hanyatlás, visszaesés történt. A rendszerváltozás után a földkárpótlás átgondolatlan módja (azok is földhöz jutottak, akiknek már semmi közük nem volt a mezőgazdasághoz), továbbá a szövetkezetek szétverését szolgáló politikai támadások, a versenyképtelen törpegazdaságok tömeges létrejötte miatt a mezőgazdaság súlyos válságba került.

A mezőgazdasági termelés alakulás 1990-1994 között
előző év =100,0

Év	Növény-termesztés	Élő állatok és állati termékek	Bruttó termelés
1990	90,7	99,8	95,3
1991	104,0	84,4	93,6
1992	74,3	87,4	80,0
1993	90,8	89,6	90,3
1994	109,7	95,8	103,2

Összességében 1990-93 között minden évben termeléscsökkenés történt 5-6, 1992-ben egyenesen 20 százalékkal, a következő évben pedig újabb 10 százalékkal, vagyis 4 év alatt az agrárgazdaság teljesítménye mintegy 40 százalékkal csökkent. A növénytermesztésben az időjárástól függően ingadozott a termés mennyisége, de a visszaesés mértéke kisebb volt, mint az állattenyésztésben. Az állattenyésztési ágazatban minden évben csökkent a teljesítmény.

A szarvasmarha- és a sertésállomány alakulása 1990-1995 között1000 db

Év	Szarvasmarha	Sertés	Baromfi
1990. dec. 31.	1 571	8 000	51 011
1995. dec. 31.	928	5 032	35 659

Hat év alatt a sertésállomány a felére, a szarvasmarha-állomány majdnem a felére, a baromfiállomány mintegy 70 százalékára esett vissza. A hústermelés 1990-ben 1,5 millió tonnát tett ki, 1995-ben pedig már csak 1 milliót. A tejtermelés 2,8 millió tonnáról 2 millióra csökkent. Az 1990-es évek első felében a fontosabb növényfajták termésmennyisége jelentősen csökkent.

A fontosabb növények terméseredménye évi átlagban
1986-1990 és 1991-1995 között1000 tonna

Növényfajták	1986-1990 évi átlag	1991-1995 évi átlag
Búza	6 261	4 394
Kukorica	6 449	5 127
Napraforgó	753	743
Zöldségfélék	1 883	1 465
Gyümölcs	1 629	1 097

Ijesztő mértékű visszaesés következett be a búza, valamint a gyümölcs termésmennyiségében, de kukoricából és zöldségfélékből is jóval kevesebb termett 1991-1995 között, mint az előző fél évtizedben.

A helyzet súlyosságát elsősorban az bizonyította, hogy 1993-ban a mezőgazdaság bruttó termelése 1980-as szintjének mindössze 68,6 százalékát érte el és azóta sem sikerült elérnie e tekintetben a 100 százalékot.

A nemzetgazdaság termelő ágazataiban bekövetkezett nagyarányú visszaesés a nemzeti jövedelem, a bruttó hazai termék (GPD) csökkenésével járt együtt. Értéke 1993-ban közel 20 százalékkal volt kisebb, mint 1990-ben. A termeléscsökkenés az inflációt növelte és csökkentette – becallatlanul – a dolgozók és az egész lakosság jövedelmét.

Az infláció, a reálkereset és a reáljövedelem alakulása 1990-1994 között
előző év =100,0

Év	Infláció	Egy keresőre jutó reálkereset	Egy főre jutó reáljövedelem
1990	128,9	96,3	98,2
1991	135,0	93,0	98,3
1992	123,0	98,6	96,7
1993	122,5	96,1	95,0
1994	113,8	107,2	104,0

A rendszerváltozást követő első 4 évben csökkent mind a reálbér, mind a reáljövedelem. Összesen mintegy 12-16 százalékkal. A csökkenés nagyobb volt a bérből és fizetésből élők csoportjánál, mint a lakosság egészénél a reáljövedelem csökkenése. Az óriási pénzromlás elsősorban az alacsony jövedelmű, szegény rétegeket sújtotta. A dolgozók reálkeresete még 1994-ben is az 1980-as reálbérszintnek mindössze 85 százalékát érte el.

Az óriási méretű termeléscsökkenés, a gazdasági visszaesés a munkahelyek százezreinek megszűnésével a munkanélküliség ijesztő mértékű megnövekedésével járt együtt.

Az aktív keresők, a munkanélküliek és a nyugdíjasok
számának alakulása 1990-1993-között1000 fő

Év	Aktív kereső	Munkanélküli	Nyugdíjas
1990	4 785,2	24,2	2 477
1991	4 668,7	100,5	2 558
1992	4 241,8	406,1	2 680
1993	3 825,8	663,0	2 798

Az aktív keresők száma 4 év alatt közel 1 millióval csökkent, vagyis ennyi munkahely szűnt meg. Ugyanakkor a munkanélküliek tábora megközelítette a 700 ezer főt. A munkahelyüket elvesztettek közel 300 ezer fős csoportja minden bizonnyal rendes vagy korengedményes ill. rokkantsági nyugdíjba menekült a munkanélküliség elől.

A munkanélküliségi ráta már 1992-ben meghaladta a 9 százalékot, majd a következő évben, 1993-ban tetőzött 11,3 százalékkal. A következő években némileg csökkent. A bányászat, a kohászat, a textilipar, valamint a mezőgazdaság dolgozóiból került ki a munkanélküliek többsége.

A rendszerváltozás és a vele járó gazdasági visszaesés nemcsak munkahelyek százezreinek megszűnésével, a munkanélküliség óriási mértékű megnövekedésével járt együtt, hanem a különféle társadalmi csoportok átrendeződésével is.

Az aktív keresők, a foglalkoztatottak csoportjai 1991. január 1-jén1000 fő

Gazdasági ág	Alkalmazásban álló	Szövetkezeti tag	Önálló, vállalkozó	Segítő családtag	Összesen
Ipar	1 194,9	76,6	94,2	22,7	1 388,4
Építőipar	246,9	17,4	49,7	14,7	328,7
Mezőgazd.	254,5	335,9	88,0	31,3	709,7
Közlekedés	271,2	0,7	52,7	18,6	343,2
Keresked.	447,2	0,6	87,9	22,1	557,8
Egyéb	1 560,1	9,3	47,4	4,1	1 346,9
Összesen	3 694,8	440,5	419,9	113,5	4 668,7

Ekkor a rendszerváltozás, a kezdődő gazdasági visszaesés még alig gyakorolt észrevehető hatást a különféle társadalmi csoportok helyzetére. Az aktív keresők száma még meghaladta a 4 és félmilliót. Az önállóak, a vállalkozók csoportja gyarapodott elsősorban, hiszen a piacgazdaságra való kezdődő áttérés megnyitotta az utat a vállalkozások előtt. Az iparban és az építőiparban viszonylag kevés vállalkozó működött, inkább a kereskedelemben és közlekedésben lehetett tapasztalni az egyéni vállalkozások térnyerését. A mezőgazdasági önálló foglalkozásúaknak csak egy részét lehetett vállalkozónak tekinteni, hiszen nem kevesen voltak közöttük olyanok, akik kedvezőtlen körülmények között éltek, nem léptek be a téeszbe, de csak önellátó mezőgazdasági termelést folytattak.

A következő években a már vázolt fejlemények következtében gyökeres változások mentek végbe a társadalmi csoportok helyzetében. Az aktív keresők, a foglalkoztatottak száma az 1991-es 4 millió 668 ezerről 1993-ra 3 millió 825 ezerre csökkent.

Az aktív keresők, a foglalkoztatottak csoportjai
1993-ban és 1995-ben1000 fő

Gazdasági ág	1993	1995
Mezőgazdaság	349,4	295,1
Bányászat	42,2	34,0
Feldolgozóipar	937,8	850,2
Villanyenergia- gáz- víz- és hőszolgáltatás	105,1	95,6
Építőipar	207,1	217,3
Kereskedelem	469,5	459,9
Szálláshely-szolgáltatás	110,4	116,6
Szállítás	336,3	319,6
Pénzügyi tevékenység	72,6	82,2
Ingatlanügyletek	137,0	130,6
Közigazgatás	299,5	318,1
Oktatás	342,8	335,4
Egészségügyi és szociális ellátás	241,6	231,4
Egyéb szolgáltatások	173,9	191,3
Összesen	3 825,8	3 678,3

A legfeltűnőbb változás az, hogy a mezőgazdasági aktív keresők tábora 1993-ban a 2 évvel korábbiaknak a felére csökkent és 1995-ig további 50 ezerrel apadt. Az ipari foglalkoztatottak együttes csoportja is mintegy 300 ezerrel lett kevesebb, s a csökkenés mind a 3 ágazatban, a bányászatban, a feldolgozóiparban és a villanyenergia szolgáltatásban is tovább folytatódott.

Az építőipari foglalkoztatottak száma is visszaesett 1991-hez képest, de 1993 után némi gyarapodás következett be. A különféle szolgáltató ágazatokban a foglalkoztatottak létszámcsökkenése jóval kisebb mértéket tett ki.

Az 1990-es évek közepére tehát az aktív keresők, a foglalkoztatottak tábora mintegy 1 millióval csökkent. Legnagyobb létszámapadás az alkalmazásban állók nagy társadalmi csoportjánál történt: 1991-es közel 3 millió 700 ezer főnyi táboruk 1995-ben már nem érte el a 3 milliót sem. A szövetkezeti tagok száma 80 ezer alá süllyedt. A megmaradt téeszekben a melléküzemágakat felszámolták, a szövetkezetek egy része is feloszlott, a megmaradtak kevés tagnak tudtak munkát adni. A téeszekből kilépettek, kiváltak közül nem kevesen önálló gazdálkodásba kezdtek.

Az ipari, szolgáltató szövetkezetek túlnyomó többsége erre az időre gazdasági társasággá, káeftévé, részvénytársasággá alakult át, így főfoglalkozású

tagjaik társas vállalkozóvá váltak. Csoportjuk mintegy 150 ezer főt tett ki. Az egyéni vállalkozók száma továbbra is 400 ezer körül mozgott.

A Bokros-csomag gazdaságpolitikai lényege és célja

A rendszerváltozás utáni években az ország gazdasági nehézségeit fokozta, hogy magas volt és gyorsan növekedett külföldi adósságállománya.

Magyarország külföldi adósságállománya
1989-1995 közöttmilliárd dollár

1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
20,4	21,3	22,7	21,4	24,6	28,5	31,7

A külföldi adósság törlesztőrészleteinek és a kamatok fizetésének kötelezettsége súlyos terhet jelentett az ország gazdasága számára. Mivel termeléscsökkenés, gazdasági visszaesés következett be, kötelezettségeit úgy tudta teljesíteni, hogy újabb hiteleket volt kénytelen felvenni, ami végső fokon adósságcsapdába, pénzügyi csődbe sodorta volna az országot. A helyzetet súlyosbította a helytelen külgazdasági és árfolyam-politika, amely ösztönözte az importot és fékezte az exportot. Így az ország külkereskedelmi és fizetési mérlegében is óriási és növekvő hiány keletkezett.

Az ország külkereskedelmének alakulása 1990-1994 között milliárd dollár

Év	Import	Export	Egyenleg
1990	8,6	9,6	1,0
1991	11,4	10,2	-1,2
1992	11,1	10,7	-0,4
1993	12,5	8,9	-3,6
1994	14,6	10,7	-3,9

A behozatal némi ingadozással ugyan, de nagy ütemben emelkedett, a kivitel viszont alig növekedett, így a külkereskedelmi hiány 1994-ben már megközelítette a 4 milliárd dollárt, ami az export értékének majdnem a felét tette ki, és a magas külföldi adósságállománnyal társult. Régi külkeresekedelmi relációk szüntek meg, mikor az ország import rászorultsága növekedett.

Mindezt még tetőzte, hogy az államháztartás hiánya is óriási mértékben megnövekedett. 1994-ben a központi költségvetés hiánya az előző évi 200 milliárd forintról több mint 320 milliárdra nőtt.

Ilyen helyzetben született meg 1995-ben a Bokros-csomag, amely abból indult ki, hogy erre az időre jórészt előrehaladt az országban a piacgazdaság ki-

épülése, a privatizáció, a gazdaság fő ágaiban a magántulajdon döntő szerephez jutott. Kiépültek a piacgazdaság intézményei. Ezért piacgazdasági módszerekkel kell megállítani az ország eladósodását, fékezni az importot, ösztönözni az exportot, mert csak így lehet tartós, megalapozott növekedési pályára állítani az ország gazdaságát.

A behozatal gyors növekedésének, az export stagnálásának az volt a legfőbb oka, hogy a forint dollárárfolyamát mesterségesen alacsonyan tartották. Így külföldről olcsón lehetett árút behozni, a termelővállalatoknak pedig előnytelen volt exportálni, mert dollárbevételüket indokolatlanul alacsony forintárfolyamon tudták beváltani. A dollár/forint árfolyama évi átlagban 1993-ban 78,98, 1994-ben 92,0 forint volt. A Bokros-csomag lényege: első lépésként nagy arányban leértékelte a forintot, majd folyamatosan csökkenő leértékelést alkalmazott, hogy fékezze az importot és ösztönözze az exportot. Így a dollár/forint árfolyama 1995júliásban 125,68, egy évvel később 153,20, 1998-ban pedig 214,45 forintot tett ki. Ez az árfolyampolitika 2000 végéig érvényesült. Ebben az évben 1 dollárt 284, egy eurót pedig 265 forintért lehetett vásárolni.

Kis ország számára azért létfontosságú a kivitel növelése, mert kisméretű belső piaca nem ad lehetőséget a gazdaság kiegyensúlyozott, tartós és gyors növekedéséhez. Ezt csak a kivitel dinamikus növelésével tudja elérni.

Vizsgáljuk meg, hogy a Bokros-csomagnak mennyire sikerült e célját elérnie. Indokolt a gazdasági folyamatokat 2000-ig áttekinteni, mert az említett gazdaságpolitikai cél egészen eddig érvényesült.

Magyarország külkereskedelmének alakulása
1995-2000 között milliárd dollár

Év	Import	Export	Egyenleg
1995	15,5	12,9	-2,6
1996	18,1	15,7	-2,4
1997	21,2	19,1	-2,1
1998	25,7	23,0	-2,7
1999	28,0	25,0	-3,0
2000	32,1	28,1	-4,0

Az export különösen az első 3 évben igen biztatóan gyarapodott, a külkereskedelmi hiány csökkent. Ugyanakkor a behozatal lendülete is megmaradt. Mindez élénkítőleg hatott az ipar, a többi gazdasági ág termelésének növekedésére, a gazdaság élénkülésére és korszerűsödésére.

Kedvezőtlen hatást gyakorolta azonban, hogy 1998-tól kezdődően a külkereskedelmi hiány újra növekedni kezdett. Ez azzal járt, hogy az ország külföldi adósságállománya is jelentősen emelkedett.

Az ország külföldi adósságállományának alakulása
1997-2000 között milliárd dollár

Év	Adósság	A GDP %-ában
1997	22,1	54,6
1998	23,4	55,8
1999	29,1	64,5
2000	32,9	64,4

Különösen 1999-ben és 2000-ben emelkedett nagymértékben az ország adósságállománya, amely ekkor már meghaladta a bruttó nemzeti termék (GDP) 60 százalékát.

A Bokros-csomag lényegéhez tartozott még, hogy a pénzügyi csőd elkerülése, az államháztartási hiány csökkentése érdekében visszafogta az állami kiadásokat, korlátozta a bérkiáramlást, vagyis un. megszorító intézkedéseket léptetett életbe. A határozott gazdaságpolitikai fordulat nyomán a külföldi pénzügyi körök, a befektetők bizalma megerősödött hazánk gazdasága iránt. Ennek nyomán, valamint a privatizáció továbbfolytatásával egyre nagyobb összegű működőtőke jött hazánkba.

Az országba történt közvetlen tőkebefektetések egyenlege
1991-2000 között milliárd dollár

1991	1,46	1996	1,98
1992	1,47	1997	1,92
1993	2,34	1998	1,81
1994	1,15	1999	1,87
1995	4,45	2000	2,99

Az adatok a beáramló működőtőke és a Magyarországról külföldre történő tőkebefektetések egyenlegét tartalmazzák. A hazánkból a szomszédos országokba történő tőkebefektetések összege főleg az 1990-es évek második felében növekedni kezdett. Így a 10 év alatti mintegy 16 milliárd dollár egyenlegnél a hazánkba befektetett külföldi tőke összege jóval nagyobb volt.

A hazánkba befektetett nagy összeg külföldi működőtőke hozzájárult az ipar és az egész gazdaság korszerűsödéséhez. A betelepült multinacionális vállalatok a nyugati technikát hozták be az országba és korszerűsítették a termelést, elősegítették gazdaságunk versenyképességének növelését.

Az ipar és főbb ágai termelésének alakulása 1996-1998 között
előző év = 100,0

Iparágak	1996	1997	1998
Bányászat	102,4	91,5	79,6
Élelmiszerip	99,6	92,8	101,0
Textilipar	96,4	102,4	110,7
Vegyipar	97,3	104,6	102,4
Kohászat	97,6	108,1	102,8
Gépipar	123,7	154,9	141,3
Ipar	103,4	111,1	112,5

Az ipari termelés a Bokros-csomag, a privatizáció, a beáramló működőtőke hatására fokozatosan növekedni kezdett. 1996-ban növekedési üteme még csak 3,4 százalékot ért el, de a következő két évben már meghaladta a 10 százalékot, ami ebben az időben kitűnő eredménynek számított. Az adatokból látható, hogy elsősorban a gépipari termelés gyarapodott ugrásszerűen, ami a magyar ipar korszerűsödését valamint személyi felkészültségét bizonyította.

Az ipari termelés alakulása 1999-ben és 2000-ben
előző év = 100,0

Iparág	1999	2000
Bányászat	100,5	96,6
Élelmiszer, ital, dohány	102,6	106,0
Textiltermékek	109,8	113,1
Bőrtermékek	100,6	99,3
Vegyi anyagok	89,8	110,9
Gumi, műanyagok	109,0	114,8
Fémfeldolgozás	99,5	121,0
Gép, berendezés	1059	111,0
Villamos gépek, műszerek	155,3	153,0
Járműgyártás	120,3	115,9
Ipar	110,7	118,7

1999-ben az ipar teljesítménye továbbra is kiemelkedő szintet ért el, 2000-ben egyenesen 18 százalékkal növekedett termelése. A korabeli statisztika részletesebb bontásban adott számot az ipar egyes ágainak termeléséről. Az említett két évben főleg a villamos gépek és műszerek gyártása vett nagy

lendületet (1999-ben 55,3, 2000-ben 53,9 százalékkal nőtt), de a járműgyártás is kezdett fellendülni.

Az ipar egésze 1985-ös termelési szintjének 89,5 százalékát érte el 1997-ben, vagyis a következő évben, 1998-ban termelt valamivel többet, mint 1985-ben.

Az építőipar termelése 1995-ben nagymértékben visszaesett, de már a következő évben élénkülést lehetett tapasztalni e területen és termelésnövekedése 1998-ban már meghaladta a 15 százalékot.

A mezőgazdaság helyzetét az időjárás mellett az állatállomány további csökkenése, a beruházások alacsony színvonala határozta meg.

Az állatállomány alakulása 1998-2000 között1000 db

Év	Szarvasmarha	Sertés	Baromfi
1998. dec. 1.	873	5 479	32 435
2000. dec. 1.	805	4 834	37 100

Mind a szarvasmarha, mind a sertésállomány kisebb lett, de minőségi összetételük némileg javult.

A mezőgazdasági termelés alakulása 1995-2000 között
előző év = 100,0

Év	Növénytermesztés	Állattenyésztés	Bruttó termelés
1995	101,9	103,4	102,6
1996	100,9	101,7	108,3
1997	97,9	94,0	96,2
1998	91,4	106,3	97,9
1999	109,3	98,4	103,9
2000	87,2	104,3	94,7

Gabonából és más terményekből 1995-96-ban és 1999-ben takarítottak be jó termést, ami az állattenyésztés teljesítményére is kedvező hatást gyakorolt. A többi évben mind a növénytermesztés, mind az állattenyésztés produktuma csökkent. A főbb növényfajták termésmennyisége 1990-es évek második felében – kisebb mértékben, mint korábban, – de tovább csökkent.

A fontosabb növények terméseredménye évi átlagban
1996-2000 között1000 tonna

Növényfajta	1996-2000 évi átlag
Búza	4 079
Kukorica	6 219
Napraforgó	681
Zöldségfélék	1 683
Gyümölcs	912

A kukoricatermés évi átlaga haladta meg az 1991-1995-ös időszak 5,1 millió tonnás átlagos évi termésmennyiségét és a zöldségfélék termésmennyisége is növekedett valamelyest. A többi növényfajtánál további terméscsökkenést lehetett tapasztalni.

Összességében a növénytermesztés 1980-as termelési szintjének 77,1 százalékát érte el 1998-ban, az állattenyésztés csak 66,5, a bruttó termelés pedig 71,6 százalékát. 1990-es termelésétől is jóval elmaradt még 2000-ben is. A növénytermesztés 73,4, az állattenyésztés 68,3, a bruttó termelés pedig 70,5 százalékát érte el 1990-es produktumának.

Mindebből kitűnik, hogy a magyar gazdaság fejlődésének motorja az ipar volt. Mellette a különféle szolgáltató ágazatok, a kereskedelem, a közlekedés-szállítás, a különböző gazdasági, pénzügyi (bank-) szolgáltatások fejlődése is hozzájárult a bruttó hazai termék (GDP) gyarapodásához, amely 1995-96-ban még alacsony volt, de növekedési üteme 1997-ben 4,6, 1998-ban 4,9, 1999-ben 2,6, 2000-ben pedig 5,2 százalékot ért el.

A Bokros-csomag azonban áldozatokat követelt a társadalomtól, a lakosságtól. A forint egyszeri nagymértékű, majd több éven keresztül érvényesülő un. csúszó leértékelése megdrágította az importot, ami megnövelte az inflációt, a pénzromlást. Ez, valamint az államháztartási hiány csökkentését célzó bér- és jövedelemkiáramlást visszaszorító un. megszorító intézkedések a bérből és fizetésből élők reálbérét és a lakosság reáljövedelmét csökkentették.

Az infláció, a reálbér és reáljövedelem alakulása
1995-2000 között
előző év = 100,0

Év	Infláció	Egy keresőre jutó reálkereset	Egy főre jutó reáljövedelem
1995	128,2	87,8	94,7
1996	123,6	95,0	99,0
1997	118,3	104,9	101,1
1998	114,3	103,6	103,8
1999	110,0	102,5	101,1
2000	109,8	101,5	104,3

A pénzromlás erőteljesen megnövekedett, ami elsősorban az alacsony jövedelmű rétegeket sújtotta. A bérből és fizetésből élők reálbére 1995-96-ban mintegy 17 százalékkal, a lakosság egy főre jutó reáljövedelme valamivel több, mint 6 százalékkal csökkent. Ezt követően mindkettő növekedni kezdett, de üteme továbbra is alacsony maradt. Így a reálbér még 2000-ben is 11 százalékkal maradt el az 1990-es reálbértől, a reáljövedelem pedig 5 százalékkal 1990-es szintjétől.

A magyar gazdaság korábbi súlyos fogyatékossága volt, hogy a vállalatok jelentős része gazdaságtalanul, veszteségesen termelt. A piacgazdaságra való áttérés azt is jelentette, hogy kiéleződött a vállalatok közötti verseny és a huzamos ideig veszteségesen termelők csődbe kerültek, s felszámolás lett a sorsuk. Az ipar, a gazdaság korszerűsödése, a termelés, az export gyors növekedése azt eredményezte, hogy gyarapodott a nyereségesen termelő vállalatok száma, növekedett nyereségük.

Az egyszeres és kettős könyvvitelt vezető,
pénzintézetek nélküli vállalkozások veszteségeinek, nyereségeinek és
fizetett osztalékainak változása 1994-2000 között milliárd forint[2]

Év	Mérleg szerinti		Fizetett osztalék
	veszteség	nyereség	
1994	-307,8	171,5	101,0
1995	-424,8	378,9	103,8
1996	-473,5	489,0	189,2
1997	-423,6	729,8	353,2
1998	-534,3	937,8	430,9
1999	-709,5	1193,0	468,3
2000	-711,3	1190,8	503,8

Egészen 1996-ig a vállalatok veszteségeinek összege meghaladta nyereségeikét. Ebben az évben következett be a fordulat. Ekkor már összességében több volt nyereségeik összege, mint a veszteségeiké. A különbség évről-évre növekedett a nyereség javára, de a veszteségek összege is gyarapodott.

Az 1990-es évek második felében a viszonylag gyors gazdasági növekedés hatására némileg gyarapodott az aktív keresők, a foglalkoztatottak száma.

A foglalkoztatottak fő csoportjainak alakulása 1996-2000 között1000 fő

Foglalkoztatottak	1996	2000
Alkalmazásban álló	2 961	3 255,5
Szövetkezeti tag	79,0	37,1
Társas vállalkozás tagja	151,8	129,4
Egyéni vállalkozó	372,2	381,0
Segítő családtag	40,9	26,1
Összesen	3 665,1	3 829,1

A szövetkezeti tagok és a társas vállalkozások tagjainak csoportja tovább fogyott, az egyéni vállalkozóké kis mértékben gyarapodott. Egyedül az alkalmazásban állók nagy csoportjánál történt mintegy 200 ezer fős gyarapodás.

A magyar statisztikai évkönyvekben található adatokból kitűnik, hogy e létszámgyarapodás nagy része 1998-2000 között következett be. Ebben az időszakban a feldolgozóipari foglalkoztatottak száma 912 ezerről 931 ezerre, az építőipariaké 230 ezerről 268 ezerre, a kereskedelmieké pedig 472 ezerről egészen 540 ezerre nőtt, és némi létszámgyarapodás következett be a szolgáltató ágazatok egynémelyikében is. Mégis kiemelkedett a kereskedelmi foglalkoztatottak 70 ezer fős létszámnövekedése.

Mindez azzal magyarázható, hogy ekkorra épültek fel a nagy áruházláncok bevásárlóközpontjai, áruházai, ahova tömegesen vettek fel új alkalmazottakat. A kereskedelemben végrehajtott beruházások összege 1997-ben 109 milliárd, 1998-ban 144, 1999-ben 191, 2000-ben pedig 224 milliárd forintot tett ki. Ez minden évben majdnem kétszerese volt a mezőgazdaság összes beruházásainak és majdnem tízszerese a szállodaépítési beruházások összegének. A kereskedelmi üzletek száma az 1997-es 125 ezerről 1999-re 150 ezerre növekedett, miközben az egyéni vállalkozók boltjainak száma 69 ezerről csak 75 ezerre gyarapodott.

A működő egyéni vállalkozások száma a gazdasági ágakban 1997-ben és 2000-ben az országban

Gazdasági ág	1997	2000
Mezőgazdaság	27 427	26 595
Ipar	49 607	41 429
Építőipar	41 990	42 765
Kereskedelem	130 130	110 903
Szálláshely-szolg.	30 716	27 665
Szállítás	38 268	33 502
Többi ág	146 911	204 840
Összes	465 049	487 699

A háztartások egy főre jutó, vállalkozásból származó évi átlagos jövedelmének és a munkavállalói évi keresethez viszonyított arányának alakulása

forint, százalék

Év	Munkavállalói kereset	Vállalkozói jövedelem	százalék
1994	98 982	8 030	8,1
1996	137 358	14 227	10,4
1998	199 183	19 375	9,7
2000	270 891	43 060	15,9
2002	374 889	72 856	19,4

2001: új gazdaságpolitika, a nehézségek forrása

Az ezredfordulón, 2001-ben új gazdaságpolitikát léptetett életbe az akkori kormány, amelynek az volt a lényege, hogy a közelgő országgyűlési képviselő-választásokra tekintettel költekezésbe kezdett, növelte a közkiadásokat, és a belföldi kereslet növelése útján kívánta elérni a gazdaság további élénkítését. Lemondott a korábbi külgazdasági és árfolyampolitikáról. Az export ösztönzése helyett a forint erősödés segítségével az import növelését ösztönözte.

Míg korábban elsősorban az ipar töltötte be a gazdasági növekedés motorját, a belső piac szűk mérete miatt az ipar termelésnövekedésének üteme ijesztő mértékben visszaesett.

A főbb iparágak és az ipar egészének termelési indexe 2001-2003 között
előző év = 100,0

Iparágak	2001	2002	2003
Bányászat	116,3	90,2	97,0
Feldolgozóipar	104,3	103,5	107,1
Ebből élelmiszeripar	99,4	101,6	98,8
textilipar	101,6	95,2	93,1
bőripar, lábbeli gyártása	99,8	94,9	76,5
vegyi anyagok gyártása	96,2	101,7	107,5
gumi, műanyagok gyártása	110,0	110,3	102,9
fémfeldolgozás	102,8	96,9	112,3
gépek, berendezések gyártása	109,8	132,4	103,0
villamos gépek, műszerek gyártása	108,7	105,1	116,5
járműgyártás	104,0	101,2	114,3
Ipar	103,9	103,3	106,6

A belföldi kereslet növelésére alapozó új gazdaságpolitikának még az első évben sem tudta növelni termelését sem az élelmiszer, sem a bőr- és lábbeli gyártás. Sőt teljesítményük a következő években ijesztő mértékben visszaesett, ami a minimálbér – hosszú stagnálása után – hirtelen és nagymértékű emelésével függött össze. Ugyanis jórészt az említett iparágakban foglalkoztattak minimálbéren dolgozókat és ennek nagymértékű emelése versenyképtelenné tette ezeket az iparágakat. A modern iparágak, a különféle gépek, berendezések, műszerek és járművek gyártása növekedett elsősorban, de az ipar egészének teljesítménye erősen csökkent a korábbi időszakhoz képest. Míg az ipari termelés évi növekedése 1997-2000 között meghaladta a 10 százalékot, addig 2001-ben csak 3,9, 2002-ben, 3,3 százalékot ért el, s a következő évben is csak a 6 százalékot haladta meg valamelyest.

A választások közeledtével 2001-től kezdődően a kormány növelte a közületi beruházásokat, ami az építőipari termelés emelkedésével járt együtt. Az építőipar teljesítménye 2001-ben 7,7, a következő évben pedig egyenesen 17,5 százalékkal nőtt.

A 2002-es országgyűlési képviselő-választási küzdelem jórészt megalapozatlan ígéretek jegyében zajlott le. Az új kormány teljesítette ígéreteit: nagy arányban emelte a közalkalmazottak bérét, később adómentessé tette a minimálbért. Mindezek az intézkedések elősegítették a bérkiáramlás korábban nem tapasztalt gyors növekedését, a lakosság jövedelmének emelkedését, miközben a pénzromlás üteme is csökkent.

Az infláció, a reálkereset és a reáljövedelem alakulása 2001-2003 között
előző év = 100,0

Év	Infláció	Egy keresőre jutó reálkereset	Egy főre jutó reáljövedelem
2001	109,2	106,4	105,3
2002	105,3	113,6	105,6
2003	104,7	109,2	104,6

Három év alatt a lakosság egy főre jutó reáljövedelme több mint 15 százalékkal, a bérből és fizetésből élők reálbére pedig majdnem 30 százalékkal emelkedett, amire nem volt példa a rendszerváltozás óta. Az infláció a 2001-es több mint 9 százalékról 2003-ban 4,7 százalékra csökkent. Mindez érezhetően javította a lakosság életkörülményeit, ugyanakkor gazdasági feltételei jórészt hiányoztak és növelték a nemzetgazdaság, az ország pénzügyi helyzetének belső feszültségeit.

A növekvő belső piaci keresletet nem az alig gyarapodó hazai termelés elégítette ki, hanem az újra olcsóbbá váló behozatal.

Mindezek hatására az ország külkereskedelem továbbra is kedvezőtlenül alakult.

Az ország külkereskedelmének alakulása 2001-2003-között milliárd dollár

Év	Import	Export	Hiány
2001	33,7	30,5	-3,2
2002	37,6	34,3	-3,3
2003	47,7	43,0	-4,7

A külkereskedelmi forgalom ezekben az években ütemesen gyarapodott, de a behozatal növekedése jórészt megelőzte a kivitelét, így a külkereskedelmi hiány 2003-ban már majdnem megközelítette az 5 milliárd dollárt. A 2003-ban tapasztalt gyors forgalomnövekedés már az Európai Unióhoz való csatlakozásunkra való felkészülés jeleit mutatta. Az ugrásszerűen emelkedő külkereskedelmi hiány az ország fizetési mérlegének hiányát is jelentősen növelte.

Mindehhez társult még, hogy a gazdaságilag indokoltnál jóval nagyobb mértékű jövedelemkiáramlás, az állami költekezés felborította az államháztartás egyensúlyát. A választás évében, 2002-ben óriási mértékűre duzzadt a költségvetési hiány. Később valamelyest mérséklődött, de 2006-ban újra ve-

szélyes mértéket öltött. Látható tehát, hogy ezekben az években az ország pénzügyi feszültségei súlyos nehézséget okoztak.

E nehézségeket még tovább fokozta a minimálbér adómentessége, amely szélesre tárta a kiskaput az adóelkerülés számára. Azóta is mintegy 1 millióan dolgoznak minimálbérért, ami azt jelenti, hogy nem kevesen minimálbéren felüli, zsebből zsebbe történő juttatással is rendelkeznek.

Hazánk az Európai Unióban

Országunk 2004. május 1-jén tagja lett az Európai Uniónak. Ez a történelmi esemény elsősorban azzal járt, hogy gazdaságunk részesévé vált az unió lényegét jelentő gazdasági közösségnek, közös piacnak. Az uniós gazdasági közösség egyrészt a régi tagállamokénál alacsonyabb, de növekvő támogatásban részesíti országunkat, ugyanakkor utat nyitott az unión belüli gazdasági versenynek.

Az unióba történő belépésre való felkészülés jegyében a hazai vállalkozások növelték importjukat, hogy e tekintetben ne érje hátrány őket a belépés után. Ennek nyomán mind a behozatal, mind a kivitel ugrásszerűen gyarapodott 2004-ben. Az import 42,3 milliárd euróról 47,9, az export 38,1-ről 44,1 milliárd euróra nőtt.

Ennek nyomán a gazdaságban némi élénkülés következett be: az ipar, építőipar termelésnövekedésének üteme meghaladta a 2001-2003 közötti évek alacsony növekedési ütemét.

A fő iparágak és az ipar egészének termelési indexe 2004-2006 között
előző év = 100,0

Iparágak	2004	2005	2006
Bányászat	109,9	96,9	116,2
Feldolgozóipar	108,5	107,7	110,9
Ebből élelmiszeripar	96,0	94,7	101,3
textilipar	96,6	88,6	96,3
bőripar, lábbeli gyártása	82,7	105,1	135,7
vegyi anyagok gyártása	104,5	105,4	
gumi, műanyagok gyártása	104,8	103,6	111,9
fémfeldolgozás	107,4	97,8	125,6
villamos gépek, műszerek	123,3	116,1	112,9
járműgyártás	107,2	114,1	125,6
Ipar	107,5	107,1	110,2

Az építőipari termelés 2004-ben 6,8, 2005-ben egyenesen 18,8 százalékkal nőtt, ami elsősorban a nagy állami beruházásoknak, a széleskörűen kibontakozott autópálya-építésnek volt köszönhető.

Az első uniós évben aránylag jó termést takarítottak be a mezőgazdaságban, azonban az állatállomány némileg továbbcsökkent. A szarvasmarha-állomány a 2000-es 805 ezerről 2005-ben 708 ezerre, a sertésállomány pedig 4 millió 834 ezerről 3 millió 853 ezerre apad. Egyedül a baromfiállomány növekedett 37 millióról 41 millióra.

A fontosabb növények termésmennyisége 2004-ben és 2005-ben1000 tonna

Megnevezés	2004	2005
Búza	6 007	5 088
Kukorica	8 332	9 050
Napraforgó	1 186	1 108
Zöldségféle	2 033	1 547
Gyümölcs	1 038	732

A magyar agrárgazdaságnak az unión belül éleződő versennyel kellett szembenéznie, amit a megalapozatlan árfolyampolitika, az indokolatlanul erős forint, a viszonylag olcsó import súlyosbított. Silány minőségű, olcsó élelmiszert is importáltunk. Az élelmiszer-behozatal nagy értékben emelkedett. Ugyanakkor élelmiszerexportunk nem csökkent. Az ország agrárkülkereskedelme végig pozitív mérleget mutatott, vagyis az élelmiszerkivitelünk meghaladta élelmiszer-behozatalunkat.

Az un. állatitermék-mérlegünk némileg romlott, de e termékekből is többet exportáltunk, mint amennyit importáltunk.

Állatitermék-mérlegünk 2003-ban és 2004-ben1000 tonna

Megnevezés	2003		2004	
	Behozatal	Kivitel	Behozatal	Kivitel
Marha- és borjúhús	6,0	16,0	11,1	22,0
Sertéshús	30,2	117,9	80,5	110,5
Csontos hús	38,4	142,8	93,6	142,3
Baromfihús	17,3	130,1	30,9	152,3
Tej (millió liter)	202,6	478,2	343,8	345,9

Az ország gazdasági életének alakulását döntően meghatározza az a 25 nagyvállalat, amelynek évi nettó árbevétele meghaladja a 200 milliárd forintot.

A huszonöt legnagyobb vállalat nettó árbevételének és exportjának alakulása 2005-ben és 2006-banmilliárd forint[3]

Vállalat	Nettó árbevétel			Exportékesítés		
	2005	2006	%	2005	2006	%
MOL	2 455,2	2 891,1	117,8	1 175,9	1 554,4	132,2
Audi Hungária	1 063,6	1 267,7	119,2	1 061,8	1 264,4	119,1
E.ON Földgázker	669,5	825,5	123,3	4,8	10,4	216,6
Magyar Telekom	615,1	671,1	109,1	0	0	-
Philips	477,9	637,1	133,3	437,1	596,8	136,6
GE Hungary	551,5	632,8	114,7	540,3	617,9	114,3
Panrusgáz	432,5	579,3	134,0	56,4	59,1	104,7
E.ON Hungaria	386,7	497,8	128,8	5,2	4,7	90,9
Tesco-Global	424,9	481,7	113,4	0,2	0,5	234,1
Magyar Suzuki	313,1	415,3	132,6	225,7	334,9	148,4
Samsung	213,9	379,3	177,4	165,9	283,3	170,7
Sanmina-SCI	350,0	362,2	103,5	137,0	166,2	121,4
Jabil Circuit	187,1	325,6	174,1	107,4	144,3	134,4
Tiszai Vegyi Kombinát	249,7	308,7	123,6	121,0	151,2	125,0
Alcoa Köfém	198,4	293,4	147,9	186,7	276,4	148,0
Dunaferr	255,3	293,0	114,8	115,9	154,6	133,4
OMV Hungária	238,0	259,3	108,9	0,7	0,8	113,0
Spar	201,8	245,7	121,8	0	0	-
Borsod-Chem	173,0	242,6	140,3	145,1	104,1	71,7
Flextronics	363,8	238,1	65,5	354,0	231,9	65,5
Tigáz	191,6	228,2	119,1	0	0	-
Magyar Villamosművek	400,3	224,7	56,1	2,6	0,4	15,0
General Motors	176,4	224,2	127,1	109,6	152,1	138,8
Bp-i Elektromos Művek	192,5	215,1	111,8	0	0	-
Metro	211,7	213,4	100,8	2,6	2,4	92,6

A 25 legnagyobb vállalat között az élen áll a MOL, amelynek nettó árbevétele jelentősem meghaladja a többiét. 2006-ban árbevétele több mint 17, exportja több mint 32 százalékkal emelkedett. A második helyet az Audi Hungária foglalja el, bár nettó árbevétele a Molé felét sem éri el, de jóval megelőzi a többi vállalatét. Ebben az összeállításban a Nokia hazánkbeli vállalata nem szerepel, noha sajtóbeli közlésekből kiderül, hogy országunk három legnagyobb nettó árbevételű vállalata között foglal helyet és lendületesen növeli termelését.

Az itt olvasható táblázatban az ipari nagyvállalatok mellett láthatók szolgáltató, nagykereskedelmi vállalatok is, amelyek szintén ütemesen növelik árbevételüket. Az ipari vállalatok között figyelmet érdemel a GE Hungary és a Magyar Suzuki. Ez utóbbi nettó árbevételét több mint 32, exportját pedig majdnem 50 százalékkal növelte.

A némileg alacsonyabb árbevételű ipari vállalatok között mind a Tiszai Vegyi Kombinát, az Alcoa-Köfém, mind a Dunaferr és a Borsod-Chem árbevétele és többnyire exportja is jelentős mértékben emelkedett. A Fletronics termelése viszont a piaci kereslet megváltozása miatt visszaesett.

A nagy szolgáltató vállaltok és a nagy áruházláncok is nettó árbevételük növeléséről adnak számot.

Noha 2004-ben gyorsult a gazdasági növekedés, a bruttó hazai termék (GDP) majdnem 5 százalékkal gyarapodott. A következő években azonban lassulás következett be, amit a táblázat adatai némileg tükröznek. Ugyanakkor kedvezően alakult az ország külkereskedelmi forgalma, a külkereskedelmi hiány fokozatosan csökkent.

Az ország külkereskedelmi termékforgalmának alakulása 2004-2007 között milliárd euro[4]

Év	Import	Export	Hiány
2004	47,9	44,1	-3,85
2005	52,5	49,7	-2,8
2006	60,3	57,9	-2,4
2007	68,8	68,5	-0,3

2007-ben a költségvetési kiigazítás, az állami kiadások visszafogása következtében a gazdasági növekedés lelassult. A bruttó hazai termék (GDP) mindössze 1,3 százalékkal nőtt, ami igen alacsony üteműnek minősíthető. Ebben azonban a közszolgáltatási kiadások, az állami beruházások visszafogása, a mezőgazdasági termelésnek a kedvezőtlen időjárás miatti visszaesése, a fogyasztás csökkenése játszott szerepet. Az ipari termelés viszont mintegy 8 százalékkal emelkedett és 2008 elején a külkereskedelmi termékforgalomban hosszú évtizedek óta először többlet keletkezett. Kedvező fejlemény az is, hogy az ipari termelékenység hosszú idő óta évente mintegy 10 százalékkal

emelkedik. A további fejlődést jól szolgája, hogy 2007-ben erőteljesen gyarapodtak a feldolgozóipari beruházások[5].

Gazdasági korszerűsödés – nemzetközi összehasonlításban

Az államszocialista időszakban országunk gazdaságát az alacsony hatékonyság, a minőségi követelmények elhanyagolása, az energiával, a nyersanyaggal való pazarlás jellemezte. A rendszerváltozás a piacgazdaságra, a kapitalizmusra való áttérés a korábban nem tapasztalt éles gazdasági versenyt is magával hozta. Azok a vállalkozások tudtak, tudnak talpon maradni, tudják hatékonyságukat növelni, amelyek olyan termékeket állítanak elő, amivel versenyképesek a piacon.

Mindez a gazdaság korszerűsödését, az ipar szerkezetének modernizálódását idézte elő.

Az ipar ágazati szerkezetének változása 1990-1998 között százalék

Iparág	1990	1995	1998
Bányászat	1,9	1,1	0,6
Feldolgozóipar	84,0	86,9	88,0
Ebből élelmiszer, ital, dohány	22,2	23,0	16,7
textiltermékek	6,5	4,7	4,0
fa- papírtermékek, nyomda	4,3	5,9	4,7
vegyi anyagok	21,2	19,9	15,3
nem fém ásványi anyagok	3,4	3,2	2,8
kohászat és fémfeldolgozás	10,2	10,1	8,2
gépipar	14,6	18,7	35,2
egyéb	1,6	1,4	1,1
villamosenergia- gáz- gőz- vízszolgáltatás	14,1	12,0	11,4
Ipar	100,0	100,0	100,0

Ebben az időszakban a bányászat szerepe csökkent és igen alacsony, 0,6 százalékos arányt ért el. A feldolgozóipar részaránya fokozatosan növekedett és 1998-ban már közel járt a 90 százalékhoz. Az élelmiszeripar súlya 1995-ig még valamelyest emelkedett is, később azonban a legtöbb feldolgozóipari ágazattal együtt csökkent. Leginkább figyelemre méltó fejlemény a gépipar szerepének nagymértékű növekedése, ami egyben a magyar ipar korszerűsödésének bizonyítéka is. A gépipar kiugró fejlődése egyben az ipari export biztató gyarapodásával jár együtt.

A statisztika 1998 után az ipar szerkezetének vizsgálatánál némileg más ágazati megoszlást alkalmazott. Elsősorban a gépipart osztotta két ágazatra: A gépek, berendezések, valamint a villamos gépek, műszerek gyártásával foglalkozó ágazatra.

Az ipar ágazati szerkezetének változása 2000-2006 között százalék

Iparág	2000	2005	2006
Bányászat	0,5	0,4	0,5
Feldolgozóipar	90,8	92,7	93,2
Ebből élelmiszer, ital, dohány	16,3	11,4	10,2
textiltermékek	3,0	1,8	1,5
bőr- lábbeli gyártás	0,7	0,3	0,4
fafeldolgozás	1,0	0,9	0,8
papíripar, nyomda	3,9	3,3	3,0
kohászat, kőolaj-feldolgozás	7,0	6,1	6,3
vegyi anyagok	7,7	7,0	6,9
gumi, műanyag	3,0	3,3	3,4
fémfeldolgozás	8,4	7,6	7,9
gép, berendezés	3,8	4,8	5,1
villamosgépek, műszerek	19,3	28,3	27,5
járműgyártás	12,7	14,4	16,6
máshová nem sorolt	1,1	1,0	1,1
Villamosenergia- gáz- gőz- vízszolgáltatás	8,7	6,9	6,4
Ipar	100,0	100,0	100,0

A bányászat szerepe továbbra is jelentéktelen marad, a feldolgozóipar súlya pedig tovább erősödött és 2006-ban részaránya már meghaladta a 93 százalékot. Ezen belül a könnyűipari ágazatok (textil-, bőripar) és az élelmiszeripar szerepe tovább csökkent. Ugyancsak ez jellemezte a fafeldolgozó és papíripart, sőt a kohászatot, a kőolaj-feldolgozást, a vegyi anyagok, a gumi és a műanyaggyártást is. A fémfeldolgozás szerepe kissé csökkent, majd újra emelkedni kezdett. A gépek, berendezések gyártásának részaránya fokozatosan emelkedett.

Az ipar szerkezeti korszerűsödésének legfontosabb tényezője mégis a villamosgépeket, műszereket gyártó, fejlett technikát alkalmazó iparág látványos felfutása, részarányának 19,3 százalékról több mint 27 százalékra való növekedése. Ugyancsak majdnem ilyen korszerűsítő szerepet tölt be a járműgyártás lendületes növekedése, iparon belüli arányának 12,7 százalékról 16,6-ra való emelkedése.

Az ipari fejlődés meghatározó szerepet tölt be országunk gazdasági modernizációjában. Indokolt tehát összehasonlítani hazánk és a többi kelet-európai ország ipari fejlődését.

Az ipari termelés átlagos évi indexe 1991-2005 között és 2006-ban százalék

Ország	1991-1995	1996-2000	2001-2005	2006
Magyarország	-3,0	10,9	5,4	10,1
Csehország	-5,3	1,9	9,6	11,1
Szlovákia	-4,3	0,2	5,2	9,8
Lengyelország	2,7	7,3	5,4	12,0
Románia	-8,3	3,5	4,6	7,1
Bulgária	-9,7	4,9	8,7	5,9

A rendszerváltozást követő első öt évben évi átlagban hazánkban az ipari termelés 3 százalékkal esett vissza, Csehországban viszont 5,3, Szlovákiában 4,3, Romániában 8,3, Bulgáriában pedig egyenesen 9,7 százalékkal. Ezekben az országokban tehát jóval nagyobb arányú volt az ipari termelés összeomlása, mint nálunk. Egyedül Lengyelországban következett be némi ipari növekedés, de közismert, hogy ebben az országban az 1980-as években súlyos politikai válság volt, amely az egész gazdaságban, így az iparban is súlyos visszaesést okozott.

Az 1996-2000 közötti időszakban szintén országunk iparának kiemelkedő, átlagosan évi 10,9 százalékos termelésnövekedése hívta fel magára a figyelmet. Ezzel a teljesítményével megelőzte a többi Közép- és Kelet-európai országok iparát. Lengyelország ipari termelése haladta meg évi átlagban a 7 százalékot, a többi országé 0,2-4,9 százalék között mozgott.

2001-2005 között már Csehország és Bulgária megelőzte hazánkat, de a többi ország ipari termelése is nagyjából olyan arányban növekedett, mint hazánké.

Noha 2006-ban országunk ipari termelésének növekedése is meghaladta a 10 százalékot, Lengyelország 12, Csehország 11,1 százalékos növekedéssel dicsekedhetett és Szlovákia, Románia, Bulgária se sokkal maradt le mögöttük.

Mezőgazdaságunk fejlettségi szintjét elsősorban azzal tudjuk megállapítani, ha a gabonafélék hektáronkénti termésátlagának és az állatállománynak az alakulását vetjük össze a többi országéval.

A búza hektáronkénti termésátlagának alakulása hazánkban és néhány más országban 1981-2005 között tonna

Ország	1981-85	1990	1995	2000	2005
Magyarország	4,6	5,1	4,2	3,6	3,8
Ausztria	4,5	5,2	4,2	4,5	5,1
Csehország	4,7	5,2	4,7	4,2	5,1
Németország	5,7	6,6	6,9	7,3	7,5
Lengyelország	3,3	3,7	3,0	3,6	3,8
Románia	2,7	3,3	3,1	2,3	2,8
Szlovákia	-	-	4,9	3,1	2,3

A búza hektáronkénti termésátlaga tekintetében 1990 előtt nem volt különbség hazánk, valamint Ausztria és Csehország között. Németország viszont jelentősen megelőzött bennünket. Ugyanakkor Lengyelország, Szlovákia, Románia nagymértékben elmaradt tőlünk.

Hazánkban 1990 után némi ingadozással, de csökkent a búza hektáronkénti termésátlaga, míg mind Ausztriában, mind Csehországban és főleg Németországban növekedés következett be. Lengyelországban, Romániában a termésátlag gyakorlatilag azonos szintem maradt, Szlovákiában pedig óriási ingadozás volt tapasztalható.

A kukorica hektáronkénti termésátlagának alakulása hazánkban és néhány más országban 1981-2005 között tonna

Ország	1981-85	1990	1995	2000	2005
Magyarország	6,0	7,1	4,4	4,1	7,5
Ausztria	7,6	8,5	7,5	9,6	8,5
Csehország	4,9	6,1	-	6,4	7,2
Németország	6,9	7,9	7,7	7,2	9,2
Románia	4,1	6,4	3,6	1,6	3,7

A kukorica hektáronkénti termésátlaga 1990 előtt emelkedett és viszonylag magas szintet ért el. E tekintetben megelőzte Csehországot és Romániát, de elmaradt Németország és főleg Ausztria teljesítménye mögött. 1995-ben és 2000-ben visszaesett nálunk a kukorica termésátlaga, de 2005-ben már 7,5 tonnát tett ki. Ezzel az eredményünkkel azonban továbbra is lemaradtunk Ausztria és Németország mögött, de megelőztük Csehországot és főleg Romániát.

A szarvasmarha-állomány alakulása hazánkban
és néhány más országban 1990-2005 között 1000 db

Ország	1990	1995	2000	2005
Magyarország	1 598	910	857	723
Ausztria	2 562	2 430	2 150	2 051
Csehország	-	2 030	1 574	1 397
Franciaország	21 414	20 470	20 527	19 363
Lengyelország	10 049	7 937	6 083	5 463
Németország	20 287	15 900	14 658	13 035
Románia	6 291	3 300	3 155	2 812
Szlovákia	-	916	665	580

Szinte minden országban csökkent 1990 óta a szarvasmarha-állomány, de mértéke nálunk a legnagyobb. Míg 1990-ben országunkban több mint másfél millió szarvasmarhát tartottak, 1995-ben már csak 910 ezret, 10 évvel később, 2005-ben 723 ezret. A sajnálatos fejlemény súlyosságát bizonyítja, hogy a hazánkkal nagyjából azonos nagyságú Ausztria szarvasmarha-állománya jóval kisebb mértékben csökkent, és 2005-ben is magas állománya majdnem a háromszorosát tette ki hazánkénak. Csehország is hasonló nagyságú ország, mint a mienk, a szarvasmarha-állománya azonban kétszerese a miénknek. Még Romániában is kisebb arányú a szarvasmarha-állomány visszaesése, mint nálunk. Különösen Franciaország szarvasmarha-tenyésztése fejlett. Itt az állomány alig csökkent, és az ország lakosságához viszonyítva a legmagasabb a szarvasmarha-állomány.

A sertés-állomány alakulása hazánkban
és néhány más országban 1990-2005 között 1000 db

Ország	1990	1995	2000	2005
Magyarország	7 660	4 356	5 335	4 059
Ausztria	3 773	3 800	3 790	3 125
Csehország	-	3 867	3 688	2 877
Dánia	9 282	11 190	11 551	13 466
Hollandia	13 634	14 100	13 140	11 153
Lengyelország	19 464	20 500	17 122	18 112
Németország	34 178	26 080	27 049	26 858
Románia	11 671	9 262	5 951	6 589
Szlovákia	-	2 037	1 562	1 306

Magyarország sertésállománya a rendszerváltozás óta 2005-re a felére esett vissza. Az összeállításban szereplő országok közül egyikben sem történt ilyen

nagyarányú sertésállomány-csökkenés. Dániában egyenesen nagyarányú növekedés következett be és sertésállománya 2005-ben meghaladta a 13 milliót, noha lakosságát tekintve kisebb ország, mint Magyarország. Lengyelországban némi ingadozással magas a sertésállomány. Mind Csehországban, Szlovákiában, mind Romániában kisebb mértékű az állománycsökkenés, mint nálunk.

A bruttó hazai termék (GDP) és összetevőinek indexe 1980 és 2005 között
1980 = 100,0

Év	GDP	Mezőgazd.	Ipar	Építőip.	Keresk.	Szállítás	Egyéb szolgáltatás
1985	109,1	116,4	112,2	93,4	107,6	108,1	119,7
1990	111,8	119,1	103,0	80,6	111,2	116,6	143,5

1990 = 100,0

Év	GDP	Mezőgazd.	Ipar	Építőip.	Keresk.	Szállítás	Egyéb szolgáltatás
2000	108,0	68,6	130,9	101,7	79,0	115,0	121,8
2005	133,6	107,6	153,2	122,4	101,4	136,6	148,1

1980-hoz képest a mezőgazdaság hozzáadott értéke, vagyis a bruttó hazai termékhez való hozzájárulása növekedett, ami 1990-ben mintegy 19 százalékot tett ki. 1985-höz képest 1990-ben az iparban már hanyatlás következett be: 1980-as szintjét mindössze 3 százalékkal haladta meg. Az építőipar még súlyosabb veszteséget szenvedett el: teljesítménye 1990-ben 20 százalékkal maradt el 1980-as szintjétől. A kereskedelemben és a szállításban egyenletes növekedés ment végbe. Az egyéb szolgáltatásban pedig egyenesen kiugró, több mint 43 százalékos emelkedés következett be. Mindezek eredményeképpen a bruttó hazai termék 1980-hoz képest majdnem 12 százalékkal növekedett.

A rendszerváltozás után a mezőgazdaságnak a bruttó hazai termékhez való hozzájárulása jelentősen visszaesett és még 2000-ben is 1990-es szintjének csak 68,6 százalékát érte el és 2005-ben a viszonylag jó termés ellenére csak 7,6 százalékkal múlta felül. A GDP forrásai közül az ipar fejlődése a legbiztatóbb: 1990-hez képest teljesítménye 53 százalékkal nőt. Az építőiparé csak 22,4 százalékkal. A kereskedelem hozzáadott értéke csak 1,4 százalékkal haladta meg 1990-es szintjét. A szállításé 36,6, az egyéb szolgáltatásoké pedig 48,1 százalékkal. Így a bruttó hazai termék értéke 2005-ben 33,6 százalékkal volt nagyobb, mint 1990-ben.

A bruttó hazai termék (GDP) összetevőinek, forrásainak részaránya százalék

Megnevezés	1990
Ipar	32,3
Építőipar	6,4
Mezőgazdaság	15,8
Közlekedés	8,8
Kereskedelem	12,0
Vízgazdálkodás	1,5
Egyéb anyagi ágak	1,0
Anyagi ágak együtt	78,1
Nem anyagi ágak	21,9
Összesen	100,0

A bruttó hazai termék megoszlása források szerint 2004-ben hazánkban és néhány uniós országban

Ország	Mezőgazd.	Ipar	Építőip.	Ker., szállítás	Pénzügyi tevékenység	Egyéb szolg.
Magyarország	3,9	25,8	5,0	20,7	20,6	24,0
Ausztria	1,9	22,1	7,6	24,7	23,0	20,7
Bulgária	10,9	25,0	5,1	23,6	19,9	15,5
Csehország	3,3	31,0	6,9	25,4	16,3	17,1
Dánia	1,9	22,2	6,7	28,2	20,7	17,9
Finnország	3,1	26,1	5,4	22,9	20,6	21,9
Franciaország	2,5	15,7	5,6	19,4	31,4	25,4
Görögország	5,7	12,9	8,3	31,6	19,1	22,9
Írország	2,5	28,5	9,0	18,0	23,4	16,6
Lengyelország	5,1	25,4	5,6	27,2	17,5	19,2
Németország	1,1	25,0	4,1	18,0	29,1	22,7
Olaszország	2,5	21,4	5,9	23,1	26,6	20,5
Portugália	3,3	18,5	6,5	24,5	20,8	26,4
Románia	14,3	28,2	6,7	23,1	15,8	11,9
Szlovákia	4,0	27,7	6,2	27,0	18,9	16,2
Szlovénia	2,5	29,5	5,7	21,0	20,3	21,0

A bruttó hazai termék alakulásának indexe évi átlagban 1991-2005 között és 2006-ban hazánkban és néhány más országban

Ország	1991-1995	1996-2000	2001-2005	2006
Magyarország	-2,3	4,0	4,2	3,9
Ausztria	1,9	2,7	1,5	3,3
Bulgária	-3,4	-0,8	1,9	6,1
Csehország	-3,0	1,2	3,5	6,4
Írország	4,6	9,8	5,2	6,0
Lengyelország	2,1	5,1	3,0	6,1
Románia	-2,1	-1,3	3,2	7,7
Szlovákia	-2,8	3,7	4,6	8,3
Szlovénia	-0,6	4,3	3,4	5,7
Észtország	-7,4	5,5	7,6	11,2
Lettország	-12,9	5,4	7,6	11,9
Litvánia	-10,3	4,2	3,4	7,7

Kis és közepes országok esetében a gazdasági fejlődés motorja a kivitel gyors növelése lehet. A tények azt bizonyítják, hogy azok a kis illetve közepes méretű országok voltak képesek gyors gazdasági növekedésre, amelyek korszerű termékekkel tudtak megjelenni a világpiacon és gyorsan növelték exportjukat.

Az egy főre jutó kivitel értékének alakulása hazánkban és néhány más országban 1991-2006 között dollár

Ország	1991	1994	1998	2000	2005	2006
Magyarország	996	1 093	2 275	2 752	6 1337	7 358
Ausztria	5 254	5 595	7 249	7 916	14 130	16 147
Bulgária	1 485	423	601	589	1 555	1 956
Csehország	-	1 386	2 561	2 823	7 621	9 260
Dánia	6 594	7 947	8 780	10 875	-	16 857
Finnország	4 595	5 833	8 334	8 591	12 429	14 592
Írország	-	8 060	14 580	20 290	26 403	24 567
Lengyelország	378	442	730	769	2 332	2 332
Németország	6 103	5 094	4 763	6 709	-	13 669
Románia	-	264	369	463	1 281	1 496
Szlovákia	-	1 231	1 970	2 204	5 940	7 774
Szlovénia	-	-	-	4 387	9 000	10 518
Észtország	-	-	-	2 230	5 725	6 567
Lettország	-	-	-	4 769	2 174	2 532
Litvánia	-	-	-	-	3 516	4 159

Hazánkban az egy főre jutó kivitel értéke másfél évtized alatt több mint háromszorosára 7 358 dollárra emelkedett. Csehország egy főre jutó kivitele majdnem 2000 dollárral nagyobb, mint a miénk és még Szlovákia is megelőz bennünket néhány száz dollárral. Szlovénia több mint 10 ezer dolláros eredménye pedig kiemelkedő a közép-kelet európai országok között. Lengyelországot, Bulgáriát, Romániát hazánk nagymértékben megelőzi, bár ezek az országok lendületesen növelik kivitelüket.

Az export növelésének kiemelkedő szerepét egyértelműen bizonyítja, hogy azok az országok voltak képesek gyors gazdasági fejlődésre, amelyek kivitele nagy ütemben gyarapodott és magas szintet ért el. Írország egy főre jutó kivitelének értéke például 24 és fél ezer dollár, vagyis több mint háromszorosa a miénknek. Finnországé és Ausztriáé, Dániáé is több mint kétszerese a miénknek. Az adatokból az is látható, hogy a kis és közepes országok számára nélkülözhetetlen a kivitel növelése. A nagyobb országok számára is fontos a külkereskedelem, de ezt a szerepét akkor is be tudja tölteni, ha az egy főre jutó kivitel értéke nem olyan magas, mint kis országok esetében. Németország exportja kiemelkedő helyet foglal el a világ külkereskedelmében, de kivitelének egy főre jutó értéke csak valamivel több mint 13 ezer dollárt tett ki 2006-ban, ami jóval kisebb, mint a gyorsan fejlődő nyugat-európai kis országoké.

Az országok gazdasági fejlettségét komplex módon az egy lakosra jutó bruttó haza termék (GDP) értéke mutatja meg.

Hazánk és más európai uniós országok fejlettségi szintje
az egy lakosra jutó bruttó hazai termék (GDP) alapján 1998-ban és 2005-ben

Ország	1998		2005	
	GDP egy főre	EU-15%-a	GDP egy főre	EU- 27%-a
Magyarország	9 899	49	13 751	64
Bulgária	4 617	22	7 134	33
Csehország	12 186	60	16 171	75
Észtország	7 518	37	11 976	56
Lengyelország	7 287	36	10 908	51
Lettország	5 589	28	9 775	46
Litvánia	6 259	31	10 982	51
Románia	5 703	28	7 301	34
Szlovákia	9 828	49	12 196	57
Szlovénia	13 908	69	17 920	83
Ausztria	22 575	112	27 666	129
Finnország	20 532	102	24 834	116
Írország	21 857	108	30 414	141
Portugália	15 221	75	16 086	75

Az egy lakosra jutó bruttó hazai termék alapján hazánk fejlettségi szintje 1998-ban az akkor 15 tagállamból álló Európai Unió gazdasági fejlettségi szintjének 49 százalékát érte el. Ezzel az eredménnyel jóval megelőzte Bulgáriát, Lengyelországot, a balti államokat, Romániát és éppen egy szinten állt Szlovákiával. Elmaradt azonban Csehország, Szlovénia, Portugália és főleg Ausztria, Finnország, Írország mögött.

Hét év elteltével, 2005-re nagyjából ugyan ezek az arányok alakultak ki azzal, hogy a korábban fejletlenebb balti és kelet-európai országok gazdasági fejlődése meggyorsult és fejlettségi szintjük gyorsan emelkedett. A 2005-ben már 27 tagállamból álló Európai Unió gazdasági fejlettségi szintjének 64 százalékán áll hazánk. Továbbra is jelentősen megelőz bennünket Csehország és Szlovénia, de továbbra is elmarad tőlünk Bulgária, Lengyelország, Szlovákia, Románia és a balti államok. Figyelemre méltó azonban, hogy az említett országok az utóbbi években igen gyors, látványos gazdasági fejlődést értek el, és a legújabb adatok szerint Szlovákia már megelőz bennünket.

Magyarország a többi kelet-európai országgal együtt az utóbbi időben jelentős előrehaladást ért el az informatika fejlesztésében, a mobiltelefon, az internet elterjesztésében, használatában.

Hazánk és néhány európai ország telekommunikációs fejlettségi szintje
2005-ben

Ország	Ezer lakosra jutó		
	mobiltelefon-előfizető	internet-felhasználó	internet-előfizető
Magyarország	923	297	97
Ausztria	1 058	489	217
Csehország	1 152	270	230
Finnország	1 004	533	268
Írország	1 029	338	223
Lengyelország	757	260	70
Románia	618	221	85
Szlovákia	847	353	55
Szlovénia	894	554	202

Az ezer lakosra jutó mobiltelefon-előfizetők száma tekintetében megelőzzük Lengyelországot, Romániát, Szlovákiát, sőt még Szlovéniát is. Viszont magasabb az előfizetők száma Csehországban, Ausztriában, Finnországban és Írországban. Az internethasználók tekintetében már nemcsak Szlovénia, hanem Szlovákia is jócskán előttünk jár.

Egy-egy ország gazdasági erejét az is mutatja, hogy hány olyan nagyvállalata van, amelynek tevékenysége túlnő az adott ország határain, és árbevételének nagysága révén nagy vállalatnak számít.

Kelet-Európa 20 legnagyobb árbevételű cége 2006-ban, milliárd euro[6]

PKN Orlen	Lengyelország	13,574
MOL	Magyarország	11,393
Skoda	Csehország	7,376
Naftogaz	Ukrajna	6,130
CEZ	Csehország	5,774
Volkswagen Slovakia	Szlovákia	5,248
Audi Hungária	Magyarország	4,893
Nokia	Magyarország	4,828
Telekomunikacja Pol.ska	Lengyelország	4,782
PSE	Lengyelország	4,039
PGNG	Lengyelország	3,902
Petrom	Románia	3,711
RWE Transgas	Csehország	3,677
Metro-csoport	Lengyelország	3,492
Mazeikiu nafta	Litvánia	3,436
INA	Horvátország	3,377
Unipetrol	Csehország	3,372
KGHM	Lengyelország	3,303
Lotos-csoport	Lengyelország	3,289
Slovnaft	Szlovákia	3,223

Kelet-Európa 20 legnagyobb vállalata közül legtöbb, 7 Lengyelországban található, ami az ország méreteiből következik. A lengyel vállalatokat 4 csehországi és 3 magyar követi. Ugyanakkor a 3 magyar vállalat együttes árbevétele meghaladja a 21 milliárd eurót, a 4 csehországi pedig még a 20 milliárdot sem éri el.

II. A TERÜLETI GAZDASÁGI ÉS TÁRSADALMI KÜLÖNBSÉGEK ALAKULÁSA

A rendszerváltozás óta mintegy 300 ezerrel csökkent hazánk lakossága. A népességcsökkenés azonban nem egyenletes az ország területén.

Gyarapodó népességű megyék[7]

Megye	1990		2006	
	fő	az ország %-a	fő	az ország %-a
Pest	951 051	9,2	1 157 564	11,5
Győr-M-S	424 011	4,1	441 606	4,4
Szabolcs-Sz-B	568 830	5,5	578 573	5,7
Fejér	422 048	4,1	428 332	4,3
Komárom-E	314 014	3,0	314 783	3,1

Különösen az ország fővárosa körül elterülő Pest megye népessége gyarapodott nagy arányban. Másfél évtized alatt mintegy 200 ezerrel növekedett népessége és így az ország lakosságának 11 és fél százaléka él e megyében. A népességgyarapodás fő forrását a fővárosból kitelepülők jelentik. A többi megye népességgyarapodása csak néhány ezer fős többletet jelent. Az országban egyedül Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében tapasztalható természetes szaporodás. Itt ez jelenti a népességgyarapodás forrását. A többi megyében a bevándorlás tölti be ezt a szerepet.

A legnagyobb mértékű népességcsökkenés területei

	1990		2006	
	fő	az ország %-a	fő	az ország %-a
Budapest	2 018 035	19,5	1 698 106	16,9
Zala	381 682	3,7	294 175	2,9
Borsod-A-Z	756 926	7,3	725 779	7,2
Nógrád	225 738	2,2	214 824	2,1
J-Nk-Szolnok	424 430	4,1	407 232	4,0
Vas	275 470	2,7	264 361	2,6
Békés	409 225	3,9	385 847	3,8

A főváros népességvesztesége jóval nagyobb, valamivel több 300 ezernél, mint amennyivel Pest megye népessége gyarapodott. Vagyis a fővárosban a kitelepülés mellett igen nagy a természetes fogyás is. A megyék közül Zalában erőteljesebb a népességfogyás, a többi megyében jóval kisebb arányú. Zala és Vas mellett azoknak a megyéknek a népessége esett vissza, amelynek a rendszerváltozás után nehéz gazdasági helyzetbe kerültek és csak lassan tudnak a gazdasági fejlődés útjára lépni.

A 100 000-nél több lakost számláló vidéki nagyvárosok lakónépességének alakulása 1990-2006 között

Város	1990	2006
Debrecen	212 892	204 124
Győr	129 338	128 265
Kecskemét	102 516	109 847
Miskolc	196 442	172 637
Nyíregyháza	114 152	116 298
Pécs	170 034	156 649
Szeged	176 301	164 883

Budapesthez hasonlóan a legtöbb vidéki nagyváros népessége is csökkent, bár kisebb arányban, mint a fővárosé. A népesség-csökkenést a nagyvárosokból a közeli kertvárosi jellegű településekre való kiköltözés idézte elő. Ez a folyamat azonban mind Budapest, mind az említett vidéki nagyvárosok esetében érezhetően lassult. Figyelemre méltó, hogy két vidéki nagyváros, Kecskemét és Nyíregyháza népessége jelentősen gyarapodott.

Gazdasági és társadalmi mozgások

A rendszerváltozás után végbemenő népességváltozások némileg tükrözik a lezajló és napjainkban is érvényesülő gazdasági és társadalmi folyamatokat.

A megyék és a főváros sorrendje munkanélküliségi rátája alapján 1993-2000 között

	1993	1996	2000
Borsod-A-Z	19,9	18,4	11,7
Szabolcs-Sz-B	18,7	19,0	11,2
J-Nk-Szolnok	16,1	14,4	9,4
Nógrád	19,7	16,3	9,1
Somogy	11,3	12,6	8,3
Tolna	13,8	13,6	8,2
Heves	13,8	12,8	7,6
Hajdú-Bihar	16,7	15,7	7,2
Baranya	12,3	12,0	7,1
Békés	15,2	13,6	5,8
Bács-Kiskun	14,8	10,3	5,6
Budapest	6,3	5,0	5,3
Komárom-E	13,4	11,5	5,3
Pest	9,6	6,9	5,2
Fejér	11,9	9,0	5,1
Vas	8,8	6,8	4,6
Győr-M-S	7,8	6,7	4,2
Veszprém	11,5	9,4	4,0
Csongrád	11,1	9,0	3,9
Zala	9,9	9,2	3,8
Ország	12,1	10,5	6,4

A rendszerváltozás után azokban a megyékben alakult ki nagyarányú munkanélküliség, amelyekben az ipar jelentős része összeomlott (Borsod, Szabolcs, Nógrád, Somogy, Tolna, Heves, Hajdú-Bihar, Baranya) vagy ahol a termelőszövetkezetek felbomlása miatt jött létre nagyarányú falusi munkanélküliség (Szabolcs, Békés, Bács-Kiskun). Noha a munkanélküliség mindenütt csökkent, később a megyéknek ez a sorrendje megmaradt. 1993-ban Komárom-Esztergom megyében, Fejérben, Veszprémben, Csongrádban is magas volt a munkanélküliségi ráta, de az e megyék többségében bekövetkezett biztató ipari, gazdasági fejlődés gyorsan csökkentette a munkanélküliséget. A fővárosban kezdettől fogva alacsony volt a munkanélküliségi ráta és kismértékben tovább csökkent.

A tájegységek sorrendjének változása az ország ipari termeléséből való részesedésük alapján 1997-2005 között

Tájegység	1997	Tájegység	2000	Tájegység	2005
1. K-Magyaro.	26,3	1. K-Dunántúl	24,3	1. K-Dunántúl	26,6
2. K-Dunántúl	21,6	2. K-Magyaro.	23,3	2. K-Magyaro.	24,2
3. Ny-Dunántúl	15,7	3. Ny-Dunántúl	21,1	3. Ny-Dunántúl	16,8
4. Észak-Magyaro.	11,1	4. Észak-Alföld	8,9	4. Észak-Magyaro.	11,2
5. Észak-Alföld	10,1	5. É-Magyaro.	8,8	5. Észak-Alföld	9,1
6. Dél-Aföld	9,3	6. Dél-Alföld	7,6	6. Dél-Alföld	7,2
7. Dél-Dunántúl	5,8	7. Dél-Dunántúl	6,0	7. Dél-Dunántúl	4,8
Ország	100,0	Ország	100,0	Ország	100,0

1997-ben első helyen állt Közép-Magyarország több mint 26 százalékos arányával, majd Közép-Dunántúl, Nyugat-Dunántúl, Észak-Magyarország, Észak-Alföld, Dél-Alföld követte a sorban. Utolsó helyen Dél-Dunántúl állt mindössze 5,8 százalékos arányával.

Három év múlva, 2000-ben megváltozott a helyzet. Első helyre Közép-Dunántúl került 24,3 százalékos részarányával és első helyét 2005-ben is megtartotta 26,6 százalékra növelve részarányát. A többi régió sorrendje nagyjából megmaradt. Csak annyi történt, hogy 2000-ben Észak-Alföld megelőzte Észak-Magyarországot, de 2005-ben újra Észak-Alföld elé került 11,2 százalékos részarányával, míg Észak-Alföld csak 9,1 százalékot ért el. A többi tájegység sorrendje nem változott.

Az ipari fejlődésben élre törő megyék: az ország ipari termeléséből való részesedésük alapján százalék

Megye	1997	2005
Komárom-E	4,3	14,6
Győr-M-S	7,4	10,2
Pest	7,9	9,2
Fejér	14,0	9,1
Borsod-A-Z	7,1	7,6

Komárom-Esztergom megye gyors ipari fejlődése szinte példa nélküli. Alig néhány év alatt az ország ipari termeléséből való részesedését mindössze 4,3 százalékról majdnem 15 százalékra növelte. Győr-Moson-Sopron ipari fejlődése is figyelemre méltó, bár 1997-ben elért 7,4 százalékos részarányát csak valamivel több mint 10-re növelte. Pest és Borsod megye ipari fejlődése is biztató. Fejér részaránya némileg csökkent, de az ország ipari termeléséből való részesedése így is meghaladta a 9 százalékot.

Az ipari fejlődésben lemaradó megyék: az ország ipari termeléséből való részesedésük alapján

Megye	1997	2005
Baranya	2,2	1,8
Tolna	1,8	1,3
Nógrád	1,4	0,9
Bács-Kiskun	3,2	3,0
Békés	2,9	1,7
Csongrád	3,2	2,5

Az országban több olyan megye található, amely a rendszerváltozás után lemaradt az ipari fejlődésben. A két dunántúli megye Baranya és Tolna mellett egy észak-magyarországi (Nógrád) található közöttük és mindhárom dél-alföldi megye (Bács-Kiskun, Békés, Csongrád) közéjük tartozik. Többségük az ország ipari termeléséből való részesedése alatta marad a 2 százaléknak, egyedül Csongrádé (2,5%) és Bács-kiskuné (3,0%) haladja meg a 2 százalékos mértéket.

A főváros és a megyék sorrendje ipari termelésük értéke alapján 2006-ban

Főváros, megye	Az ipari termelés értéke milliárd Ft
1 Komárom-E	2 786,5
2 Budapest	2 721,7
3 Fejér	2 108,9
4 Győr-M-S	2 037,6
5 Borsod-A-Z	1 575,8
6 Pest	1 496,6
7 J-Nk-Szolnok	785,9
8 Vas	626,8
9 Hajdú-Bihar	583,2
10 Heves	581,7
11 Veszprém	550,1
12 Bács-Kiskun	547,0
13 Zala	511,6
14 Csongrád	483,6
15 Szabolcs-Sz-B	466,2
16 Békés	301,2
17 Somogy	298,1
18 Baranya	292,5
19 Tolna	224,8
20 Nógrád	155,1
Összesen	19 147,1

Az ipari fejlődésben élre törő Komárom-Esztergom megye 2006-ban az országban már az első helyet foglalta el több mint 2700 milliárd forint ipari termelési értékével. Megelőzte Budapestet is, amely pedig korábban mindig a legtöbb ipari termelési értéket produkálta. A harmadik és negyedik helyre Fejér és Győr-Moson-Sopron került, mindkettő valamivel meghaladta a 2000 milliárd forint ipari termelési produktumot.

A többi megye jóval kevesebb ipari termelési értékkel dicsekedhet. Feltűnő viszont, hogy Borsod, amelynek ipara a rendszerváltozás után súlyos visszaesést szenvedett el, 2006-ra visszaküzdötte magát az ötödik helyre több mint 1500 milliárd forint termelési értékével. Pest megye felzárkózott Borsod mögé.

A többi megye ipari termelési értéke jóval 1000 milliárd forint alatt maradt.

A továbbiakban alföldi, észak-magyarországi, dunántúli megyék váltogatják egymást. Végül Nógrád zárja a sort.

A tájegységek sorrendje ipari termelési értékük alapján 2006-ban

Tájegység	Az ipari termelés értéke milliárd Ft
1 Közép-Dunántúl	5 445,5
2 Közép-Magyarország	4 218,4
3 Nyugat-Dunántúl	3 176,0
4 Észak-Magyarország	2 312,6
5 Észak-Alföld	1 829,3
6 Dél-Alföld	1 331,7
7 Dél-Dunántúl	815,5

A tájegységeknek a mezőgazdasági termelésből való részesedését némileg tükrözik a következő adatok: 1996-ban az alkalmazásban állók között a mezőgazdasági foglalkozásúak aránya a Dél-Alföldön volt a legmagasabb, utána Észak-Alföld, Dél-Dunántúl és Nyugat-Dunántúl következett. Alacsony volt a részarányuk a Közép-Dunántúlon és Észak-Magyarországon, legalacsonyabb pedig Közép-Magyarországon. A gabonaneműek termésátlaga a Dunántúlon érte el a legmagasabb szintet az ország többi területéhez képest.

A tájegységek sorrendje 1996-ban az ország szarvasmarha- és sertésállományából való részesedésük alapján százalék

Tájegység	Szarvasmarha	Tájegység	Sertés
1. Észak-Alföld	21,6	1. Dél-Alföld	28,2
2. Dél-Alföld	18,9	2. Észak-Alföld	21,1
3. Nyugat-Dunántúl	16,5	3. Dél-Dunántúl	17,1
4. Közép-Dunántúl	14,6	4. Közép-Dunántúl	13,5
5. Dél-Dunántúl	13,7	5. Nyugat-Dunántúl	9,1
6. Észak-Magyarország	8,6	6. Észak-Magyarország	6,7
7. Közép-Magyarország	6,1	7. Közép-Magyarország	4,3
Ország	100,0	Ország	100,0

Az ország gyümölcstermesztéséből 1996-ban Dél-Alföld 25,9, Észak-Alföld 16,8 százalékban részesedett, a többiek jóval alacsonyabb arányban.

A tájegységek sorrendje a háztartások egy főre jutó, mezőgazdaságból származó évi átlagos jövedelme alapján forint

Tájegység	1996	1998	2000	2002
Dél-Alföld	37 582	49 412	58 932	91 850
Dél-Dunántúl	27 139	31 258	32 949	53 368
Észak-Alföld	25 468	30 368	36 107	37 838
Észak-Magyarország	20 954	24 835	25 859	24 844
Nyugat-Dunántúl	18 729	25 404	26 626	23 729
Közép-Dunántúl	17 294	19 981	23 336	19 807
Közép-Magyarország	7 698	11 223	8 116	13 785
Ország	20 090	26 184	27 313	34 868

A tájegységek, a területek gazdasági életét fejlődését nemcsak az ipar, a mezőgazdaság, a termelő ágak helyzete határozta meg, hanem a kereskedelem, a szállítás, a szolgáltató ágazatok fejlődése is. Annál is inkább, mert a gazdasági, társadalmi korszerűsödés fontos összetevője a nemzetgazdaságban a szolgáltató ágazatok térhódítása.

A tájegységek sorrendje 2005-ben az ország kereskedelméből, a szállításból való részesedésük alapján százalék

Tájegység	Százalék
1. Közép-Dunántúl	18,5
2. Dél-Dunántúl	18,5
3. Nyugat-Dunántúl	17,8
4. Közép-Magyarország	14,5
5. Észak-Magyarország	11,1
6. Észak-Alföld	11,1
7. Dél-Alföld	8,5
Ország	100,0

A tájegységeknek az ország kereskedelméből való részesedése alapján Közép-Dunántúl áll az első helyen, ami részben gazdasági fejlődésének és az észak-balatoni kereskedelem, vendéglátás, idegenforgalom jelentős szerepének köszönhető. Ez a tényező még fokozottabb szerepet tölt be a második helyen álló Dél-Dunántúl kereskedelmében. A Balaton déli partjának kereskedelme, vendéglátása, idegenforgalma növeli meg a dél-dunántúli tájegységnek az ország kereskedelméből való részesedését.

Közép-Magyarországot még Nyugat-Dunántúl is megelőzi, ami arra utal, hogy e régióban Ausztria közelsége fontos szerepet tölt be a tájegység kereskedelmében, idegenforgalmában. A sorrendben ezután Közép-Magyarország, Észak-Magyarország következik és Észak-Alföld, s végül Dél-Alföld zárja a sort.

Egy adott terület fejlődési lehetőségeit jól mutatja a vállalkozások számának alakulása.

A megyék, a főváros sorrendje 1997-ben az ezer lakosra jutó vállalkozások száma alapján

1. Budapest	106		10. Tolna	60
2. Csongrád	73		11. Fejér	57
3. Zala	72		12. Vas	56
4. Győr-M-S	70		13. Békés	55
5. Pest	69		14. Hajdú-Bihar	53
6. Baranya	67		15. Heves	50
7. Somogy	66		16. J-Nk-Szolnok	50
8. Komárom-E	64		16. Szabolcs-Sz-B	46
8. Bács-Kiskun	64		17. Nógrád	45
9. Veszprém	63		18. Borsod	61

Az ezer lakosra jutó egyéni vállalkozások száma tekintetében országunk fővárosa áll az első helyen, 106 egyéni vállalkozóval. Ez annak a bizonyítéka, hogy a piacgazdaságra való áttérés, a kapitalizálódás, a polgári fejlődés itt a legsikeresebb. A második helyen Csongrád megye áll 73 egyéni vállalkozással, vagyis jóval kevesebbel, mint a főváros, de a megyék közül mégis az első e tekintetben. Eredménye azzal magyarázható, hogy Szegeden viszonylag magas az egyéni vállalkozások száma és a megyében a népességhez viszonyítva nagy a mezőgazdasági egyéni vállalkozások részaránya.

A sorrendben Csongrádot, nyugat-, dél- és közép-dunántúli megyék követik, amiben gazdasági fejlődésük és az Ausztria közeli, Balaton környéki kereskedelem, idegenforgalom tölt be fontos szerepet, amiben egyéni vállalkozók nagy számban vesznek részt. Az ötödik helyre Pest megye került, amely mind népességét, mind gazdaságát tekintve gyorsan fejlődik, így az egyéni vállalkozások is gyarapodnak. Bács-Kiskun megye a nyolcadik helyen áll, szintén azzal, hogy viszonylag magas a mezőgazdasági egyéni vállalkozások száma népességéhez viszonyítva. A dunántúli megyék után zömében tiszántúli megyék következnek, majd Nógrád és Borsod zárja a sort, mindössze ezer lakosra jutó 46 és 45 egyéni vállalkozással.

A következő években a gazdasági élénkülés nyomán növekedett az egyéni vállalkozások száma.

A tájegységek sorrendje az egyéni vállalkozások száma alapján 1997-ben és 2000-ben

Tájegység	1997	2000
1. Közép-Magyarország	151 206	153 147
2. Dél-Alföld	63 694	65 777
3. Észak-Alföld	58 886	62 740
4. Közép-Dunántúl	50 753	55 444
5. Nyugat-Dunántúl	49 601	53 769
6. Dél-Dunántúl	46 907	47 865
7. Észak-Magyarország	44 002	48 775

Közép-Magyarországon csak kismértékben gyarapodtak az egyéni vállalkozások, ami bizonyára abból adódik, hogy már korábban is magas volt a számuk. Az egyéni vállalkozások száma tekintetében Dél-Alföld áll a második helyen a Csongrád és Bács-Kiskun megyei mezőgazdasági vállalkozások viszonylagos magas aránya következtében. Észak-Alföldön közel négyezerrel, Közép-Dunántúlon majdnem ötezerrel, Nyugat-Dunántúlon mintegy négyezerrel, Dél-Dunántúlon ennél kevesebbel gyarapodott az egyéni vállalkozá-

sok száma. Észak-Magyarországon pedig négyezerrel több egyéni vállalkozás működött 2000-ben, mint 1997-ben.

A főváros és a megyék sorrendje az ezer lakosra jutó vállalkozások száma alapján 2000-ben

1. Budapest	138	11. Tolna	74
2. Győr-M-S	88	12. Bács-Kiskun	74
3. Zala	86	13. Vas	72
4. Csongrád	85	14. Hajdú-Bihar	68
5. Pest	84	15. Heves	66
6. Baranya	81	16. Békés	62
7. Komárom-E	80	17. J-Nk-Szolnok	60
8. Veszprém	78	18. Szabolcs-Sz-B	60
9. Fejér	75	19. Nógrád	58
10. Somogy	75	20. Borsod-A-Z	56

A gazdasági élénkülés pozitív hatását az ellentmondásosan, de mégis sok vonatkozásban érvényesülő polgárosodást bizonyítja, hogy minden tekintetben gyarapodott az ezer lakosra jutó egyéni vállalkozások száma. E tekintetben a főváros áll az első helyen azzal, hogy itt nőtt legnagyobb mértékben az egyéni vállalkozások száma. Csongrádot megelőzte Győr és Zala megye. Összességében az állapítható meg, hogy azok a megyék jutottak előrébb, amelyekben leginkább éreztette pozitív hatását a gazdasági élénkülés. Sorrendben az utolsó helyet Szabolcs, Nógrád és Borsod megye foglalta el, de itt is gyarapodtak az egyéni vállalkozások.

A háztartások vállalkozásból származó egy főre jutó évi átlagos jövedelmének alakulása a tájegységekben és a fővárosban 1996 és 2002 között forint

Tájegység	1996	1998	2000	2002
Közép-Magyarország	24 282	31 366	52 540	107 115
Ebből Budapest	28 520	35 131	76 494	117 035
Nyugat-Dunántúl	12 241	20 211	42 490	63 190
Dél-Alföld	11 710	16 695	43 392	54 032
Közép-Dunántúl	11 348	18 715	52 540	89 259
Dél-Dunántúl	10 962	20 431	28 505	61 424
Észak-Alföld	8 897	9 496	20 829	58 235
Észak-Magyarország	7 281	6 435	19 230	37 062

A vállalkozásból származó jövedelem jól mutatja, hogy az adott területen a vállalkozások milyen szerepet töltenek be a gazdasági és társadalmi életben, erősödik-e, gyarapodik-e a vállalkozók rétege? Az adatokból arra is következtetni lehet, hogy az adott térségben előre halad-e a polgári fejlődés, érvényesül-e, teret hódít-e a polgárosodás.

Az adatok egyértelműen azt bizonyítják, hogy az ország fővárosában legmagasabb a vállalkozásokból származó háztartási jövedelem. Tehát itt a legnagyobb a vállalkozások szerepe a gazdasági és társadalmi életben. Itt a legerősebb és leginkább gyarapodó a vállalkozók rétege. A tájegységek között az első helyen a fővárost is magában foglaló Közép-Magyarország áll. A második helyet Nyugat-Dunántúl foglalja el, ahol a vállalkozások kialakulását, fejlődését bizonyára elsősorban az Ausztriával való közvetlen kapcsolatok segítették elő. Így a főváros és Közép-Magyarország után itt a legsikeresebb a polgári fejlődés, a gazdasági polgárosodás.

Érdekes módon a harmadik helyet kezdettől fogva Dél-Alföld foglalja el, amiben bizonyára a vállalkozások viszonylag nagy szegedi és kecskeméti száma, valamint az játszik szerepet, hogy Bács-Kiskun és Csongrád megye belterjes mezőgazdasági körzeteiben sok sikeres mezőgazdasági egyéni vállalkozás működik. Közép- és Dél-Dunántúl a negyedik és ötödik helyét a Balaton környékén működő sikeres vállalkozásoknak köszönheti. Észak-Alföldön és főleg Észak-Magyarországon jóval kisebb a vállalkozásokból származó jövedelem, mint a többi tájegység területén.

A tájegységek sorrendje az egy lakosra jutó bruttó hazai termék (GDP) és az országos átlag százaléka alapján 1995-ben és 2005-ben

Tájegység	1995		2005	
	GDP ezer Ft.	az átlag százaléka	GDP ezer Ft.	az átlag százaléka
1. K-Magyaro.	773	142	3 210	158,8
2. Ny-Dunántúl	559	103	2 111	104,4
3. K-Dunántúl	499	92	1 993	95,6
4. D-Dunántúl	463	85	1 442	71,3
5. Dél-Alföld	453	83	1 395	69,0
6. É-Magyaro.	401	74	1 343	66,4
7. É-Alföld	390	72	1 323	65,5
Ország	544	100,0	2 021	100,0

A tájegységeknek az egy főre jutó bruttó haza termék értéke alapján kialakult sorrendje egy évtized alatt sem változott. Az első helyet a fővárost is magá-

ban foglaló Közép-Magyarország foglalja el. 1995-ben 773 ezer, 2005-ben már több mint 3 millió forintot tett ki az egy főre jutó bruttó hazai termék értéke, ami 1995-ben 142 százaléka volt az országos átlagnak, 2005-ben pedig 158,8 százaléka. Tehát e tájegység fejlettségi szintje még növekedett is az ország többi területéhez képest. A fejlettségi szint országos átlagát 1995-ben és 10 évvel később is csak Nyugat-Dunántúl haladta meg mindössze 3-4 százalékkal. A többi tájegység jóval az országos átlag alatti fejlettségi szinten áll. Sőt a tájegységek közötti különbségek növekedtek is és a legfejletlenebbek országos átlagtól való elmaradása is növekedett. 1995-ben a legfejletlenebb ÉszakAlföld az országos átlag 72 százalékán, 2005-ben viszont csak 65,5 százalékán állt.

A megyék és a főváros sorrendje az egy lakosra jutó bruttó hazai termék (GDP) és az országos átlag százaléka alapján 1994-ben és 1998-ban

Főváros, megyék	1994		Főváros, megyék	1998	
	GDP ezer Ft	az átlag százaléka		GDP ezer Ft	az átlag százaléka
1. Budapest	767	180	1. Budapest	1 858	186
2. Győr-Moson-S	449	106	2. Fejér	1 234	124
3. Vas	447	105	3. Győr-Moson-S	1 204	121
4. Fejér	409	96	4. Vas	1 162	117
5. Zala	403	95	5. Zala	901	90
6. Tolna	403	95	6. Csongrád	889	89
7. Csongrád	402	94	7. Tolna	861	86
8. Baranya	356	84	8. Komárom-E	838	84
9. Hajdú-Bihar	354	83	9. Veszprém	803	81
10. Békés	344	81	10. Baranya	783	79
11. Komárom-E	340	80	11. Pest	773	78
12. J-Nk-Szolnok	335	79	12. Hajdú-Bihar	754	76
13. Veszprém	335	79	13. Heves	726	73
14. Bács-Kiskun	328	77	14. J-Nk-Szolnok	720	72
15. Somogy	328	77	15. Bács-Kiskun	713	71
16. Pest	323	76	16. Békés	691	69
17. Heves	302	71	17. Borsod-A-Z	690	69
18. Borsod-A-Z	296	69	18. Somogy	686	69
19. Nógrád	266	62	19. Szabolcs-Sz-B	567	57
20. Szabolcs-Sz-B	252	59	20. Nógrád	565	57
Ország	425	-	Ország	987	-

Az 1994-es adatok még azt mutatják, hogy a rendszerváltozás utáni gazdasági visszaesést milyen megyék vészelték át kisebb veszteséggel és őrizték meg részben korábbi gazdasági fejlettségi szintjüket. Budapest fejlettségi szintje óriási mértékben megelőzi a megyékét. Az országos átlagnak 1994-ben a 180, 1998-ban pedig a 186 százalékát tette ki. 1994-ben a dunántúli megyék követték Budapestet. A fejlettségi sorrendet az alföldi megyék közül Csongrád törte meg hatodik helyével, de Baranyát Hajdú-Bihar, Békés követte. Ekkor még Komárom-Esztergom, Veszprém is alacsony fejlettségi szinten állott. Észak-magyarországi, észak-alföldi megyék zárták a sort, de még Pest megye is tizenhatodik helyen állt. Az utolsó helyet elfoglaló Szabolcs megye az országos átlag 59 százalékát érte el.

Négy év múlva a megyék sorrendje érezhetően változott. A második helyre Fejér került, a közép-dunántúli megyék előre törtek, a nyugat-dunántúliak is jórészt megőrizték pozícióikat. Csongrád a hetedik helyről a hatodikra küzdötte fel magát. Ezen kívül Pest előretörése érdemes figyelemre, ugyanakkor sajnálatos Békés megye érezhető visszaesése. Az utolsó helyre 1998-ban Nógrád került. A fejlettségi szint országos átlagának csak 57 százalékát érte el.

A megyék és a főváros sorrendje az egy lakosra jutó bruttó hazai termék (GDP) és az országos átlag százaléka alapján 2000-ben és 2005-ben

Főváros, megyék	2000		Főváros, megyék	2005	
	GDP ezer Ft	az átlag százaléka		GDP ezer Ft	az átlag százaléka
1. Budapest	2 592	201	1. Budapest	4 664,9	213,4
2. Győr-Moson-S	1 715	133	2. Komárom-E	2 497,6	114,2
3. Fejér	1 653	128	3. Győr-Moson-S	2 428,5	111,1
4. Vas	1 479	115	4. Fejér	2 090,7	95,6
5. Veszprém	1 097	85	5. Vas	2 068,1	94,6
6. Zala	1 082	84	6. Pest	1 950,2	89,2
7. Komárom-E	1 076	84	7. Zala	1 869,9	85,5
8. Csongrád	1 050	82	8. Csongrád	1 669,8	76,3
9. Tolna	1 047	81	9. Veszprém	1 632,5	74,7
10. Pest	1 004	78	10. Hajdú-Bihar	1 621,8	74,2
11. Baranya	971	75	11. Baranya	1 585,8	72,5
12. Heves	910	71	12. Heves	1 527,3	69,9
13. Hajdú-Bihar	908	71	13. Tolna	1 511,4	69,1
14. Somogy	870	68	14. Borsod-A-Z	1 502,1	68,7
15. Bács-Kiskun	861	67	15. Bács-Kiskun	1 465,1	67,0
16. J-Nk-Szolnok	851	66	16. Somogy	1 436,7	65,7
17. Békés	837	65	17. J-Nk-Szolnok	1 436,7	65,7
18. Borsod-A-Z	822	64	18. Békés	1 301,4	59,5
19. Nógrád	696	54	19. Szobolcs-Sz-B	1 195,1	54,7
20. Szabolcs-Sz-B	685	53	20. Nógrád	1 104,1	50,5
Ország	1 288	-	Ország	2 186,0	-

A bruttó hazai termék növekedése 2000-ben meghaladta az 5 százalékot. Ám ez az egész országban nem egyenletesen, hanem az egyes területeket, megyéket illetően jelentős eltéréssel ment végbe. Mindez azt jelentette, hogy egyes megyék előretörtek, mások gazdaságilag stagnáltak és voltak olyanok is, amelyek visszaestek.

Budapest mellett az élmezőnyben maradtak a nyugat- és közép-dunántúli megyék. Csongrád megye a nyolcadik helyre szorult. Figyelemre méltó Pest megye előretörése. Az utolsó helyre Nógrád helyett megint Szabolcs került.

A viszonylag gyors gazdasági növekedést jelzi, hogy a főváros fejlettségi szintje az országos átlag 201 százalékát érte el és kívüle Győr-Moson-Sopron, Fejér és Vas megye is nem kis arányban meghaladta az országos átlagot. Így a megyék közötti fejlettségbeli különbségek tovább növekedtek. Míg Budapest az országos átlag 201 százalékát produkálta, addig az utolsó helyen álló Szabolcs csak 53 százalékát érte el.

Hat év múlva, 2006-ban a főváros és a megyék közötti fejlettségi különbségek tovább fokozódtak. Ekkor Budapesten az egy lakosra jutó bruttó hazai termék értéke meghaladta a 4 és fél millió forintot, míg a második helyen álló Komárom-Esztergom megyében csak két és fél milliót érte el. A főváros fejlettségi szintje még inkább meghaladta az országos átlagot, annak 213 százalékát tette ki. Ekkor már csak a második és harmadik helyen álló Komárom-Esztergom és Győr-Moson-Sopron megye fejlettségi szintje volt valamivel magasabb az országos átlagnál. Pest megye hatodik helyre való feljutása érdemel figyelmet. Hajdú-Bihar és Borsod is javította pozícióit. Az utolsó helyre megint Nógrád került és még inkább elmaradt az országos átlagtól. Annak csak mintegy felét érte el.

A főváros és a megyék gazdasági fejlettségét, növekedési lehetőségeit az is mutatja, hogy milyen a gazdasági aktivitási arányuk és milyen mértékű a munkanélküliség.

A főváros és a megyék sorrendje 2006-ban a népesség gazdasági aktivitási aránya és munkanélküliségi rátája alapján százalék

Főváros, megye	Aktivitási arány	Munkanélküliségi ráta
1. Budapest	60,0	4,8
2. Vas	59,9	7,4
3. Zala	59,7	6,3
4. Komárom-E	59,4	7,5
5. Pest	58,1	5,6
6. Fejér	58,0	4,9
7. Győr-Moson-S	57,3	4,3
8. Veszprém	57,1	6,1
9. Tolna	54,3	9,6
10. Csongrád	53,6	5,9
11. Bács-Kiskun	52,8	9,4
12. J-Nk-Szolnok	52,5	9,6
13. Hajdú-Bihar	52,2	9,2
14. Baranya	51,8	10,3
15. Nógrád	51,1	10,6
16. Heves	50,3	9,1
17. Somogy	50,0	10,3
18. Szabolcs-Sz-B	49,7	13,6
19. Borsod-A-Z	49,1	12,0
20. Békés	48,4	7,8
Ország	55,0	7,5

2006-ban a gazdasági aktivitás szintje legmagasabb volt Budapesten és legalacsonyabb a munkanélküliségi ráta. A fővárost csökkenő aktivitási aránnyal dunántúli megyék követték. A tizedik helyet Csongrád, a tizenegyediket Bács-Kiskun foglalta el. Általában az tapasztalható, hogy nagyjából amilyen mértékben csökken a gazdasági aktivitás aránya, olyan mértékben nő a munkanélküliségi ráta. Igen alacsony az aktivitási arány Somogyban, Szabolcsban, Borsodban. Munkanélküliségi rátájuk viszont meghaladja a 10 százalékot. Az utolsó helyet Békés megye foglalja el, mindössze 48,4 százalék gazdasági aktivitási arányával, viszont munkanélküliségi rátája csak 7,8 százalék.

Az utóbbi évtizedekben a gazdaság korszerűsödésének velejárója az ipar, építőipar, a mezőgazdaság technikai színvonalának gyors növekedése, az itt foglalkoztatottak számának csökkenése és ezzel együtt a szolgáltató ágak erőteljes térhódítása. Ez a folyamat megy végbe hazánkban is.

A tájegységek sorrendje a szolgáltató ágakban foglalkoztatott alkalmazásban állók aránya szerint 2000-ben

2000	
Tájegység	Százalék
1. Közép-Magyarország	75,0
2. Észak-Alföld	56,8
3. Dél-Alföld	56,0
4. Dél-Dunántúl	55,5
5. Észak-Magyarország	54,9
6. Közép-Dunántúl	49,8
7. Nyugat-Dunántúl	46,5
Ország	60,2

Az első helyen álló Közép-Magyarországon a foglalkoztatottak háromnegyede a szolgáltató ágakban dolgozik. Ez a kimagasló arány azzal magyarázható, hogy a tájegység központjában, a fővárosban még magasabb a szolgáltató ágak részaránya.

Észak-Alföld, Dél-Alföld, Dél-Dunántúl, Észak-Magyarország jóval 50 százalék fölötti, viszonylag magas aránya is abból adódik, hogy a régióközpont nagyvárosokban, Debrecenben, Szegeden, Pécsett, Miskolcon jóval többen dolgoznak a szolgáltató ágakban, mint a kisebb városokban és a falvakban.

Közép-Dunántúl és Nyugat-Dunántúl központi szerepet betöltő városai jóval kisebb népességűek, mint Pécs, Szeged, vagy éppen Miskolc és Debrecen. Így e két dunántúli tájegységben a szolgáltató ágak aránya kisebb, és az 50 százalékot sem éri el.

A tájegységek gazdasági, kulturális fejlettségét, társadalmi viszonyait az is befolyásolja, hogy a szellemi foglalkozásúak, az értelmiségiek milyen arányt képviselnek.

A tájegységek sorrendje az alkalmazásban állók között a szellemi foglalkozásúak aránya alapján 2000-ben

Tájegység	Százalék
1. Közép-Magyarország	55,6
Ebből Budapest	60,0
2. Dél-Dunántúl	43,9
3. Észak-Alföld	43,1
4. Észak-Magyarország	42,7
5. Dél-Alföld	39,8
6. Nyugat-Dunántúl	38,0
7. Közép-Dunántúl	37,3

A szellemi foglalkozásúak aránya egyedül Közép-Magyarországon haladja meg az 50 százalékot, ami abból következik, hogy az e tájegység központját alkotó fővárosban még nagyobb, 60 százalék a szellemi foglalkozásúak részaránya. A sorrendben érdekes módon Dél-Dunántúl, Észak-Alföld, Észak-Magyarország, majd Dél-Alföld következik. Mindez azzal magyarázható, hogy e tájegységek központját Pécs, Debrecen, Miskolc, Szeged alkotja, amelyekben kiemelkedően magas a szellemi foglakozásúak részaránya. Nyugat- és Közép-Dunántúlon kisebb városok vannak, amelyekben jóval kevesebb szellemi foglalkozású alkalmazott dolgozik, mint a régióközpont nagyvárosokban.

A főváros és a megyék sorrendje az alkalmazásban állók havi bruttó átlagkeresete alapján 2000-ben és 2006-ban

2000		2006	
Főváros, megyék	Forint	Főváros, megyék	Forint
1. Budapest	118 663	1. Budapest	220 079
2. Fejér	91 611	2. Győr-Moson-S	160 001
3. Győr-Moson-S	86 141	3. Fejér	158 841
4. Pest	83 886	4. Komárom-E	156 904
5. Komárom-E	79 462	5. Heves	152 842
6. Vas	76 893	6. Pest	151 286
7. Veszprém	76 716	7. Tolna	150 198
8. Heves	76 632	8. Baranya	147 967
9. Csongrád	74 872	9. Csongrád	146 432
10. Tolna	74 865	10. Borsod-A-Z	144 930
11. Baranya	74 502	11. Hajdú-Bihar	144 771
12. Zala	74 044	12. Vas	144 664
13. Borsod-A-Z	73 711	13. Veszprém	142 143
14. Hajdú-Bihar	73 139	14. Nógrád	139 939
15. J-Nk-Szolnok	69 941	15. Somogy	136 367
16. Bács-Kiskun	68 336	16. J-Nk-Szolnok	135 984
17. Békés	67 708	17. Zala	135 841
18. Somogy	67 356	18. Bács-Kiskun	135 408
19. Szabolcs-Sz-B	66 660	19. Szabolcs-Sz-B	134 005
20. Nógrád	66 038	20. Békés	133 240
Ország	87 566	Ország	171 351

Összességében az alkalmazásban állók keresete tükrözi a főváros, a megyék gazdasági fejlettségét. Ebben a tekintetben kimagaslóan az első helyen áll a főváros és hat év alatt előnye még növekedett is. A sorrend szerint 2000-ben a fővárost Fejér, Győr, Pest megye követte, majd Komárom, Vas, Veszprém megye után Heves következett. Utána kilencedig helyen Csongrád megye állt. Ezután három dunántúli megye után a tizenharmadik helyet Borsod foglalta el. Ezután alföldi megyék következtek. A tizennyolcadik helyet újra dunántúli megye, Somogy foglalta el, végül Szabolcs és Nógrád zárta a sort.

Hat év múlva Győr helyet cserélt Fejérrel, és Komárom korábbi ötödik helyéről 2006-ban a negyedikre küzdötte fel magát gyors ipari fejlődése révén. Heves is korábbi nyolcadik helyéről az ötödikre rukkolt elő. Tolna és Baranya is javított helyezésén. Csongrád megye őrizte kilencedik helyét. Borsod is korábbi tizenharmadik helyéről a tizedikre lépett elő. Hajdú-Bihar is a korábbi tizennegyedik helyről a tizenegyedikre került. A nógrádi keresetek is érezhetően javultak, így a megye korábbi utolsó helyéről a tizennegyedikre került. Békés megye viszont hat évvel korábbi tizenhetedik helyéről az utolsóra csúszott vissza.

A megyékben kialakult kereseti viszonyok meghatározzák a tájegységek kereseti viszonyait is.

A tájegységek sorrendje az alkalmazásban állók havi bruttó átlagkeresete alapján 2000-ben és 2006-ban

2000		2006	
Tájegység	Forint	Tájegység	Forint
1. Közép-Magyarország	111 635	1. Közép-Magyarország	206 321
2. Közép-Dunántúl	83 596	2. Közép-Dunántúl	153 570
3. Nyugat-Dunántúl	80 129	3. Nyugat-Dunántúl	149 731
4. Észak-Magyarország	73 215	4. Észak-Magyarország	146 367
5. Dél-Dunántúl	72 224	5. Dél-Dunántúl	144 338
6. Dél-Alföld	70 325	6. Észak-Alföld	138 921
7. Észak-Alföld	70 024	7. Dél-Alföld	138 500
Ország	87 566	Ország	171 351

Azokban a tájegységekben emelkedett nagyobb arányban az alkalmazásban állók havi bruttó átlagkeresete, amelyekben további gazdasági növekedés ment végbe. Ez elsősorban Közép-Magyarországon, Közép- és Nyugat-Dunántúlon volt tapasztalható.

Az átlagkeresetek növekedése kisebb mértékű volt a Dél-Dunántúlon és főleg Észak- és Dél-Alföldön. Ez utóbbi tájegység kereseti szintjét Békés megye rontotta le, ahol országosan a legalacsonyabbak az átlagos keresetek.

A tájegységekben kialakult életkörülményeket, életszínvonalat nemcsak egy tényező, a keresetek szintje mutatja, hanem más tényezők is. A statisztika ilyennek tekinti az ezer lakosra jutó személygépkocsik számát. Érdemes tehát ezt is szemügyre vennünk.

A tájegységek sorrendje az ezer lakosra jutó személygépkocsik száma alapján 2006-ban

Tájegység	Ezer lakosra jutószemélygépkocsi db
Közép-Magyarország	344,6
Nyugat-Dunántúl	304,6
Közép-Dunántúl	296,0
Dél-Dunántúl	283,9
Dél-Alföld	278,8
Észak-Alföld	245,8
Észak-Magyarország	244,2
Ország	293,4

Az ezer lakosra jutó személygépkocsik száma tükrözi a tájegységek gazdasági fejlettségét, az ott kialakult életszínvonalat. A legtöbb személygépkocsi, több mint 344 Közép-Magyarországon jut ezer lakosra. A második helyen álló Nyugat-Dunántúlon majdnem 40-nel kevesebb jut ezer lakosra. Itt az Ausztriával kialakult gazdasági kapcsolatok, ottani munkavállalási lehetőségek kedvező hatással vannak az életkörülmények alakulására.

Közép-Dunántúl harmadik helyre kerülését minden bizonnyal az ebben a tájegységben tapasztalható gazdasági fejlődés tette lehetővé. Dél-Dunántúl negyedik helye minden bizonnyal a Dél-Balaton körzetében meglévő, fejlődő vállalkozási lehetőségek kihasználása, az itteni vállalkozói réteg gyarapodása magyarázz a tájegység eredményét. Annál is inkább, mert különben a Dél-Dunántúl gazdasági fejlődése nem valami biztató.

Az ötödik helyen álló Dél-Alföld sem dicsekedhet gyors gazdasági fejlődéssel. Itt a Bács-Kiskun és Csongrád megyei gyümölcs- és szőlőtermesztéssel, intenzív kertészeti termeléssel foglalkozó vidékeken magas az ezer lakosra jutó személygépkocsik száma. E területeken az autó szinte nélkülözhetetlen a termés szállításában, értékesítésében. Ugyanez mondható el Észak-Alföldről is. Legkevesebb személygépkocsi jut ezer lakosra Észak-Magyarországon, amely a rendszerváltozás után a legsúlyosabb gazdasági visszaesést szenvedte el. Az utóbbi években azonban némi gazdasági növekedést tud felmutatni.

Szűkebb hazánk, Dél-Alföld, Csongrád megye rendszerváltozás utáni társadalmi változásainak feltérképezése érdekében szükséges áttekinteni a térség gazdaságának alakulását. Először indokolt számba venni az ipar termelésének adatait.

Az ipari termelés alakulása a Dél-Alföld három megyéjében és országosan 1990-2000 között[8]
előző év=100,0

Év	Bács-Kiskun	Békés	Csongrád	Ország
1990	91,2	93,7	94,8	89,8
1991	92,9	74,1	87,9	83,4
1992	80,4	83,0	86,4	87,4
1993	101,2	99,5	95,8	104,0
1994	111,3	102,8	100,9	109,6
1995	95,7	100,7	104,0	104,6
1996	86,6	100,8	98,7	103,4
1997	96,0	102,0	101,8	111,1
1998	108,4	93,0	109,1	112,5
1999	105,4	90,7	94,9	110,7
2000	108,6	117,9	109,2	118,7

A rendszerváltozás után a Dél-Alföld mindhárom megyéjében az ipari termelés nagyobb mértékben esett vissza, mint országosan. 1990-ben a termeléscsökkenés még mindhárom megyében kisebb mértékű volt, mint országosan. A következő 3-4 évben azonban már a hanyatlás erőteljesebb, mint országosan. Békés megyében például 1991-ben az ipari termelés majdnem 30 százalékkal csökkent az előző évhez viszonyítva. Míg országosan már 1993-ban némi ipari fellendülés következett be, a három megye iparában ez nem volt érezhető. Bács-Kiskun megye ipara vette fel ezt a lendületet 1994-ben, de utána ellanyhult a növekedése. Sem Békés, sem Csongrád megye ipari termelésének növekedése nem érte el az országos ütemet. A Bokros-csomag exportösztönző, ipari termelést növelő hatása is alig volt érezhető a három megyében.

A Dél-Alföld gazdasági, társadalmi viszonyainak alakulásában fontos szerepet játszik a mezőgazdaság, hiszen a térségben ez az ágazat nagyobb szerepet tölt be, mint országosan.

A mezőgazdasági terület megoszlása művelési ágak szerint a Dél-Alföld három megyéjében 2000-ben hektár

Művelési ág	Bács-Kiskun	Békés	Csongrád	Dél-Alföld
Szántó	376 996	390 980	256 009	1 023 985
Kert	8 280	6 062	4 276	18 618
Gyümölcsös	9 904	1 346	3 744	14 994
Szőlő	29 272	192	4 174	33 638
Gyep	129 873	42 928	52 847	225 648
Mezőgazdasági terület	554 325	441 508	321 050	1 316 883

Legnagyobb mezőgazdasági területtel Bács-Kiskun megye rendelkezik, de Békés megyének nagyobb a szántóterülete. Csongrád megye szántó- és mezőgazdasági területét tekintve is a három megye közül az utolsó helyen áll, de némi gyümölcsös és szőlőterülete némileg növeli mezőgazdaságának értékét Békés megyével szemben, ami ilyen területekkel gyakorlatilag nem rendelkezik. Bács-Kiskun mezőgazdaságának fontos jellemzője a gyümölcs- szőlő- és borgazdálkodás viszonylag magas aránya. Ugyanakkor mind e megyében, mind Csongrádban találhatók olyan homokterületek, amelyek nehezen hasznosíthatók.

Csongrád megye mezőgazdaságának rendszerváltozás előtti és utáni helyzetét jól mutatja a búza és a kukorica termésmennyiségének és hektáronkénti termésátlagonkénti alakulása.

A búza és a kukorica termésmennyisége és hektáronkénti termésátlaga évi átlagban 1986 és 2000 között Csongrád megyében

Megnevezés	1986-1990	1991-1995	1996-2000
Búza	351 111	249 028	243 830
Termésátlag tonna/ha	4,97	4,22	3,97
Kukorica	333 221	294 117	325 291
Termésátlag tonna/ha	5,48	4,40	5,89

A búza termésmennyisége és hektáronkénti termésátlaga érezhetően visszaesett. A kukorica termésmennyisége is csökkent, hektáronkénti termésátlaga viszont 1996-2000 között megelőzte az 1990 előtti termésátlagot.

Az állatállomány 1990 utáni alakulása mindhárom megyében szomorú képet mutat.

A szarvasmarha-állomány alakulása a három megyében 1991-1999 között 1000 db

Év	Bács-Kiskun	Békés	Csongrád
1991	92,8	95,5	77,3
1995	58,0	62,0	52,4
1999	59,0	56,0	47,0

A szarvasmarha-állomány 1991-ben békés megyében volt a legnagyobb (95,5 ezer db), de itt csökkent a legnagyobb mértékben, és 1990-ben már kisebb volt (56 ezer db), mint Bács-Kiskunban (59 ezer db). Csongrádban a kisebb állomány 77,3 ezerről 47 ezerre apadt.

A három megye sertésállománya 1991-1999 között 1000 db

Év	Bács-Kiskun	Békés	Csongrád
1991	677,7	634,9	428,8
1995	543,9	521,6	424,8
1999	552,0	471,0	430,0

Bács-Kiskun és Békés megyében a viszonylag magas sertésállomány nagymértékben visszaesett. Csongrádban viszont a kisebb sertésállomány még némileg gyarapodott is.

A három megye mezőgazdaságának termelési értéke 2000-ben milliárd Ft

Bács-Kiskun	Békés	Csongrád
96,928	75,983	73,719

A legnagyobb mezőgazdasági területű Bács-Kiskun megye mezőgazdaságának termelési értéke (96,928 milliárd forint) jóval megelőzte Békését (75,983 milliárd forint) és Csongrádét (73,719 milliárd forint). Viszont Csongrádé nem sokkal maradt el Békésé mögött, noha jóval kisebb mezőgazdasági területtel rendelkezik.

A fontosabb növények termésmennyisége és hektáronkénti termésátlaga Dél-Alföldön, megyéiben és az országban 2005-ben tonna

Növény	Bács-Kiskun	Békés	Csongrád	Dél-Alföld	Ország
Búza	362 998	547 878	276 740	1 187 616	5 088 219
tonna/ha	4,45	4,51	4,02	4,37	4,50
Kukorica	755 788	704 723	386 851	1 847 362	9 050 054
tonna/ha	7,85	7,17	6,32	7,28	7,56
Napraforgó	87 984	92 621	48 487	229 092	698 549
Zöldségféle	170 161	225 041	222 312	615 514	1 547 425

2005-ben Csongrád megyében mind a búza és kukorica termésmennyisége, mind hektáronkénti termésátlaga jóval kisebb volt, mint Bács-Kiskunban és Békésben. A két fő gabonafélében Csongrád megye hektáronkénti termésátlaga elmaradt mind a Dél-Alföld, mint az ország átlagától. Napraforgóból is kevesebb termett, mint a másik két megyében. Egyedül a zöldségfélék termésmennyisége közelítette meg Békését.

A gyümölcs-, a szőlő- és a bortermelés mennyisége 2005-ben tonna

	Bács-Kiskun	Békés	Csongrád	Dél-Alföld	Ország
Gyümölcs	94 853	6 773	34 922	136 498	731 653
Szőlő	165 822	451	7 586	173 659	536 390
Bortermelés hl.	1 155 943	1 717	44 989	1 202 649	3 566 657

Békés megye gyümölcs- és szőlőtermésének mennyisége elenyésző. Csongrádé jóval nagyobb, de elmarad Bács-Kiskuné mögött, amely kiemelkedő helyet foglal el az ország gyümölcs- szőlő gazdaságában, bortermelésében.

Az összes szarvasmarha-, sertés-, juhállomány és 100 hektár mezőgazdasági területre jutó állomány 2005 december 1-jén1000 db

Állat	Bács-Kiskun	Békés	Csongrád	Dél-Alföld	Ország
Szarvasmarha	48	49	42	138	708
100 ha-ra db	9	11	13	10	12
Sertés	394	345	285	1 024	3 853
100 ha-ra db	70	78	88	77	66
Juh	241	55	70	366	1 406
100 ha-ra db	43	13	22	28	24

A Dél-Alföld megyéiben a foglalkozási csoportok és egyben a társadalmi rétegződés gyors változásairól adnak számot a mezőgazdaságban és az iparban alkalmazásban állók számának 1990-1995 közötti alakulásáról szóló adatok.

A mezőgazdaságban és az iparban alkalmazásban állók számának alakulása 1990-1995 között a három megyében

Megye	1990		1995	
	Mezőgazdaság	Ipar	Mezőgazdaság	Ipar
Bács-Kiskun	57 847	56 235	13 296	43 280
Békés	37 082	46 741	10 057	28 851
Csongrád	27 830	53 126	9 820	32 577

Szinte megdöbbentő, hogy mindhárom megyében óriási mértékben csökkent a mezőgazdasági foglalkozású alkalmazásban állók száma. Bács-Kiskun megyében 1990-ben még majdnem 58 ezren dolgoztak alkalmazásban állóként a mezőgazdaságban, 1995-ben már csak valamivel több mint 13 ezren. Ez részben a termelőszövetkezetek felbomlásával, másrészt az állami gazdaságok működésének korszerűsödésével magyarázható. Mindkettő az alkalmazásban állók nagyarányú elbocsátásával járt együtt. A másik két megyében is csökkent a mezőgazdasági alkalmazásban állók száma, de némileg kisebb mértékben, mint Bács-Kiskunban. Az ipari munkások, alkalmazottak csoportja is érezhetően csökkent mindhárom megyében. Részarányuk Békésben volt a legalacsonyabb 1990-ben és az is maradt 1995-ben is.

Az alkalmazásban állók száma és összetétele a munka jellege szerint 1995-ben a Dél-Alföld három megyéjében

Megye	Fizikai foglalkozású	Szellemi foglalkozású	Összesen
Bács-Kiskun	76 548	46 365	122 907
%	62,3	37,7	100,0
Békés	52 494	30 869	83 368
%	62,9	37,1	100,0
Csongrád	59 303	42 499	101 802
%	58,3	41,7	100,0
Dél-Alföld	188 344	119 733	308 077
%	61,1	38,9	100,0

Az alkalmazásban állók között a fizikai foglalkozásúak aránya Békésben 62,9, Bács-Kiskunban 62,3 százalékot ért el. Csongrádban viszont csak 58,3 százalékot. Ami azt jelentette, hogy e megyében volt a legmagasabb, 41,7 százalék a szellemi foglalkozásúak részaránya. Mindez azzal magyarázható, hogy Szegeden, a tájegység legnagyobb városában igen nagy számú szellemi foglalkozású alkalmazott dolgozik és ez megemeli a megye szellemi foglalkozású alkalmazásban állóinak részarányát. Bács-Kiskunban e foglalkozási csoport 37,7, Békésben csak 37,1 százalékot tett ki.

Az alkalmazásban állók gyarapodó foglalkozási csoportjai 1995-2000 között a három megyében

Foglalkozási csoport	1995	2000
Bács-Kiskun összes	122 907	123 332
Ebből ipar	43 280	44 388
építőipar	4 296	5 104
kereskedelem	10 044	14 018
szálláshely-szolg.	1 944	3 164
közigazgatás	7 627	9 101
Békés összes	83 368	89 126
Ebből ipar	28 851	30 030
építőipar	2 308	3 093
kereskedelem	4 735	7 602
közigazgatás	5 602	8 866
Csongrád összes	101 802	106 030
Ebből építőipar	3 135	4 179
kereskedelem	7 267	10 901
szálláshely-szolg.	1 526	3 137
közigazgatás	4 737	6 722
oktatás	13 212	14 354

A társadalmi változások irányát, mibenlétét jól tükrözi az egyéni vállalkozások számának alakulása a három megyében.

A működő egyéni vállalkozások száma a gazdasági ágakban a Dél-Alföld három megyéjében 1997-ben és 2000-ben

Gazdasági ág	Bács-Kiskun	Békés	Csongrád	Dél-Alföld
1997				
Mezőgazdaság	2 117	1 996	2 133	6 246
Ipar	2 897	1 730	2 286	6 913
Építőipar	2 148	1 362	1 756	6 266
Kereskedelem	7 523	5 028	5 847	18 407
Szálláshely-szolg.	1 390	1 284	1 032	3 706
Szállítás	2 031	1 212	1 546	4 789
Többi ág	6 418	4 438	7 511	18 367
Összesen	24 523	17 060	22 111	63 694
2000				
Mezőgazdaság	2 457	1 702	1 951	5 693
Ipar	2 361	1 470	1 862	5 359
Építőipar	2 231	1 382	1 745	5 358
Kereskedelem	6 657	4 533	5 011	16 201
Szálláshely-szolg.	1 341	1 218	1 011	3 570
Szállítás	1 663	993	1 344	4000
Többi ág	8 816	6 036	9 993	24 845
Összesen	25 526	17 334	22 917	65 777

Mind 1997-ben, mind 2000-ben nagyjából a megyék népességének, gazdasági erejének arányában jöttek létre és működtek az egyéni vállalkozások. Az mégis figyelemre méltó, hogy Csongrádban a mezőgazdasági vállalkozások száma 1997-ben majdnem elérte a Bács-Kiskun megyeiekét és megelőzte a békésiekét is, noha mezőgazdasága a három megye között az utolsó helyen állt. 2000-re a Bács megyei egyéni mezőgazdasági vállalkozások száma gyarapodott, a másik két megyéé némileg csökkent.

1997-2000 között mindhárom megyében gyarapodott az egyéni vállalkozások száma. Legnagyobb mértékben Bács-Kiskunban, legkisebb mértékben Békésben. Csongrád közbülső helyet foglal el e tekintetben. Érdekes, hogy a felsorolt gazdasági ágakon kívüli, főleg szolgáltató ágakban tevékenykedő egyéni vállalkozások jóval nagyobb számban működnek Csongrádban, mint a másik két megyében. Ezek nagy részben Szegeden találhatók.

A teljes munkaidőben foglalkoztatott alkalmazásban állók száma és megoszlása munkájuk jellege szerint a három megyében és a Dél-Alföldön 2000-ben

Terület	Fizikai foglalkozású	Szellemi foglalkozású	Összes
Bács-Kk	74 458	41 563	116 019
%	64,2	35,8	100,0
Békés	53 318	30 371	83 689
%	63,7	36,3	100,0
Csongrád	57 878	41 017	98 895
%	58,5	41,5	100,0
Dél-Alföld	185 652	112 951	298 603
%	62,2	37,8	100,0

Az alkalmazásban állók száma mind Bács-Kiskun, mind Csongrád megyében némileg csökkent 1995-höz képest, Békésben gyakorlatilag nem változott. Ugyanakkor Bácsban és Békésben a fizikai foglalkozásúak aránya nőtt, a szellemi foglalkozásúaké csökkent. Csongrádban a két foglalkozási csoport aránya gyakorlatilag nem változott. Továbbra is itt haladta meg a szellemi foglalkozásúak csoportja a 41 százalékot. A másik két megyében e csoport részaránya 38 százalék alatt maradt.

Az ipari termelés alakulása a Dél-Alföld megyéiben és az országban 2001-2006 között
előző év=100,0

Év	Bács-Kiskun	Békés	Csongrád	Ország
2001	107,8	95,9	103,4	103,6
2002	108,2	101,3	99,9	102,8
2003	100,3	102,7	98,6	106,4
2004	106,2	102,0	102,8	107,4
2005	102,4	97,2	103,3	107,0
2006	104,5	99,6	106,3	110,2

Az ipari termelés értéke a Dél-Alföldön, megyéiben és az országban 2000-ben, 2002-ben, 2004-ben és 2006-banmilliárd Ft.

Év	Bács-Kk	Békés	Csongrád	Dél-Alföld	Ország
2000	328,8	248,0	302,6	879,3	11 614,3
2002	407,3	255,4	326,5	989,2	12 662,2
2004	474,2	291,6	372,1	1 137,6	15 402,2
2006	547,0	301,2	483,6	1331,7	19 147,1

Az ipari termelés mértéke 2000-2006 között legmagasabb volt a legnagyobb megyében, Bács-Kiskunban. A növekedés is láthatóan itt alakult a legkedvezőbben. Bács megyét Csongrád követte az ipari termelés értéke és növekedé-

se tekintetében. A három megye közül az ipari fejlettség tekintetében Békés az utolsó helyet foglalta el.

Csongrád megye néhány fontosabb iparágának termelési értéke 2000-ben és 2006-banmilliárd Ft.

Év	Élelmiszeripar	Vegyipar	Gépipar
2000	91,5	4,4	12,3
2006	137,32	54,1	28,2

Az építőipari termelés értéke a Dél-Alföldön, három megyéjében és az országban 2000-ben, 2002-ben és 2004-ben milliárd Ft.

Év	Bács-Kk	Békés	Csongrád	Dél-Alföld	Ország
2000	25,202	18,494	25,040	68,736	740,461
2002	36,170	26,995	32,726	95,891	1 056,154
2004	51,745	35,448	57,340	144,533	1 228,795

Dél-Alföld 20 legnagyobb nettó árbevételű vállalkozása 2005-ben és 2006-ban[9]

Név	Székhely	Nettó árbevétel		
		2005 millió Ft	2006 millió Ft.	Változás +%
1 Démász Zrt.	Szeged	79 857,9	87 785,5	9,93
2 Dégáz Zrt.	Szeged	78 454,1	85 802,4	9,32
3 Lombard Lising Zrt.	nem nyilvános	nem ny.	nem ny.	nem ny.
4 Pick Szeged Zrt.	Szeged	nem ny.	nem ny.	nem ny.
5 Sole-Mizo Zrt.	Szeged	35 867,3	50 977,3	42,13
6 KÉSZ Kft.	Szeged	33 127,4	35 561,1	7,35
7 Knorr-Bremse Kft.	Kecskemét	24 281,4	32 474,9	33,54
8 Hungerit Zrt.	Szentes	29 237,2	31 531,1	7,85
9 Hungary-Meat Kft.	Kiskunfélegyháza	18 378,5	29 430,1	60,48
10 Axiál Kft.	Baja	28 445,8	29 171,7	2,55
11 D-Energia Kft.	Szeged	9 981,8	27 440,7	124,91
12 Linamár Hungari Méh Rt.	Orosháza	23 488,6	26 463,8	12,67
13 Tabán Trafik Zrt.	Hódmezővásárhely	17 461,4	24 530,3	40,48
14 Phoenix Mecano Kft.	Kecskemét	27 013,7	23 911,5	8,62
15 Electro Computer Zrt.	Baja	19 904,9	23 679,[illegible]	18,95
16 Gumiművek Phoenix Kft.	Makó	17 585,8	22 725,9	29,23
17 Galdi Coop Zrt.	Szarvas	21 359,4	21 473,1	0,53
18 Alföldi Pro-Coop Zrt.	Kecskemét	22 804,1	19 776,8	-13,27
19 Goardián Üvegipari Kft.	Orosháza	14 803,7	19 067,1	28,80
20 Hansa-Contact Kft.	Kecskemét	14 849,4	17 742,5	19,48

A Dél-Alföld 20 legnagyobb nettó árbevételű vállalata közül 7 szegedi, 1 szentesi, 1 vásárhelyi és 1 pedig makói székhelyű. Bács-Kiskun megyét 7, Békés megyét pedig csak 3 cég képviseli.

A három megye fejlettségi szintjének változása 1994 óta az egy lakosra jutó bruttó hazai termék (GDP) és az országos átlag százaléka alapján 1000 Ft., százalék

Év	Bács-Kiskun		Békés		Csongrád	
	GDP	%	GDP	%	GDP	%
1994	328	77	344	81	403	94
2000	861	67	837	65	1 050	82
2006	1 465,1	67,0	1 301,4	59,5	1 669,2	76,3

1994 óta mindhárom megye gazdasági fejlettségi szintje jelentősen csökkent az országos átlaghoz képest. Csongrád megye fejlettségi szintje 1994-ben még az országos átlagnak a 94 százalékát tette ki és az első helyen állt a három megye között. Ekkor még a második helyet Békés foglalta el 81 százalékával, míg a harmadik helyre Bács-Kiskun került 77 százalékkal. 2000-ben már Bács-Kiskun küzdötte fel magát a második helyre 67 százalékkal, Békés pedig a harmadik helyre került 65 százalékkal. A két megye közötti különbség 2006-re még növekedett is. Ekkor Bács-Kiskun az országos fejlettségi szint átlagának 67, míg Békés csak 59,5 százalékát érte el. Tehát Békés megye fejlettségi szintjének csökkenése nagy mértéket öltött. Csongrád a három megye között megőrizte első helyét, de szintén nőtt az országos átlagtól való elmaradása. Fejlettségi szintje 2006-ban az országos átlag 76,3 százalékát érte el, s ezzel Bács-Kiskun megyét több mint 10 százalékkal megelőzte.

III. TÁRSADALMI, EMBERI ERŐFORRÁSAINK ALAKULÁSA

Egy ország helyzetét, fejlődési lehetőségeit, előrehaladását döntően meghatározza, hogy miként alakul népessége, lakosságának életminősége, képzettségi összetétele. Javulnak vagy romlanak az életminőség meghatározó tényezői? Vagyis egy ország jelenének és jövőjének vizsgálatánál alapvető feladat társadalmi, emberi erőforrásainak számbavétele.

Az ország népességének és természetes fogyásának alakulása 1981 óta[10]

Év	Népesség 1000 fő	Élve születés 1000 lakosra	Halálozás 1000 lakosra	Természetes fogyás %
1981	10 705	13,4	13,5	-0,2
1985	10 599	12,3	14,0	-1,6
1990	10 375	12,3	14,0	-1,9
1995	10 337	12,1	14,0	-3,2
2000	10 222	9,6	13,3	-3,7
2001	10 200	9,5	13,0	-3,4
2002	10 175	9,5	13,1	-,3,5
2003	10 142	9,3	13,4	-4,1
2004	10 117	9,4	13,1	-3,7
2005	10 098	9,7	13,5	-3,8
2006	10 077	9,9	13,1	-3,2
2007	10 066	-	-	-

Az ország népessége az előző évtizedekben végbement gyarapodás után 1981-től kezdett csökkenni. Ekkor a népesség száma meghaladta a 10 millió 700 ezret. Ebben az ében az ezer lakosra jutó élve születések száma 13,4, a halálozásoké viszont már 13,5 volt, tehát némileg meghaladta az élve születésekét, így a természetes fogyás a népesség 0,2 százalékát tette ki.

A népességfogyás ez időtől kezdve egyre nagyobb ütemben fokozódott, mert a halálozások száma egyre inkább meghaladta az élve születésekét. A halálozások száma 1985-1995 között nem változott, az élve születések száma azonban fokozatosan csökkent és 1995 után a korábbi 12 fölöttiről 10 alá csökkent. 2000 után a halálozások száma is némileg visszaesett, ez azonban csak kis mértékben mérsékelte a természetes fogyást. 2004 után a születések száma némileg emelkedett, a halálozásoké – némi hullámzással – kissé mérséklődött, így a természetes fogyás a 2003. évi 4,1 százalék után 2006-ra 3,2 százalékra esett vissza.

Mindezek eredményeképpen 2007 elejére országunk népessége 10 millió 66 ezerre csökkent. Az adatokból kivehető, hogy a népességfogyás kisebb, mint ahogyan a természetes fogyásból következni kellene. Ennek az a magyarázata, hogy külföldről, a határainkon túlról betelepülők száma jóval nagyobb, mint a hazánkból kivándorlóké. Reménykedhetünk abban, hogy az élve születések és a halálozások száma és a közöttük levő arányok is kedvezőbbé válnak, így a népességfogyás tovább mérséklődik.

Az ország népességének alakulását az is befolyásolja, hogy miként alakul az emberek születéskor várható élettartama. Az erre vonatkozó adatok tükrözik az életkörülményeket, az egészségügyi viszonyokat is.

A férfiak és nők születéskor várható élettartamának változása 1949 óta

Év	Férfi	Nő
1949	59,28	63,40
1960	65,89	70,10
1970	66,31	72,08
1980	65,45	72,70
1990	65,13	73,71
2000	67,11	75,59
2006	69,03	77,35

A férfiak várható élettartama 1949-ben 59,28 év, a nőké pedig 63,40 év volt. Ezután mind a férfiaké, mind a nőké fokozatosan emelkedett. A férfiaké azonban némileg csökkent 1970 után. Amiben vélhetően az játszott szerepet, hogy az emberek jelentős része rendes, hivatalos 8 órai munkája mellett másod-, mellékfoglalkozást vállalt, háztáji gazdálkodást, mezőgazdasági kistermelést folytatott, hogy jövedelmét kiegészítse. Mindebben a férfiak vállaltak nagyobb szerepet, és a munkahajszában egészségük jobban károsodott.

2000 után a férfiak várható időtartama is növekedett és 2006-ban némileg meghaladta a 69 évet, a nőké pedig a 77 évet.

A társadalmi, emberi erőforrások alakulására az is hatást gyakorol, hogy az ország népessége hogyan oszlik meg a főváros, a többi város és a községek között, valamint, hogy miként változik e szerinti összetételük.

A főváros, a többi város és a községek népességének alakulása 1990 óta

Év	Budapest	Többi város	Községek
1990	2 016 681	4 935 020	3 423 122
2001	1 759 209	4 925 085	3 516 004
2006	1 698 106	5 053 394	3 325 081

A főváros népessége 1990-2001 között majdnem 300 ezerrel csökkent, majd a következő fél évtizedben a népességfogyás már csak mintegy 60 ezer főt tett ki. A többi város népessége 1990-2001 között csak mintegy 10 ezerrel esett vissza, majd 2006-ra több mint 5 millióra gyarapodott. A községek népessége 1990-2001 között a fővárosból és a többi nagyvárosból való elvándorlás következtében mintegy 100 ezerrel gyarapodott, ezután viszont némileg csökkent és 2006-ban 3 millió 325 ezret tett ki.

Belföldi vándorlási különbözet a főváros, a többi város és a községek között

Év	Budapest	Többi város	Községek
2000	- 17 835	- 5 762	23 597
2001	- 13 987	- 5 829	19 816
2002	- 11 068	- 6 214	17 282
2003	- 11 738	- 6 708	18 446
2004	- 10 686	- 4 423	15 108
2005	- 6 264	- 2 125	8 389

A belföldi vándorlási különbözet adatai azt bizonyítják, hogy a fővárosból való elvándorlás 2000 után erőteljesen csökkent. A többi városból először növekedett, később itt is csökkent az elvándorlás. Mindezek eredményeképpen a községekbe való kiköltözés fokozatosan lassult.

A népesség korösszetételi arányának változása 1960-tól százalék

Év	0-14	15-64	65-X
1960	25,4	65,7	8,9
1970	21,1	67,4	11,6
1980	21,9	64,6	13,5
1990	20,5	66,2	13,2
2000	16,9	68,1	15,0
2001	16,6	68,3	15,1
2002	16,3	68,4	15,3
2003	16,1	68,5	15,0
2004	15,6	68,7	15,6
2005	15,6	68,7	15,6
2006	15,4	68,8	15,8

1960 óta a 14 éven aluli fiatal nemzedék népességen belüli aránya 25,4 százalékról 2006-ra 15,4-re csökkent. Ami egyrészt annak a következménye, hogy visszaesett az élve születések száma és aránya. E nemzedék részarányának apadása fokozatosan ment végbe: négy és fél évtized alatt 10 százalékkal esett vissza népességen belüli részaránya.

Mindennek is köszönhetően a 15-65 év közötti munkaképes generáció is némileg gyarapodott. Népességen belüli aránya 1960-ban 65,7 százalékot tett ki, majd egy évtized alatt majdnem 2 százalékkal csökkent. 1980-ra 64,6 százalékra esett vissza, viszont az ezt következő évtizedben újra majdnem 2 százalékkal növekedett. Viszont 2000-ben meghaladta a 68 százalékot és azóta egy-kéttized százalékkal minden évben emelkedett és 2006-ban elérte a 68,8 százalékot. Ebben a fiatal generáció részarányának csökkenése mellett az egészségügyi viszonyok javulása, a halálozási arányszámok némi csökkenése is szerepet játszik.

A népesség korösszetételének változásában mégis a két legjellemzőbb folyamat a fiatal generáció részarányának nagyarányú csökkenése és az idősek nemzedékének gyarapodása.

A 65 éven felüli idősek csoportja 1960-ban még csak 8,9 százalékot tett ki. Az ezt követő időszakban részarányuk fokozatosan emelkedett: 1970-ben 11,6, 1980-ban 13,5 százalékot ért el. 1990-re némileg csökkent, majd újra növekedett és 2006-ban már 15,8 százalékot tett ki. Vagyis az idős nemzedék népességen belüli részaránya négy és fél évtized alatt mintegy 9 százalékról majdnem 16 százalékra növekedett. Ez szintén az életkörülmények, az egészségügyi viszonyok javulásának, a halálozási arányszámok némi csökkenésének tudható be.

Hazánk emberi, humán erőforrásainak gyarapodását jelenti, ha növekszik a képzett, művelt emberek rétege. A rendszerváltozás után jelentősen gyarapodott az érettségizettek és az egyetemeken, főiskolákon oklevelet szerzettek csoportja.

Az érettségizettek, az egyetemeken, főiskolákon oklevelet szerzettek száma 1000 fő

Év	Érettségizett	Oklevelet szerzett
1990	67,9	24,1
1995	84,7	26,2
2000	89,2	47,0
2002	90,4	50,5
2004	93,0	53,5
2006	90,8	53,1

1990-ben majdnem 70 ezren érettségiztek, valamivel több mint 24 ezren egyetemi, főiskolai tanulmányaik befejeztével oklevelet nyertek. A következő években mind az érettségizettek, mind az oklevelet szerzettek száma fokoza-

tosan növekedett, de nagyon arányban ez utóbbiaké. A felsőoktatási oklevélhez jutottak száma már 2000-ben elérte a 47 ezret, majd két év elteltével már meghaladta az 50 ezret és 2006-ban több mint 53 ezren lettek diploma, oklevél tulajdonosai.

Az érettségizettek száma 2002-ben némileg meghaladta a 90 ezret. Ez után némi gyarapodás következett be, de 2006-ra már kis mértékű következett be.

Az itt látható adatokból kitetszik, hogy a rendszerváltozás után különösen a felsőoktatásban részt vevők száma növekedett nagy mértékben.

A felsőoktatásban résztvevők számának alakulása 1960 óta

Év	Összes	Nappali tagozaton ezer fő
1960	46	29
1970	81	54
1980	101	64
1990	102	77
1991	107	87
1992	117	92
1993	134	104
1994	155	116
1995	180	130
1996	199	142
1997	234	153
1998	258	163
1999	279	172
2000	327	184
2001	349	143
2002	382	203
2003	409	216
2004	422	226
2005	424	231
2006	416	239

A rendszerváltozás előtt az egyetemi, főiskolai hallgatók száma éppen csak elérte, illetve kis mértékben meghaladta a 100 ezret, akiknek 30-40 százalékát esti és levelező tagozatosok tették ki. 1990 után a hallgatók száma gyorsan növekedett: 1997-ben már meghaladta a 200 ezret, három év múlva már a 300 ezret, 2005-ben pedig 424 ezren tanultak az egyetemeken, főiskolákon. Számuk 2006-ra némileg csökkent.

Összességében az egyetemi, főiskolai hallgatók számának növekedése lélegzetelállító, de kérdés, hogy a képzés, oktatás színvonala, minősége hogyan változott?

Az életminőség változása

Hazánk társadalmi, emberi erőforrásainak alakulásában fontos szerepet tölt be az életminőség változása. Az életminőség összetevői közé az életkörülmények, a táplálkozási, az egészségügyi, a lakásviszonyok, a települések urbanizáltságának, korszerűségének alakulása és más ezekkel rokon tényezők tartoznak.

Az egy főre jutó reáljövedelem, az egy keresesőre jutó reálbér
és az egy főre jutó fogyasztás alakulása 1960 óta százalék

Év	Reáljövedelem	Reálbér	Fogyasztás
1960	100	100	100
1989	250	147	251
1990	245	142	216
1995	215	118	199
1998	223	122	213
2000	225	127	236
2001	234	135	250
2002	246	153	275
2003	261	167	298
2004	274	166	307
2005	285	176	319
2006	296	182	320

A rendszerváltozás előtt az életkörülmények alakulásának három legfontosabb tényezője a reáljövedelem, a reálbér és a fogyasztás legmagasabb szintjét nagyjából 1989-ben érte el.

A táblázat adataiból megállapítható, hogy a reáljövedelem ezt a szintet 2002 után érte el. A reálbér esetében ez 2001 után következett be, a fogyasztás pedig 2000 után érte el 1989-es szintjét. Mindez azt bizonyítja, hogy valamivel több mint egy évtizednek kellett eltelnie ahhoz, hogy a lakosság életkörülményei elérjék a rendszerváltozás előtti szintjüket.

Figyelembe kell vennünk, hogy a rendszerváltozás után a társadalmi rétegek közötti különbségek erőteljesen megnövekedtek, így a lakosság alacsony jövedelmű rétegei, a munkanélküliek, a nyugdíjasok jelentős részének élet-

körülményei sokkal kedvezőtlenebbül alakultak annál, mint amit a táblázat átlagszámai mutatnak.

Érdemes megvizsgálnunk a nyugdíjak reálértékének alakulását.

Egy nyugdíjasra jutó öregségi nyugdíj havi átlagösszege reálértékének változása 1990 és 2000 után százalék

Év	Százalék	Év	Százalék
1990	100,0	2000	100,0
1993	-	2001	106,5
1995	-	2002	117,1
1997	-	2003	127,0
1998	75,4	2004	132,1
1999	77,9	2005	142,4
2000	78,9	2006	148,8

A Központi Statisztikai Hivatal által kiadott statisztikai évkönyvekben az 1990-1997 közötti időszakra vonatkozóan nincsenek adatok, de az 1998-tól kezdődően jól mutatják, hogy a nyugdíjak reálértéke még 2000-ben is több mint 20 százalékkal elmaradt 1990. évi reálértékétől. Ezt a szintet csak 2003-ban haladta meg némileg. A 2000-et követő években a nyugdíjak reálértéke már évente tetemesen emelkedett és 2006-ban már majdnem 50 százalékkal haladta meg 2000. évi reálértékét. Ami egyben azt jelenti, hogy ekkor vásárlóértéke mintegy 30 százalékkal volt nagyobb, mint 1990-ben.

Az egy főre jutó évi fogyasztás a fontosabb élelmiszerekből 1960 óta

Év	Hús, húskészítmények kg	Tej, tejtermékek kg	Tojás, db
1960	49,1	114,0	160
1989	81,0	189,6	364
1990	75,8	169,9	389
1995	65,2	132,1	297
2000	73,2	160,6	275
2004	64,3	155,2	292
2005	67,1	166,8	281

Az alapvető élelmiszerek egy főre jutó évi fogyasztása fontos összetevője a lakosság életkörülményei alakulásának. Az adatokból látható e tekintetben országunkban a legkedvezőbb időszakot a rendszerváltozást megelőző évek teszik ki. Az egy főre jutó húsfogyasztás 1989-ben elérte a 81 kilogrammot. A tej, tejtermékek fogyasztása is ekkor érte el a legmagasabb szintet: az egy főre

jutó tejfogyasztás meghaladta a 189 kilogrammot. Tojásból pedig 1990-ben fogyasztott a lakosság a legtöbbet: egy főre számítva 389 darabot.

E fontos élelmiszerekből való egy személyre jutó fogyasztás a rendszerváltozás után 15 évvel sem érte el ezt a szintet. A húsfogyasztás ugyan 2000-ben meghaladta a 73 kilót, de utána csökkent és 2005-ben is csak 67,1 kilogrammot tett ki. A tej és tejtermékek fogyasztásában is nagyarányú a visszaesés: 2005-ben is csak 166 kilót haladta meg valamelyest. Még meghökkentőbb az eredmény a tojásnál: míg 1990-ben egy főre 389 darab fogyasztása jutott, addig 2005-ben már csak 281 darab.

Az adatok az élelmiszerfogyasztás átlagát mutatják, amely tehát egészében nem tükrözik az átlag mögött megbúvó óriási különbségeket. A rendszerváltozás előtt a nagyobb fogyasztás is egyenletesebben oszlott meg a társadalmi rétegek között. A rendszerváltozás után azonban óriási mértékben megnövekedtek a magas és az alacsony jövedelmű rétegek közötti jövedelmek. Ez azt jelenti, hogy az alapvető élelmiszerek fogyasztásában jóval nagyobbak a különbségek mint a rendszerváltozás előtt. A magas jövedelmű rétegek fogyasztása az alapvető és egyben a jobb minőségű élelmiszerekből jóval meghaladta az átlagot. Az alacsony jövedelmű, szegény rétegek pedig jóval kevesebbet fogyasztanak az átlagnál és egyben a gyengébb minőségű élelmiszerekből. A rendszerváltozás társadalmi mérlege e tekintetben tehát kedvezőtlen.

A lakosság életminőségét döntően befolyásolja az egészségügyi viszonyok alakulása és az is, hogy csökken-e a fő betegségfajták okozta halálesetek száma.

A fő betegségfajták okozta évi halálesetek száma 1960 óta

Év	Csecsemőhalálozás 1000 élve születésre	Fertőző és élősdi okozta	Daganatos	Keringési
1960	47,6	3 898	17 386	45 249
1970	35,9	2 774	22 630	64 280
1980	23,2	1 523	27 937	76 928
1990	14,8	963	31 221	75 690
1995	10,7	819	33 266	73 797
2000	9,2	659	33 670	68 873
2004	6,6	490	34 056	67 165
2005	6,2	501	32 057	70 938
2006	5,7	435	32 396	66 561

Az ezer élve születésre jutó csecsemőhalálozások száma főleg az 1980-as évek után esett vissza nagy mértékben. Ugyanakkor még 1990-ben 14,8 haláleset jutott ezer élve születésre, 2006-ban viszont már csak 5,7. A fertőző és

élősdi betegségek okozta haláleseteknél is szembe tűnő a javulás. Míg a rendszerváltozás előtt meghaladta az ezret, utána viszont ezer alá csökkent és 2006-ban már csak 435 ilyen haláleset fordult elő.

A daganatos betegségek száma viszont 1990 után kezdett növekedni, majd 2004 után csökkent és 2006-ban 32 396-ot ért el, ami újabb növekedésre, hullámzásra utal. A keringési rendszer betegségei okozta halálesetek száma kiugróan magas volt az 1980-as években, ekkor már meghaladta a 75 ezret. 1990 után csökkeni kezdett a számuk, de 2006-ban is meghaladta a 66 ezret. Összességében az egészségügyi viszonyok tekintetében némi javulás tapasztalható, de továbbra is sok a megoldatlan feladat.

A tartós fogyasztási cikkek 100 háztartásra jutó számának alakulása 1983-1994 között

Fogyasztási cikk	1983	1994
Hűtőgép	97	103
Mosógép	95	103
Porszívó	82	91
Rádió	154	194
Tévé	105	113
Személygépkocsi	32	36

A legtöbb tartós fogyasztási cikk száz háztartásra jutó száma már 1983-ban is elég magas volt. A televíziónéző már meghaladta a százat. személygépkocsiból viszont csak 32 jutott száz háztartásra.

A rendszerváltozás után néhány év elteltével már a legtöbb tartós fogyasztási cikk száz háztartásra jutó száma meghaladta a százat. A személygépkocsiké is az 1983-as 32-ről 1994-re 36-ra emelkedett.

Az ország személygépkocsi-állományának és az ezer lakosra jutó személygépkocsik számának alakulása 1991-től

Év	Személygépkocsi-állomány	Ezer lakosra jutó
1991	2 015 455	195
1993	2 091 623	203
1995	2 245 395	220
1998	2 218 010	214
2000	2 364 706	238
2003	2 777 219	275
2006	2 953 737	293

Az életkörülmények javulását, korszerűsödését jól mutatja, hogy az ország személygépkocsi-állománya másfél évtized alatt 2 millióról közel 3 millióra emelkedett. Az ezer lakosra jutó személygépkocsiké pedig 195-ről közel 300-ra emelkedett.

A háztartások felszereltségében különösen 2000 után következett be jelentős korszerűsödés.

A tartós fogyasztási cikkek száz háztartásra jutó számának alakulása 2000-2006 között

Fogyasztási cikk	2000	2006
Asztali számítógép	14	41
CD-lejátszó	-	331
Video	3	53
DVD	1	36
Mobiltelefon	14	158

A száz háztartásra jutó számítógépek száma 2000 és 2005 között 14-ről 41-re, a CD-lejátszóknál nulláról 33-ra, a Videoké 3-ról 53-ra, a DVD-lejátszóké 1-ről 36-ra, a mobiltelefonoké 14-ről egyenesen 158-ra emelkedett.

A lakosság életkörülményeinek korszerűsödéséhez járult hozzá, hogy jelentősen gyarapodott azoknak a településeknek az aránya, amelyek közművekhez, közüzemi vízvezetékhez, szennyvízcsatornához jutottak és gázvezetéket építettek.

Az országban a települések közműellátottságának alakulása 2000 és 2006 között százalék

Közmű	2000	2004	2006
Vezetékes vízzel ellátott települések	99,9	99,9	99,9
Szennyvízcsatornával ellátott települések	27,2	44,3	49,1
Az összes zárt szennyvízcsatorna hossza km	24 683	35 447	38 743
Vezetékes gázzal ellátott települések	80,0	89,9	91,3

A településeknek már majdnem 100 százaléka rendelkezett vízvezetékkel. A közüzemi szennyvízcsatornával ellátott települések aránya a 2000. évi 27,2 százalékról 2006-ra majdnem 50 százalékra emelkedett. A közüzemi szennyvízcsatornák hossza 2000-ben valamivel több mint 24 ezer kilométert tett ki, 2006-ban viszont már meghaladta a 38 ezer kilométert. A vezetékes gázzal ellátott települések aránya a 2000. évi 80 százalékról 2006-ra 91,3 százalékra emelkedett.

Noha hazánk népessége az utóbbi másfél évtizedben csökkent, országunk lakásállománya gyarapodott, ami a lakásviszonyok javulását jelenti.

A lakásállomány gyarapodása Budapesten, a többi városban és a községekben 1990 óta

Terület	1990	2000	2007
Budapest	793 728	820 977	863 330
Többi város	1 757 037	1 863 653	2 066 185
Községek	1 302 523	1 380 023	1 308 937
Összesen	3 853 288	4 064 653	4 238 452

A főváros népessége 1990 és 2007 között mintegy 300 ezerrel csökkent, lakásállománya mégis több mint 60 ezerrel gyarapodott. Ez egyrészt minden bizonnyal a lakásviszonyok érezhető minőségi javulásával járt együtt. Másrészt az is szerepet játszik, hogy sok lakás vállalkozási, befektetési céllal épült, amelyeket – részben külföldieknek – bérletként hasznosítanak.

A többi város lakásállománya még nagyobb mértékben, mintegy 300 ezerrel növekedett, amelynek azonban részben az a magyarázata, hogy nem kevés település kapott városi rangot. Így lakásállományuk a városokét gyarapította. Ebből viszont az is következik, hogy a községek lakásállománya 1990 és 2000 között csak kismértékben emelkedett és 2007-ben lecsökkent az 1990. évi szintre.

A lakott lakások szobaszám szerinti összetétele nagymértékben javult.

A lakott lakások száma szobaszám szerint

Szobaszám	1990	2001	2007
1	645 064	517 072	521 793
2	1 680 918	1 681 827	1 718 547
3	1 115 983	1 254 848	1 313 951
4-X	411 323	610 901	684 161
Összesen	3 853 288	4 064 653	4 238 452

Az egy szobás lakások száma a rendszerváltozás óta több mint 100 ezerrel csökkent, a két szobásaké közel 40 ezerrel, a három szobásaké mintegy 200 ezerrel, a négy és több szobásaké pedig több mint 250 ezerrel gyarapodott. Így az ország lakásállománya 2007-ben már 4 millió 238 ezer lakást foglalt magában, míg 16 évvel korábban csak 3 millió 853 ezret.

A lakásállomány növekedésével egy időben jelentősen javult a lakott lakások felszereltsége is.

A lakott lakások megoszlása felszereltség szerint százalék

Felszereltség	1990	2001	2007
Hálózati vízvezetékkel	78,0	88,6	89,3
Hálózati gázzal	40,2	68,3	69,7
Fürdőszobával vagy mosdófülkével	78,3	88,8	89,6
Vízöblítéses wc-vel	74,1	85,0	86,1
Közcsatornával	43,8	55,6	58,9

A hálózati vízvezetékkel ellátott lakások aránya 2007-ben már majdnem elérte a 90 százalékot, ami gyakorlatilag azt jelenti, hogy zömében csak a külterületi, tanyai lakások nem rendelkeznek az országban hálózati vízvezetékkel.

A hálózati gázzal ellátott lakások aránya az 1990. évi 40,2 százalékról 2007-re majdnem 70 százalékra emelkedett. A fürdőszobás lakások aránya 2007-ben majdnem elérte a 90 százalékot. A vízöblítéses wc-vel ellátott lakások esetében is majdnem ilyen mértékű a gyarapodás. A közcsatornával ellátott lakásoknál kisebb arányú a javulás.

Az életminőség Dél-Alföldön, Csongrád megyében

A népesség, a lakosság életminőségének változása országosan fontos mutatószámokkal, adatokkal mérhető. Ugyanakkor nagyon szem előtt kell tartanunk, hogy azok az átlagadatok eltakarják a különböző társadalmi rétegek és egyben az ország fejlődő és fejlődésben lemaradó térségei közötti különbségeket. Ezért is indokolt néhány adat tükrében számba vennünk az életminőség néhány momentumának változását Dél-Alföldön, Csongrád megyében.

A lakónépesség, az élve születések és halálozások számának alakulása 1990 óta Csongrád megyében[11]

Év	Lakónépesség	Élve születés	1000 lakosra	Halálozás	1000 lakosra
1990	439 746	5 152	11,7	6 684	15,2
1995	435 640	4 701	10,8	6 382	14,6
2000	430 514	3 841	8,4	6 119	13,7
2002	426 517	3 824	8,9	5 860	13,7
2004	424 849	3 739	8,8	5 778	13,6
2006	423 751	3 803	9,0	5 604	13,0

A megye lakónépessége a rendszerváltozás óta eltelt 16 évben mintegy 16 ezerrel csökkent. Ez azt jelenti, hogy évente mintegy ezer fővel fogy a megye népessége. Az élve születési és halálozási adatokból azonban látható, hogy évente a halálozások száma jóval több, mint ezerrel meghaladja az élve születésekét. A népesség évente mégis csak évente mintegy ezerrel csökken. A kieső népesség jelentős részét az ország más területeiről és a határon túlról betelepülők pótolják. Megyénk társadalmi, emberi erőforrásait tehát a betelepülők gyarapítják.

Az ezer lakosra jutó élve születések száma 1995 után 10 alá csökkent, majd 8,8 és 8,9 között ingadozott. Kedvező viszont, hogy 2006-ban 9-re emelkedett. Az ezer lakosra jutó halálozások száma már 1990 után csökkenni kezdett és végül az 1990. évi 15,2-ről 2006-ban 13-ra esett vissza. Ez a folyamat kedvező ugyan, de sajnos a halálozások száma továbbra is jelentősen meghaladja az élve születésekét.

Érdemes megyénk népmozgalmi adatait összevetnünk Dél-Alföld és az ország adataival.

Népmozgalmi arányszámok Csongrád megyében, a Dél-Alföldön és az országban 2006-ban

Megnevezés	Csongrád megye	Dél-Alföld	Ország
Ezer lakosra jutó élve születés	9,0	9,0	9,6
Ezer lakosra jutó halálozás	13,0	13,6	13,1
Természetes fogyás	-4,0	-4,6	-3,2

Megyénkben ugyanannyi, vagyis 9 élve születés jut ezer lakosra, mint az egész Dél-Alföldön, de elmarad az országos 9,6-tól. Az ezer lakosra jutó halálozások száma nálunk a legkedvezőbb. Megyénkben a természetes fogyás 4

százalék, ami jobb ugyan az egész Dél-alföldi 4,6 százaléknál, de elmarad az országos 3,2 százaléktól.

A születéskor várható élettartam az életminőség fontos mutatója.

A születéskor várható élettartam Csongrád megyében, Dél-Alföldön és az országban 2006-ban.

	Csongrád megye	Dél-Alföld	Ország
Férfi	69,32	69,15	69,03
Nő	77,99	77,49	77,35

A Csongrád megyei férfiak és nők várható élettartama valamivel magasabb, mint az egész Dél-Alföldön és az országban. Sőt a dél-alföldi adatok is jobbak az országosénál. Ugyanakkor kedvezőtlen, hogy megyénkben továbbra is magas a fő betegségek okozta halálesetek és az öngyilkosságok száma.

A fő betegségek okozta halálesetek számának alakulása 1990 és 2006 között Csongrád megyében

Év	Keringési	Daganatos	Szándékos önártalom
1990	3 623	1 367	243
1995	3 438	1 412	220
2000	3 305	1 357	199
2002	3 258	1 397	168
2004	3 026	1 457	140
2006	2 762	1 333	151

A keringési rendszer okozta halálesetek számánál egyértelmű csökkenés következett be, a daganatos betegségeknél hullámzás és némi újbóli növekedés tapasztalható. Az önártalomnak nevezett öngyilkosságok száma 1990 után csökkent, de éppen 2006-ban újra nőtt.

A nyugdíjasok anyagi helyzete is tükrözi némileg az adott területen az életminőséget.

A teljes jogú nyugdíjas havi átlag nyugdíjának összege 2006-ban Csongrád megyében, Dél-Alföldön és az országbanforint

Terület	Nyugdíj összege Ft.
Csongrád megye	61 696
Dél-Alföld	59 771
Ország	66 560

Megyénkben a havi átlagnyugdíj összege nagyobb, mint Dél-Alföldön. Vagyis megelőzi a másik két megye, Bács-Kiskun és főleg Békés nyugdíjasainak járandóságát. Ugyanakkor Csongrád megye nyugdíjasainak járandósága elmarad az országostól.

Megyénk, Dél-Alföld társadalmi, humán erőforrásainak gyarapodását tükrözi a megyénkben, döntően Szegeden a felsőoktatásban részt vevő hallgatók számának növekedése.

A felsőoktatási intézmények összes és nappali tagozatos hallgatói számának alakulása 1990 és 2006 között Csongrád megyében

Év	Összes	Nappali tagozatos
1990	10 041	7 915
1995	16 976	12 150
2000	23 507	14 946
2002	27 003	16 855
2004	28 117	17 103
2006	27 336	18 439

A hallgatók száma 1990-ben még alig haladta meg a 10 ezret, akik között a nappali tagozatosok aránya mintegy 80 százalékot tett ki. Az 1990-es években egyre több hallgató került be a felsőoktatási intézményekbe és 2000-ben számuk már meghaladta a 23 ezret és közöttük a nappali tagozatosok aránya még csökkent is. Vagyis növekedett az esti és levelező hallgatóké.

A hallgatói létszámnövekedés 2000 után is folytatódott és 2004-ben a hallgatók száma meghaladta a 28 ezret, aki közül mintegy 17 ezer volt nappali tagozatos. Ezután a hallgatói összlétszám némileg csökkent, de a nappali tagozatosoké tovább növekedett.

Csongrád megyében a lakásépítés alakulása némileg mutatja az életminőség változását is.

Az évente épített lakások száma Csongrád megyében 1990 és 2006 között

Év	Lakás	Év	Lakás
1990	1 851	2002	680
		2003	1 140
1995	1 101	2004	1 221
2000	589	2005	1 306
2001	574	2006	1 289

Míg 1990-ben 1851 lakás épült a megyében, addig a további években fokozatosan csökkent és 2000-ben már az épített lakások száma alig haladta meg az 500-at. 2002 után lendült fel a lakásépítés újra és az évente épített lakások száma meghaladta az ezret.

A lakásállomány alakulása 2001 és 2006 között Csongrád megyében

Terület	2001	2006	%
Városok	134 238	138 369	103,1
Községek	47 883	48 618	101,5
Megye	182 121	186 987	102,7

A lakásállomány a megyében több mint 5 ezer új, többségében korszerű lakással gyarapodott. A városokban 2006-ban már több mint 4 ezerrel volt több lakás, mint 5 évvel korábban. A községekben pedig közel ezerrel többel. A gyarapodás a városokban 3,1, a községekben viszont csak 1,5 százalékot tett ki. Mindebből az állapítható meg, hogy a városokban a lakáskörülmények javulása az elmúlt években érezhetőbb volt, mint a községekben. A Csongrád megyei lakások korszerű felszereltséggel való ellátottsága kedvezőbb, mint Dél-Alföldön, de elmarad az országétól.

A lakások közüzemi vízvezetékkel és szennyvízcsatornával való ellátottsága Csongrád megyében, Dél-Alföldön és az országban 2006-banszázalék

Felszereltség	Csongrád megye	Dél-Alföld	Ország
Közüzemi vízvezeték	91,3	89,5	94,3
Vezetékes gázfogyasztók A lakásállomány százalékában	86,6	80,5	75,9
Közüzemi szennyvízcsatorna	60,4	47,8	67,4

A közüzemi, hálózati vízvezetékkel rendelkező lakások aránya Csongrád megyében meghaladja a 91 százalékot, míg az egész Dél-Alföldön nem éri el a 90 százalékot. Ugyanakkor az országos arány 3 százalékkal magasabb. A hálózati gázvezetékkel ellátott lakások tekintetében megyénkben a legkedvezőbb a helyzet. Itt az ilyen lakások aránya meghaladja a 86 százalékot, míg az egész Dél-Alföldön csak 80,5 százalék, országosan pedig még alacsonyabb, 75,9 százalék. A szennyvízcsatornázásban jó eredményeket ért el Csongrád megye az utóbbi években. Így a közüzemi szennyvízcsatornával ellátott lakások aránya meghaladja a 60 százalékot, az egész Dél-Alföldön csak 47,8, országosan pedig 67,4 százalékot tett ki. Míg tehát megyénk a Dél-Alföld másik két megyéjéhez képest kedvezőbb helyzetről adhat számot, addig elmarad az országos 67,4 százalékos szennyvíz-csatornázottsági aránytól.

IV. KAPITALIZÁLÓDÉS, POLGÁROSODÁS, PROLATARIZÁLÓDÁS

Hazánkban az 1940-es évek végével a pártállami diktatúra kiépítésével, az államosításokkal, majd a mezőgazdaság téeszesítésével államszocialista rendszer jött létre, amely a lehető legszűkebb térre szorította vissza a magántulajdont.

Bibó István 1947-ben a polgárosodást elemezve éppen arra hívta fel a figyelmet, hogy a tulajdon bizonyos formáit nem szabad elvetni, *„mert egyrészt a felszabadulásnak fontos mozgatói lehetnek, másrészt egy új társadalmi rendben a szabadság lényeges technikai eszközei maradhatnak. A tulajdonnak e formái között a családi ház és a kéziparosműhely mellett az egyik legfontosabb éppen a mezőgazdasági kisbirtok"*[12]. A pártállam totális ellenőrzés alá vonta a társadalmat, a családokat, az embereket. A családok magántulajdonon alapuló szabadsága szűk térre szorult vissza. Az emberek túlnyomó többsége gyakorlatilag állami alkalmazottá vált. Munkája, léte, jövője az államtól függött. A társadalom feletti pártállami ellenőrzés egyben politikai függőségi rendszert is jelentett. A társadalom polgári fejlődésének, a polgárosodásnak a lehetősége megszűnt[13].

Kispolgárosodás a Kádár-rendszerben

Az 1960-as évek második felétől a lakosság jövedelmi viszonyainak javulása, a háztáji és mezőgazdasági kistermelés térhódítása, a fekete- és szürkegazdaság nyomán egyre többen tudtak hétvégi telket, személygépkocsit vásárolni. A szerényebb jövedelműek Trabant-tulajdonosok lettek, a magasabb jövedelműek később már Wartburgot, Skodát, Ladát tudtak vásárolni, majd az 1980-as években megjelentek a nyugati márkájú gépkocsik.

A családok ebben az időben egyre inkább arra törekedtek, hogy szabadidejüket hasznosan töltsék el. Továbbá az is sarkallta őket, hogy megtakarított pénzüket hasznot hajtó célokra használják. Egyre többen vásároltak hétvégi kertet, ahol zöldséget termesztettek, gyümölcsfákat, szőlőt telepítettek.

A lakások, a háztartások korszerűsödése, a magántulajdonú személygépkocsi-állomány gyarapodása, a háztáji és mezőgazdasági kistermelés az ipari, kereskedelmi, szolgáltató kisvállalkozások szerepének növekedése, a hétvégi kertek nagyarányú gyarapodása már változásról, a gazdasági, életmódbeli polgárosodás előrehaladásáról tanúskodott. Ez a polgárosodás azonban egészen a rendszerváltozásig korlátozott maradt. A korlátokat mind a különben enyhülő pártállami renszer jogalkalmazása, vagyis a politikai rendszer zártsága, mind az államszocialista gazdasági rendszer jelentette. Ugyanis mind az ipari, kereskedelmi, szolgáltató, mind a mezőgazdasági kisvállalkozások szűk korlátok között mozoghattak. A rendszerváltozás bekövetkeztéig mikrojellegűek maradtak, nem válhattak, nem fejlődhettek még jól működő kis- vagy középvállalkozássá. A kibontakozó polgárosodás tehát gyakorlatilag gazdasági tekintetben is kispolgárosodást jelentett. Társadalmi tekintetben pedig egyértelműen kispolgárosodásnak tekinthető. Már csak azért is, mert a pártállami diktatúra, az egypártrendszer egyértelműen kizárta a politikai jellegű polgárosodás jellegét.

A Kádár-rendszer, a hatalom politikáját az 1960-as évek közepétől az *„aki nincs ellenünk, az velünk van"* jelszó jellemezte. Az emberek többségétől, a tömegektől nem követelte meg a mindennapi politikai lojalitást, politikai hűségnyilatkozatot, csak a nagy állami ünnepeken, a május 1-jei felvonuláson és a négy évenkénti szavazásokon. E politika lehetőséget nyújtott arra, hogy a családok maguk törekedjenek a szűkös, de táguló lehetőségeket kihasználni saját előrehaladásuk, boldogulásuk, anyagi, gazdasági megerősödésük érdekében. Az emberek többsége elfordult a közügyektől, a közélettől, elsőrendűnek tartotta saját sorsának alakítását. Mindez hozzájárult az individualizmus térhódításához, a társadalom atomizálódásához.

Már a politikai rendszerváltozás előtt megkezdődött az állami tulajdon részleges lebontása, magánosítása, melyet sokan előprivatizációnak, majd e folyamat folytatódását, „vadprivatizációnak" nevezték. Az 1990-es évek első felében azonban az állami tulajdon még jelentős szerepet töltött be. Ekkoriban nem kevesen úgy vélték, hogy az állami és a magántulajdonon alapuló vegyes gazdaság viszonylag hosszú ideig fennmarad. A Szociológusok többsége ezt az időszakot *posztszocializmusnak* nevezte.

A súlyos gazdasági visszaesés, az ország pénzügyi helyzetének nagyarányú romlása 1995-ben nemcsak gazdasági megszorító intézkedéseket kényszerített ki, hanem a privatizáció meggyorsítását is előidézte. Az állami tulajdon gyors magánosítása hozzájárult a külföldi működőtőke nagyarányú beáramlásához, ami előidézte a magyar gazdaság elavult szerkezetének átalakítását, korszerűsödését. Napjainkig mintegy 20 milliárd dollár külföldi működőtőke áramlott be az országba, ami a magyar gazdaság tőkeszükségletének jelentős részét fedezte. Saját forrásból az ország képtelen lett volna a tőkeszükségleteit fedezni.

Erőteljes kapitalizálódás

A privatizáció és a beáramló külföldi tőke hatására 1996-97-ben megindult a gazdasági növekedés is. Erre az időre az állami tulajdon részaránya az 1994-es 40 százalékról 20 százalék alá csökkent. A külföldi tulajdon gyarapodása mellett a belföldi vállalkozók és gazdasági társaságok is növelték tulajdo-

ni hányadukat. Az 1990-es évek második felében már a magántulajdon vált dominánssá az ország gazdasági életében.

Az egyszeres és kettős könyvvitelt vezető, pénzintézetek nélküli vállalkozások tulajdoni szerkezetének változása 199-200 között %-ban

Tulajdon	1994	2000
Állami	40,41	9,38
Önkormányzati	6,60	6,38
Belföldi magánszemély	12,27	12,00
Belföldi társasági	17,10	23,21
MRP	0,92	0,51
Külföldi	18,89	46,31
Egyéb	3,81	2,20

2000-ben az állami tulajdon részaránya már nem érte el a 10 százalékot, az önkormányzati pedig gyakorlatilag alig változott. A belföldi magánszemélyek, vagyis a magyar vállalkozók tulajdoni aránya szintén alig változott. Figyelembe kell vennünk azonban azt a tényt, hogy a gazdaság mérete, a vállalkozások vagyona, a tőke tömege a viszonylag gyors gazdasági növekedés eredményeképpen nagymértékben gyarapodott.

Feltűnő a belföldi gazdasági társaságok tulajdoni hányadának növekedése. Erre azért is érdemes felhívni a figyelmet, mert ekkor már a gazdasági társaságok tulajdonosai között nem az állam vagy az önkormányzatok voltak többségben, hanem hazai vállalkozók, nagy-, közép- és kisrészvényesek. Vagyis a magánvállalkozók szerepének növekedése mutatkozik meg az említett adatokban.

A legdöntőbb fejlemény mégis az, hogy a külföldi tulajdon részaránya 19 százalékról több mint 46 százalékra növekedett. Vagyis a multinacionális vállalatok döntő szerepet vívtak ki maguknak az ország gazdasági életében. A külföldi tulajdonú vállalkozások jelentős része ugyanis nemzetközi nagyvállalat, de igen sok közepes vállalat is van közöttük, amelyeket külföldi vállalkozói csoportok vagy éppen egy-egy vállalkozó birtokol. Igen nagy a külföldi érdekeltségű vállalkozások csoportja, amelyekben a magyar tulajdonosok mellett külföldi befektetők is vannak, a külföldi tőke is szerepet kapott. Végül megemlítendő, hogy külföldi állami cégek is szereztek tulajdont, vásároltak meg magyar vállalatokat a privatizáció során. E vállalkozásokban külföldi és magyar vezető szakemberek, menedzserek is rendelkeznek azonban részvényekkel.

Fennállott-e a harmadik út lehetősége?

A háború előtt a népi írói mozgalom képviselői bírálták mind a kapitalizmust, mind a Szovjetunióban létrejött sztálinista államszocialista rendszert. Németh László már az 1930-as években felismerte, látta a szovjet szocialista rendszer retrográd jellegét. 1934-ben a Sztálinról szóló esszéjében a következőket írta:

„A királyok bolondokat tartottak maguk mellett, gondolkodásuk és viselkedésük állandó ellenpróbájául: nem tűrhetne meg Sztálin is egy ilyen bolondot, aki a tudatlanság szavaival nevezné meg, amit ő a tudomány szavaival elkertel?

Mit csináltatok ti? – kérdezné ez a házi bolond felkeléskor. – Abbahagyattátok a néppel a háborút, amikor abba akarta hagyni, és odaadtátok a parasztnak a földet, mikor elvette. Aki ellenállt, elpusztítottátok, s amikor a nép visszavonult békéjével és zsákmányával, ti lettetek az állam. Valamikor nemesek voltak és jobbágyok: ti a nemességet pártnak neveztétek, a jobbágyságot dolgozó tömegnek. Mivel éppen kevesen voltatok, mint a cár nemessége, s még jobban féltetek a dolgozó tömegektől, mint ők: szaporítani kezdtétek magatok, s gyárakat építtettetek, ahol munkásokat csináltatok a parasztok pénzén. Ki építette fel a ti iparotokat? A föld népe, amely az alacsony munkabér és a ti méregdrága ipari termelésetek közé szorult. Most a földből is gyárat akartok csinálni. De ki tartja fenn az országot, ha a föld népéből is henyélőket csináltok? Mert jegyezd meg, kétféle ember van a világon, az egyik akkor is kap pénzt, ha lazsál, a másik csak akkor, ha dolgozik. Nincs elég hivatalnoktok, hogy a dolgozókból is hivatalnokokat akartok faragni? Lehet egy országban mindenki hivatalnok? Nem barátom, ahol mindenki hivatalnok, ott az emberek nagyobb feléből rabszolga lesz, a kisebbikből pedig munkavezető."[14]

Kritikája mélyreható és lesújtó. A sztálini rendszert feudális, rendi társadalomnak látja: az új uralkodó osztályt, az új nemességet a párt jelenti, amely uralkodik a társadalmon. Az embereket hivatalnokokká, azaz állami alkalmazottá teszi. Ahol pedig mindenki állami alkalmazott (hivatalnok), ott az emberek nagyobb feléből rabszolga lesz, a kisebbikből pedig munkavezető – állítja.

A népi írók többsége hasonló véleménnyel volt a szovjet szocialista rendszerről, így sokan közülük a kapitalizmus és szocializmus közötti harmadik út hívei vagy a sajátos szövetkezeti szocializmus támogatói voltak.

A harmadik út irányzatának legkövetkezetesebb hirdetője *Németh László* volt, aki a háború utáni fejlődési lehetőségekről, a szovjet mintájú szocialista rendszer veszélyéről 1943-ban a híres szárszói találkozón a következőket mondotta:

„Egy rendszer önmagában nem válthat meg egy népet, minden attól függ, kik milyen módon, milyen ösztönökkel alkalmazzák. A tőkésrend, melynek Nyugat magas ipari civilizációját, s polgári jólétét köszönheti, a magyar népet láttuk, még mélyebbre taszította benszülöttsorsába. Azt sem kell bővebben magyarázni, hogy az angolszász jellegű kapitalizmusnak a bevezetése vagy visszahozása a magyarság részesedését a

nemzeti vagyonban szinte órák alatt megcsappantaná. De talán nem olyan szembeszökő, hogy a szocialista rendnek is meg vannak tán még nagyobb mértékben az ilyesféle veszélyei. Képzeljenek el egy szocialista államot, ahol a szabad parasztságot kolhozokba tereltek, a kisiparosságnak nagy közös műhelyekben kell dolgoznia, az értelmiség a legszorosabb felügyelet alatt áll, s ebben az államban az ellenőrzöttek magyarok, az ellenőrzők pedig busmanok vagy tibetiek. Ugyebár ez a szocialista állam aligha lesz jobb a legsötétebb jobbágyságnál, még ha formailag tiszteletben tartja is a szocializmus alapelveit? Önök nagyon jól tudják, hogy nem busmanokra és tibetiekre gondolok."[15]

Németh László lesújtó véleménnyel volt mind a magyar, mind az angolszász kapitalizmusról, viszont a szovjet mintájú és a szovjet fennhatóság alatti szocializmussal kapcsolatos félelmei sajnos később beigazolódtak.

A harmadik út híveinek többsége elfogadta a szocialista irányú fejlődés szükségességét 1945 után, de az volt az álláspontja, hogy e fejlődésnek demokratikusnak kell lennie és meg kell felelnie a magyar viszonyoknak. *Bibó István* tanulmányaiban a demokrácia és a szocializmus összeegyeztetése, a liberális, demokratikus szocializmus mellett tört lándzsát.

Erdei Ferenc ugyan az 1943-as szárszói találkozón a szocialista irányú fejlődés híveként lépett fel, de 1947 elején egy előadásában a szocializmus szovjet formája és várható további formái közötti szükségszerű különbségekre hívta fel a figyelmet. A következőket mondotta:

„Majd valamikor a fejlődés során odajut a világ és minden nemzet, hogy valamilyen formában módosítja a szocializmust.

Hogy milyen formában módosítja meg, tehát hogy a gyakorlatban milyen lesz a szocializmus, az egy további kérdés. Egy bizonyos, olyan lesz, és úgy valósul meg, ahogyan azt az illető társadalom akkori adott viszonyai megszabják. Tehát nincs recept arra, hogy milyen lesz majd egykor a szocialista társadalom.

Ma csak a Szovjetunióban van szocialista rendszer. Arról most többé-kevésbé van már képünk, hogy milyen az a szocializmus. Azt is kell tudnunk, hogy ez a szocialista rendszer azért lett olyan, amilyen, mert a cári Oroszország viszonyaiból fejlődött ki. Kolhoz például azért lett ott a mezőgazdaságban, mert az orosz parasztság olyan fejletlen, külterjesen gazdálkodó parasztság volt, amit össze lehetett fogni közös üzemekbe. Ha ugyanolyan fejlett kisparasztság lett volna, mint például a miénk, kiépített tanyákkal, falusi udvarokkal, szóval fejlett kisgazdaságokkal, akkor lehetetlen lett volna kolhozba boronálni őket össze. Ugyanígy az élet többi területén is a Szovjetunió szocialista társadalma azért olyan nagyvonalú, azért olyan határozott az egyéni szempontok és törekvések ellenében, mert a cári Oroszország is olyan viszonyokat teremtett, melyekben ez magától értetődő volt."[16]

Azt érzékeltette tehát, hogy a kolhoz nem felel meg a magyar viszonyoknak. Alig egy év elteltével viszont a kommunisták álláspontját elfogadva ő bírálta *Veres Pétert*, mert *Paraszti jövendő* című könyvében azt írta, hogy a magyar parasztságnak nem kell a kolhoz.

1945 után Németh László belső emigrációban élt Hódmezővásárhelyen, nem publikálhatott.

Mind Bibó, mind *Veres Péter*, mind a harmadik út hívei ellen megindult a támadás. Rövid idő alatt eltávolították őket a közéletből, sokuk egzisztenciális helyzete is megrendült.

Hazánkban az 1950-es években nem a magyar viszonyoknak megfelelő, hanem szovjet mintájú államszocialista rendszer jött létre. Az 1956-os forradalom idején némileg fölmerült a harmadik út gondolata. Azért lehet így fogalmazni, mert a forradalomban részt vevő tömegek a sztálinista, rákosista diktatúra ellen, a demokráciáért, a szabadságért, az ország függetlenségének visszaállításáért léptek fel, de többségükben nem akarták a kapitalizmus visszaállítását. Mégis követeléseik között szerepelt, hogy az üzemeket munkástanácsok irányítsák és a mezőgazdaságban s a kisiparban, a kiskereskedelemben állítsák vissza a magántulajdont.

Bibó István a forradalom győzelme utáni gazdasági, társadalmi kibontakozást úgy képzelte el, hogy az államosított nagyüzemeket bürokratikus állami tulajdonból munkásközösségi tulajdonná kell változtatni. Ugyanakkor minden ember számára egyenlő feltételekkel lehetővé kell tenni a szabad vállalkozást. Így a kapitalizmus és a szocializmus összeegyeztetésének lehetősége nyílna meg.

Igen figyelemre méltó azonban a szocializmusról kifejtett véleménye:

„A szocializmus és a kapitalizmus – vagyis a termelőerők köztulajdonba vétele – (...) nem a jövő tökéletes társadalmának a szükségszerű formája, hanem az ember gazdasági felszabadulásának az egyik, de nem egyetlen formája, melyet a kizárólagos formaként erőltetjük, könnyen és gyorsan zsarnokságba megy át. Az a hit és meggyőződés, hogy végsőleg minden szabad fejlődés szövetkezéses, közösségi, szocialista falmákba torkollik, egy komoly és figyelemre méltó irányzata vagy pártja lehet a szabadon fejlődő társadalomnak, de ennek igazolása egy hosszabb történeti – társadalomfejlődési folyamat végén következhet csak be, s addig minden szocialista vívmánynak, reformnak csakis annyi értelme és jogosultsága van, amennyiben a szabadságot ott, akkor és azonnal és hatékonyan fokozza."[17]

Az 1960-as évektől kezdődően mindazok, akik felelősséget éreztek a magyar nép sorsáért arra törekedtek, hogy az ország életében olyan megoldásokat keressenek, amelyek megfelelnek a magyar viszonyoknak. *Németh László* is a szocializmus magyar színéről írt.

A magyar viszonyoknak megfelelő megoldások keresésében, kialakításában az agrárpolitika terén fontos szerepet töltött be Erdei Ferenc, Fehér Lajos és más agrárpolitikus, agrárközgazdász. Munkásságuk nyomán a magyar termelőszövetkezetek az 1960-as évek közepétől egyre inkább leküzdötték kolhozformájuk korlátait, lehetőséget nyújtottak tagjaik háztáji gazdálkodásának fejlesztéséhez. Így a nagyüzemek és a háztáji gazdaságok együttműködé-

se révén a magyar mezőgazdaság már európai sőt világviszonylatban is kiemelkedő termelési eredményeket ért el.[18]

Ugyancsak figyelemre méltó szerepet töltöttek be a reformközgazdászok, a reformpolitikusok (Nyers Rezső és mások) a gazdaságirányítási reform előkészítésében és megvalósításában, amelynek nyomán országunk gazdasága korszerű irányba kezdett fejlődni. A kibontakozó reformpolitika segítségével hazánk nem csak gazdaságilag, hanem politikailag és társadalmilag is a kelet-európai tömb legsikeresebb országává vált.

A politikai rendszerváltozás után újra felvetődött az értelmiségiek, a szakemberek, a közéleti szereplők körében, sőt a politikai küzdelmek porondján is a harmadik út kérdése. A külföldön élő *Szelényi Iván* az 1980-as években a magyar mezőgazdasági családi vállalkozások működését vizsgálva úgy vélte, hogy e vállalkozások nyomán a népi írók és *Bibó István* által is hangoztatott valamiféle harmadik út lehetősége nyílik meg Magyarország számára. 1992-ben megjelent *Harmadik út?* című művében már a rendszerváltozás tapasztalatait is figyelembe véve a következőket írta:

„Ha éppenséggel azt kívánnánk definiálni, hogy mi is az a gazdasági formáció, amely ma Közép-Európában működik akkor – ha a politikai osztály retorikáját a tényleges gazdasági intézmények gyakorlatáról gyakorlatáról lefejtjük – a „szocialista vegyes gazdaság" fogalma paradox módon nem is annyira pontatlan. 1991 őszén két évvel a posztkommunista fordulat után Kelet-Németország kivételével (...) a régió többi országában érintetlen az állami szektor hegemóniája. A különböző privatizációs stratégiák valamennyi országban csak nagy keservesen működnek. A reprivatizációt Magyarországon törvényen kívül helyezték, s egyelőre túl sok ott sem történik, ahol a törvények lehetőséget adnak a régi tulajdonosoknak tulajdonuk visszaszerzésére. A spontán privatizáció jó start után megbicsaklott: politikai puskaporos hordónak bizonyult; a régió egészében arra szolgáló technika, hogy a volt nómenklatúra tulajdonossá varázsolja át magát. A nemzetközi tőke szivárog, de csak nagyon olcsón akar tőkejavakat vásárolni, s csak a legígéretesebb, leggyorsabban profitot ígérő üzletágakban – így a tercier szektorba, a kiskereskedelembe – hajlamos bejönni, ott is gyakran nem megszüntetni a monopóliumokat, hanem pusztán „privatizálva" azokat (...) Az állampolgári tulajdonlás, a népi kapitalizmus kvázi-szocialsita ideájáról sok szó esik, de annál kevesebb történik ez ügyben a gyakorlatban (...) A dolgozónak még a paternalista államnál is nagyobb érdeke fűződik ahhoz, hogy munkaadója-vállalata ne szűnjön meg."[19]

A szerző 1991-92-ben az éppen akkorra kialakult állapotot szocialista vegyes gazdaságnak tekintette, de tudatában volt annak: ez csak ideiglenes állapot, ezért a könyve címében a harmadik út kifejezés után kérdőjelet tett.

A politikai életben a népi írói mozgalom eszmekörének hívei és a baloldaliak körében sok szó esett a harmadik út lehetőségéről, de gyakorlati lépésekre sem a kormányzat, sem a politikai erők részéről nem került sor. A liberálisok viszont kezdettől fogva támadták a harmadik utas nézeteket.

A magánosítás felgyorsulása, a külföldi működőtőke beáramlása, a globalizáció térhódítása elzárta a harmadik út lehetőségét.

Vadkapitalizmus vagy vadkapitalista jelenségek?

Aki ismeri a történelmet, az jól tudja, hogy az évszázadokkal ezelőtt kialakult kapitalizmust súlyos ember- és emberiségellenes bűnök – rabszolga-kereskedelem, rabszolgamunka, napi 10-14 órás munkaidő, gyermekmunka, és a szociális gondoskodás teljes hiánya stb – terhelik. A későbbiek folyamán – a munkástömegek harcának is köszönhetően ezeket fokozatosan megszüntették. Éppen *Marx* mutatott rá arra, hogy a kapitalizmus forradalmasítja a termelőerők fejlődését és hatáskörét fokozatosan kiterjeszti az egész földkerekségre. Marx ezzel megjövendölte a globalizáció bekövetkeztét.

A kapitalista fejlődés élén haladó országokban demokratikus politikai rendszerek jöttek létre, amelyek segítségével és a munkásság harcának eredményeképpen modern, az állampolgári egyenlőséget, az emberi méltóságot, a társadalmi szolidaritást érvényesítő politikai és társadalmi berendezkedés jött létre ezekben az országokban.

Most nálunk a politika szóbeszédben teret kapott a vadkapitalizmus kifejezés. Kérdés, hogy európai viszonylatban lehet e tudományos igénnyel vadkapitalizmusról beszélni. Az azonban szerintem is tény, hogy nálunk voltak és vannak vadkapitalista jelenségek. A háború után 1945-46-ban a mértéktelen infláció, amely elsősorban az alsó társadalmi rétegeket sújtotta, mindenképpen vadkapitalista jelenség volt. A rendszerváltozás óta is néhány vadkapitalista fejlemény szenvedő alanyai voltunk.

Az 1990. évi őszi három napos taxisblokád sokkja után az Antall-kormány visszavágásként gazdaságilag teljesen indokolatlanul széleskörűen liberalizálta a kőolaj behozatalt és kereskedelmet.

Alanyi jogon kaptak vállalkozói engedélyt spekulánsok és kalandorok, akik állami csővezetéken és állami infrastruktúra segítségével importáltak kőolajat és kényük, kedvük szerint értékesítették. Mindezzel évekig az olajszőkítés, az olajbűnözés lehetőségét teremtették meg. Ez klasszikus vadkapitalista fejleménynek tekinthető.

Némileg más formában, de ebbe a sorba tartozik a kárpótlási törvény, amely lehetővé tette, hogy a mezőgazdasággal semmiféle kapcsolatban nem álló személyek földterületekhez jussanak, míg a munkanélkülivé vált falusi lakosok tömegei elestek ettől a lehetőségtől. Ugyancsak az Antall-kormány tette lehetővé 1994-ig, hogy külföldiek földet vásárolhassanak nálunk.

Vadkapitalista jelenség, de egyben eszköz és módszer is a magas infláció. A rendszerváltozás első éveiben a mértéktelen inflációval „szivattyúzták" át a jövedelmek nagy részét a gyorsan gyarapodó munkanélküliektől, a nyugdíja-

soktól, a bérből és fizetésből élőktől a vállalkozók, a magas jövedelműek javára. Ekkor a pénzromlás üteme minden évben meghaladta a munkanélküli segélyek, a nyugdíjak és a keresetek növekedését.

A Horn-kormány csak nagy nehézségekkel, az export ösztönzésével, a privatizáció meggyorsításával tudta dinamizálni a gazdaságot, amely végül hozzájárul az infláció csökkenéséhez is.

A társadalmi igazságtalanságot növelte, hogy mind az adókedvezményeket, mind a lakástámogatást a magasabb jövedelműek élvezhették.

Amikor tehát a vadkapitalizmus elleni fellépésről beszélünk, nem szabad megengednünk, hogy az említett társadalmi igazságtalanságok visszatérjenek és a még meglevőket is fel kell számolnunk.

Demokratikus, népi kapitalizmus?

A rendszerváltozás politikai téren azt jelentette, hogy megszűnt a pártállami diktatúra, az egypártrendszer helyébe a többpártrendszer lépett. Kiépültek a köztársaság, a parlamentáris demokrácia intézményei. Létre jött és működik a jogállam. Vannak zökkenők, nehézségek a demokrácia működésében, de érvényesülését senki sem tagadhatja meg. Természetesen sok még a feladat a többpártrendszerű parlamentáris demokrácia fejlesztésében, ami elsősorban a szemben álló politikai erőknek a legfontosabb, a nemzet sorsát meghatározó kérdésekben való együttműködését, a konszenzusos demokrácia megvalósítását követeli meg.

Mindezt figyelembe véve is az állapítható meg, hogy kisebb nagyobb fogyatékosságaival együtt is alapjában demokratikus kapitalizmus van nálunk. Természetesen a politikai életben, a politikai intézményeken túlmenően a gazdaság, a különféle vállalatokon belüli viszonyokat is vizsgálva már nem ennyire rózsás a helyzet. Nagyon sok még a teendő annak érdekében, hogy mind az állami, mind a nagy, közepes és kisebb magánvállalkozásokban, a munkahelyeken valódi demokratikus viszonyok érvényesüljenek.

Mint ahogy korábban már volt róla szó, a rendszerváltozás során élt az a törekvés, hogy részben a harmadik utas felfogásnak megfelelően a privatizálandó állami vállalatok dolgozóit részvénytulajdonhoz juttassák és meghirdették az un. munkavállalói résztulajdonosi programot (NRP). Az állami vállalatok dolgozói vagy ingyen, vagy kedvezményes áron juthattak részvénytulajdonhoz. Ezeknek az intézkedéseknek a kiindulópontjánál kimondva-kimondatlanul a harmadik utas elméletek és a népi kapitalizmusról szóló elgondolások játszottak szerepet.

Több kelet-európai országban un. kuponos privatizációt hajtottak végre, amelynek során minden dolgozó ingyen kupont kapott, amelyen később részvényt vásárolhatott. Ezekben az országokban azonban a dolgozók több-

sége minél hamarabb pénzhez akart jutni és gyorsan áruba bocsátotta kuponjait, részvényeit, amelyeket olcsó áron spekulánsok vásároltak fel. E spekulánsokból lettek Oroszországban azok az oligarchák, akik ma uralják az ország gazdasági életét. Csehországban azonban a kuponos privatizáció némi eredménnyel is járt, mert létre jött és gyarapszik a kisrészvényesek tábora.

Hazánkban is az történt, hogy a vállalati részvényhez jutott dolgozók többsége gyorsan túladott részvényein. Országunkban igen alacsony a részvénytulajdonosok, a kisrészvényesek száma. A munkavállalói résztulajdonosi program (MRP) is jelentéktelen szerepet töltött be a gazdasági átalakulásban. Ma már csak alig néhány vállalatban érvényesül ez a program.

A hazai kapitalizmus további demokratizálása, a kistulajdonosok rétegének gyarapítása lehet a fejlődés, a társadalmi viszonyok humanizálásának útja.

Politikai és gazdasági polgárosodás

A Kádár-rendszerben az 1960-as években elindult polgárosodás egyoldalú, korlátozott és felemás gazdasági és életmódbeli jellegű volt. Hiszen nem terjedt, nem terjedhetett ki a politikai élet területére, mert az egypártrendszer, a pártállami diktatúra ezt lehetetlenné tette. Az emberek többsége állami üzemek, intézmények alkalmazottja volt, s ezen túlmenően az egész társadalom, az emberek tömegei felett szinte totális állami ellenőrzés érvényesült. Az emberek kisebb nagyobb mértékben az államtól függő helyzetben éltek. Létüket ez a függőségi helyzet határozta meg, amely lehetetlenné tette az emberi szabadság kibontakozását, az alattvalói helyzet leküzdését, az állampolgári öntudat kialakulását.

Másrészt a gazdasági, életmódbeli polgárosodás is korlátozott, egyoldalú és féloldalas volt, mert a létrejött kisvállalkozások működését az államkapitalista tervgazdasági rendszer szigorú korlátok között tartotta. Ebből adódóan ez a féloldalas gazdasági és életmódbeli polgárosodás gyakorlatilag kispolgárosodást jelentett.

A rendszerváltozás éppen azért jelentett gyökeres változást, mert ledöntötte a politikai polgárosodás akadályait: megdöntötte, felszámolta a pártállami diktatúrát, létrehozta a többpártrendszerű demokráciát, a szabad állampolgárok közösségét jelentő köztársaságot, amelynek fontos alapkövetelménye az emberi méltóság tiszteletben tartása.

A politikai és gazdasági polgárosodás egymást befolyásoló, egymást erősítő folyamat. Természetesen ha a politikai vagy a gazdasági polgárosodás folyamatában nehézségek támadnak, ellentmondások lépnek fel, akkor gyengítik a polgárosodás két egymással összefüggő folyamatát.

A gazdasági polgárosodás – mint ahogyan láttuk – már a Kádár-rendszer idején megindult és lendületet kapott az 1980-as évek végén az előprivatizá-

ció során. Majd a politikai rendszerváltozással párhuzamosan kezdett jobban kibontakozni. Az un. vadprivatizáció lehetőségeit kihasználva jutottak jó néhányan állami vagyonhoz. Az ellentmondásos kárpótlási folyamatban a falusi lakosok jelentős tömegei csak 1-2 hektár földterülethez jutottak. Az őstermelés mítoszának gátlástalan hirdetői elfeledkeztek arról, hogy az 1-2 hektáros törpegazdaságok még az adott családok megélhetését sem biztosítják.

A kárpótlási jegyek egy részét spekulánsok vásárolták fel, akik az iparban, a kereskedelemben, a szolgáltató ágakban jutottak állami vagyonhoz.

Az 1990-es években a szociológusok, közgazdászok közül sokan írtak arról, hogy a privatizáció, az új vállalkozó réteg kialakulása során azok jutottak előnyhöz, akik korábban politikai kapcsolatokkal rendelkeztek. Nos, az új gazdasági elitről az utóbbi években sok ismertető összeállítás jelent meg. Mindenki meggyőződhet arról, hogy alig van közöttük olyan, aki a Kádár-rendszerben valamiféle politikai pozíciót töltött volna be.

Korábban arról is szólt a fáma, hogy nem kevesen mesés értékű állami vagyonhoz jutottak, akik egyik napról a másikra milliárdosok lettek. Nem szabad azonban elfeledkeznünk arról, hogy az első időben privatizált állami üzemek, vállalatok jelentős része alacsony hatékonysággal, veszteségesen termelt. Magántulajdonba adásuk nem tudott változtatni ezen a helyzeten. A keleti piac összeomlása, a gazdasági visszaesés, amely annyi kárt okozott az országnak, mint a második világháború, csődbe juttatta a privatizált vállalatok jelentős részét is.

A gazdasági átalakulás folyamatában azok a magyar vállalkozók tudtak kiemelkedni, akik a hazánkba betelepülő multinacionális nagyvállalatokkal működtek együtt. Hiszen ezek új, modern technikát az országba. A velük együtt működő magyar vállalkozások tudták nagymértékben növelni termelésüket és rövid idő alatt magas nyereséghez, profithoz jutottak.

A polgárosodás folyamatában viszonylag rövid idő alatt kialakult és növekszik a nagyvállalkozókból álló gazdasági elit. A középvállalkozók valamivel szélesebb réteget alkotnak, de gazdasági, társadalmi súlyuk csekély.

A polgárosodás folyamatában döntő szerepet játszik a korábbi kiszolgáltatott, függő helyzetből való kitörés, amelyhez alapvető segítséget nyújt a tulajdonossá válás, illetve maga a tulajdon, amit Bibó István a szabadság technikájának nevezett. A magyar polgárosodás gyengéje, hogy noha a vállalkozók száma jóval meghaladja a félmilliót, azonban kevés közöttük az igazi tulajdonos. A vállalkozók többsége nem, vagy alig rendelkezik olyan tulajdonnal, olyan vagyonnal, amely biztos hátterül szolgálna vállalkozása működéséhez, fejlődéséhez. A helyzet ellentmondásosságát mutatja, hogy sok a kényszervállalkozó, akit a munkanélküliség kényszerített vállalkozás indítására.

Proletarizálódás

A politikai polgárosodás ellentmondásokkal ugyan, de áthatja egész társadalmunkat. A polgári értékrend az emberi szabadságjogok, az állampolgári egyenjogúság és egyenrangúság érvényesülését az emberi méltóság tiszteletben tartását követeli meg és az állampolgári öntudat erősödését szolgálja. Mindebből kiindulva a bérmunkás réteg, az alkalmazásban állók rétegének létezése önmagában nem ellentétes a polgárosodás folyamatával. Az alkalmazottak, a bérmunkások tömegei nem, vagy alig rendelkeznek tulajdonnal, amely Bibó szerint a szabadság technikai eszköze, de ők is elindultak a politikai polgárosodás útján, hiszen ők is kiszabadultak korábbi politikai függőségükből és szabad állampolgárrá válva küzdhetnek a szabadságukat még korlátozó jelenségek ellen.

Az alkalmazásban állóknak, akiknek száma különben jelentősen csökkent a rendszerváltozás óta, két nagy rétege van, a szellemi és a fizikai munkát végzők két rétege. A szellemi munkát végzők magasabb képzettségűek, így ők olyan tudástőkével rendelkeznek, amely nagyobb egzisztenciális biztonságot nyújt számukra.

A fizikai munkát végzők jelentős része is különféle szakképzettséggel, vagyis némi tudástőkével rendelkezik, de ez kisebb mértékű, mint a szellemi munkát végzőké. Ennek ellenére őket is segíti polgárosodásukban szakképzettségük gyarapítása.

Gazdasági és szociális tekinteten sokkal nehezebb helyzetbe kerültek a szakképzettséggel nem rendelkező munkások, a munkanélküliek, a munkaerőpiacról kiszakadók. Az ő esetükben már valóban proletarizálódásról beszélhetünk. Helyzetüket nemcsak a többségüknél érvényesülő tulajdonnélküliség jellemzi, hanem az egzisztenciális bizonytalanság a szinte nemzedékről nemzedékre öröklődő munkanélküliség, a többszörösen hátrányos helyzet, a „roncstársadalmi" jelleg.

Itt érhető tetten a rendszerváltozás utáni társadalmi átalakulásnak negatív vonása, az tudniillik, hogy óriási mértékben megnövekedtek a legfelső és legalsó rétegek közötti társadalmi különbségek. Míg Nyugat-Európában ezek az anyagi, gazdasági, jövedelmi, életszínvonalbeli különbségek öt-hatszorosak, nálunk pedig ennél jóval nagyobbak. A kormányzatok, a politika az elmúlt időszakban erőfeszítéseket tett az óriási mértékű társadalmi különbségek csökkentésére. Ezek azonban eddig kevés sikerrel jártak.

Megérett azonban a felismerés, hogy a többszörösen hátrányos helyzetű rétegek megsegítését már a megszületett új nemzedéknél, a bölcsödés és óvodás korban, az iskolai oktatásban kell megkezdeni, mert csak így lehet sikeres a többszörösen hátrányos helyzetű rétegek felemelkedésének elősegítése.

V. A TÁRSADALMI ÁTRÉTEGZŐDÉS

A rendszerváltozás gazdaságilag és társadalmilag azt jelentette, hogy hazánk az államszocialista rendszerről áttért a magántulajdonon alapuló piacgazdaságra, vagyis gazdaságilag, társadalmilag kapitalista viszonyok jöttek létre. A rendszerváltozás hevületében sokan hitték és hirdették is, hogy soha nem látott virágzás, a Nyugaton tapasztalt magas életszínvonal köszönt ránk. Ez azonban korántsem következett be. A súlyos gazdasági visszaesés óriási mértékben megnövelte a munkanélküliséget, ami gazdasági, társadalmi viszonyaink állandó, folytonos jellemezőjévé vált.

A népesség fő csoportjainak változása 1990-2001 között[20]

Megnevezés	1990		2001	
	fő	%	fő	%
Foglalkoztatott	4 527 152	43,6	3 690 269	36,2
Munkanélküli	126 227	1,2	416 210	4,1
Inaktív kereső	2 658 255	25,6	3 305 541	32,4
Eltartott	3 063 184	29,6	2 786 295	27,3
Összesen	10 374 828	100,0	10 198 315	100,0

A foglalkoztatottak száma majdnem 1 millióval csökkent egy évtized alatt, ami azt jelenti, hogy ennyivel kevesebben vesznek részt a termelőmunkában, a gazdasági életben. A munkanélküliek csoportja mintegy 400 ezer főt számlált 2001-ben, s számuk lényegében azóta sem változott. Igen figyelemre méltó az inaktív keresők, vagyis a nyugdíjasok nagy csoportjának gyarapodása. 1990-ben a teljes népesség egynegyedét alkották, 2001-ben pedig már majdnem egyharmadát. Az eltartottak, vagyis a fiatal nemzeték létszáma és társadalmi súlya jelentősen csökkent, vagyis tapasztalható országunk népességének elöregedése.

A társadalom területi tagolódásáról némi képet nyújt a foglalkoztatottak fő gazdasági ágak szerinti megoszlása a fővárosban, a többi városban és a községekben 1990-ben.

A foglalkoztatottak fő csoportjainak megoszlása gazdasági ágak szerint a fővárosban, a többi városban és a községekben 1990-ben százalék

Terület	Mezőgazdaság	Ipar	Építőipar	Közlekedés	Kereskedelem	Egyéb
1990						
Budapest	3,0	27,1	9,3	10,4	14,7	35,6
Városok	9,0	35,6	6,3	8,1	11,1	29,1
Községek	28,8	28,0	6,6	8,2	8,7	19,6

A társadalomnak a rendszerváltozás folyamatában tapasztalt nagymértékű átrétegződését jól mutatják a foglalkoztatottak nemzetgazdasági ágak szerinti változásai 1990-2001 között.

A foglalkoztatottak száma és megoszlása nemzetgazdasági ágak szerint 1990-ben és 2001-ben

Nemzetgazdasági ág	1990		2001	
	fő	%	fő	%
Mezőgazdaság	699 258	16,4	203 106	5,5
Bányászat	91 925	2,0	7 992	0,1
Feldolgozóipar	1 194 168	26,4	896 869	24,3
Villamosenergia-, gáz-, víz- és hőszolg.	110 932	2,5	71 374	1,9
Építőipa	315 814	7,0	236 380	6,4
Kereskedelem	465 156	10,3	520 677	14,1
Szálláshely-szolg.	107 698	2,4	133 953	3,6
Szállítás	398 343	8,8	288 938	7,8
Pénzügyi tevékenység	43 524	1,0	69 678	1,9
Ingatlanügyletek	153 175	3,4	279 138	7,6
Közigazgatás	250 998	5,5	279 789	7,6
Oktatás	273 635	6,0	309 512	8,4
Egészségügyi, szociális ellátás	235 575	5,2	241 306	6,5
Egyéb	182 771	3,9	158 697	4,1
Összesen	4 524 972	100,0	3 690 269	100,0

Szinte hihetetlennek tűnik, hogy egy évtized alatt a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma, mintegy 700 ezerről alig 200 ezerre zsugorodott. Vagyis az összes foglalkoztatottak között arányuk több mint 16 százalékról 5,5 százalékra esett vissza. Ez a fejlemény, vagyis az agrártársadalom jelentős mértékű átalakulása, társadalmi súlyának erőteljes csökkenése a továbbiakban majd külön vizsgálatot igényel.

Ugyancsak elgondolkodtató a feldolgozóiparban dolgozók számának csökkenése, bár itt jóval kisebb mértékű, mint a mezőgazdaságban. Az építőipari és szállítási foglalkoztatottak száma is vissza esett. Viszont a kereskedelem és a legkülönfélébb szolgáltató ágak foglalkoztatottjainak száma és részaránya némileg növekedett. A kereskedelmi foglalkoztatottak aránya 10,3 százalékról 14,1-re, az ingatlanügyletekkel foglalkozóké 3,4-ről 7,6-ra, a közigazgatásiaké 5,5-ről 7,6-ra, az oktatásiaké 6,0-ról 8,4-re, az egészségügyieké 5,2-ről 6,5-re emelkedett.

Összességében tehát a termelőágak foglalkoztatottjainak száma esett vissza. Ez első sorban a rendszerváltozást követő gazdasági visszaesés következménye. A mezőgazdasági termelés még 2001-ben és azóta is jócskán elmarad az 1980-as évek közepén elért szintjétől. Az ipari, építőipari termelés az 1990-es évek második felében gyors növekedésnek indult. Foglalkoztatottjainak száma azonban lassan emelkedett, mert előrehaladt az ipar, építőipar korszerűsítése. Azok az iparágak fejlődtek, amelyek magas technikai színvonalat képviselnek és kevés élőmunkát igényelnek.

Mit bizonyít az egyes iparágakban foglalkoztatottak számának alakulása?

A fontosabb iparágak foglalkoztatottjainak csökkenése illetve gyarapodása 1990 és 2001 között

Iparág	1990	2001
Élelmiszeripar	199 915	135 194
Textilipar	86 348	34 311
Ruházati ipar	150 162	113 163
Bútorgyártás	50 898	44 071
Kőolaj-feldolgozás	71 660	50 375
Kohászat	77 621	26 218
Fémfeldolgozás	49 513	60 099
Gépek, berendezések gyártása	131 590	74 416
Villamosgépek gyártása	47 178	68 626
Közúti és egyéb járművek gyártása	54 646	50 581

Az élelmiszeripari dolgozók száma kis mértékben, a textil- és ruházati iparban, valamint a kohászatban nagymértékben csökkent. Sőt a gépiparban és a járműgyártásban is némi visszaesés ment végbe. A járműgyártásban az autóbuszgyártás jórészt megszűnt, amit ekkor még nem ellensúlyozott a megindult és lassan növekvő személygépkocsi-gyártás. Az ipar korszerűsödéséről tanúskodott viszont a villamos gépek gyártásáról foglalkozó iparág foglalkoztatottjai számának gyors növekedése.

Mindez tükrözi az ipari munkásság átrétegződését is. Azokban az iparágakban ment végbe létszámcsökkenés, amelyekben nőket és szakmunkások mellett elsősorban betanított munkásokat alkalmaznak (textilipar, élelmiszeripar). Ezzel szemben azok az iparágak fejlődnek, amelyek nagyobb számban alkalmaznak szakmunkásokat, magas képzettségű szakembereket.

A társadalmi átrétegződésről akkor nyerhetünk megfelelőbb képet, ha áttekintjük, hogy a foglalkoztatottak foglalkozási viszony alapján kialakult csoportjai milyen változáson mentek, illetve mennek át.

A foglalkoztatottak megoszlása foglalkozási viszony szerint 1990-ben és 2001-ben

Megnevezés	1990	2001
Alkalmazásban álló	3 900 805	3 110 611
Szövetkezeti tag	350 213	10 457
Egyéni vállalkozó, társas vállalkozás tagja	273 954	569 201
Összesen	4 524 972	3 690 269

Az alkalmazásban állók nagy csoportja, amely 1990-ben még 3 millió 900 ezer főt számlált, 2001-ben 3 millió 110 ezerre csökkent, vagyis mintegy 800 ezren kerültek ki e csoportból. Többségük minden bizonnyal munkanélkülivé vált, kisebb részük nyugdíjas lett, vagy valamiféle vállalkozással próbálkozott, próbálkozik.

A szövetkezeti tagok száma 350 ezerről mindössze 10 és fél ezerre zsugorodott. A szövetkezetek 1990-ben a mezőgazdaságban töltöttek be fontos szerepet, bár ipari, építőipari, vagy más szövetkeztek is működtek szép számmal. Mind a mezőgazdasági, mind a többi szövetkezetek túlnyomó többsége gazdasági társasággá alakult át. A mezőgazdasági termelőszövetkezetekből lett gazdasági társaságok a termelés gépesítése, az állattenyésztés visszaesése miatt kevés embert foglalkoztatnak. A volt termelőszövetkezeti tagok többsége munkanélkülivé, vagy néhány hektáros törpegazdasággal rendelkező kistermelővé, őstermelővé vált. A magántulajdonon alapuló piacgazdaságra való áttérés azt jelentette, hogy megnyílt az út a különféle vállalkozások indulása, térhódítása előtt. Egy évtized alatt országunk gazdaságában döntő szerepre jutott a magántulajdon, a magánvállalkozás. Az aktív keresők, a foglalkozta-

tottak között egyedül a vállalkozók száma gyarapodott 270 ezerről 579 ezerre és így társadalmi súlya is erőteljesen megnövekedett.

A társadalom tagolódása azonban ennél jóval összetettebb, bonyolultabb, hiszen a foglalkoztatottak eddig ismertetett három nagy csoportján belül is vannak rétegek munkájuk, tevékenységük jellege, képzettségük, iskolai végzettségük, vállalkozásuk nagysága, részletesebb foglalkozási csoportok szerint.

A foglalkoztatottak és közülük az alkalmazásban állók száma és megoszlása foglalkozási főcsoportok szerint 2001-ben

Foglalkozási főcsoport	Foglalkoztatott		Alkalmazásban álló	
	fő	%	fő	%
Felső vezetők, nagy- és középvállalkozók	299 763	8,1	217 755	7,0
Felsőfokú végzettségű értelmiségiek	455 437	12,5	390 480	12,6
Egyéb felsőfokú végzettségű vezetők	540 900	13,8	490 024	15,8
Irodai foglalkozásúak	209 509	5,7	194 358	6,2
Szolgáltatási foglalkozásúak	581 909	15,9	439 354	14,1
Mezőgazdasági foglalkozásúak	115 510	3,1	52 594	1,7
Ipari, építőipari foglalkozásúak	742 924	18,9	631 413	20,3
Gépkezelők, gépszerelők	417 536	11,3	377 554	12,1
Szakképzettséget nem igénylő munkát végzők	256 062	6,9	247 453	8,0
Fegyveres szervek foglalkoztatottjai	69 626	1,9	69 626	2,2
Összesen	3 690 269	100,0	3 110 611	100,0
%	100,0	-	84,3	-

A mintegy 3 millió 700 ezer foglalkoztatott közül majdnem 300 ezren tartoznak a felső foglalkozási csoportba. Többségük alkalmazásban álló politikai, állami, önkormányzati, gazdasági, vállalati, intézményi vezető, de vannak közöttük nagy- és középvállalkozók is. A felsőfokú végzettségű értelmiségiek, tisztviselők még nagyobb csoportot képeznek, de szintén találhatók közöttük értelmiségi vállalkozók. Az egyéb felsőfokú végzettségű vezetők nagy csoportját az állami, önkormányzati, intézményi vállalati és más vezetők alkotják, akik felsőfokú végzettséggel rendelkeznek. Az irodai foglalkozásúak többsége alkalmazásban álló.

A szolgáltatási foglalkozásúak között is többségben vannak az alkalmazásban állók, de nem kevés közöttük a vállalkozó is. A mezőgazdasági foglalkozásúak száma alacsonynak tűnik, azonban ez azért van így, mert közülük a felsőfokú végzettségű szakemberek, vezetők a felső csoportokban szerepelnek. Ugyan ez vonatkozik az ipari, építőipari foglalkozásúakra is. Mind a két csoportban vállalkozók is találhatók. A gépkezelők, gépszerelők, valamint a

szakképzettséget nem igénylő munkát végzők a munkásság két csoportját jelentik. A fegyveres szervek foglalkoztatottjai sajátos csoportot képeznek.

Összességében a foglalkoztatottak 84,3 százaléka alkalmazásban álló, a többi pedig vállalkozó.

A vállalkozók csoportjainak megoszlása foglalkozási főcsoportok szerint

Foglalkozási főcsoport	Egyéni vállalkozó	Társas vállalkozó	Összesen	%
Felső vezetők, nagy-és középvállalkozók	25 856	56 152	82 008	14,1
Felsőfokú végzettségű értelmiségiek	39 836	25 121	64 957	11,2
Egyéb felsőfokú végzettségű vezetők	30 771	20 105	50 876	8,8
Irodai foglalkozásúak	5 743	9 492	15 235	2,6
Szolgáltatási foglalkozásúak	113 098	29 457	142 555	24,6
Mezőgazdasági foglalkozásúak	52 468	10 457	62 925	10,9
Ipari, építőipari foglalkozásúak	82 375	30 136	112 511	19,4
Gépkezelők, gépszerelők	27 869	12 113	39 982	6,9
Szakképzettséget nem igénylő munkát végzők	3 814	4 795	8 609	1,5
Fegyveres szervek foglalkoztatottjai	-	-	-	-
Összesen	381 830	197 828	579 658	100,0

A népszámlálás során a vállalkozókat két nagy csoportra osztva vették számba: az egyéni és az un. társas vállalkozókat. Ez utóbbiakhoz azokat sorolták, akik káeftéket, részvénytársaságokat, vagy más gazdasági társaságokat hoztak létre, működtetnek és tevőlegesen részt vesznek irányításában. Az egyéni vállalkozók száma meghaladta a 380 ezret, a társas vállalkozóké megközelítette a 200 ezret.

A vállalkozók nagy tábora is – anyagi, gazdasági erejüket, társadalmi súlyuk szerint erősen rétegződnek.

A politikai, igazgatási, gazdasági vezetők nagy foglalkozási csoportjához a nagy- és középvállalkozók is hozzá tartoznak. Számuk együttesen 82 ezer főt tesz ki, akik az összes vállalkozó mintegy 14 százalékát teszik ki. E foglalkozási csoportban a felsőfokú végzettségűek foglalnak helyet, így a vállalkozók is felsőfokú képzettséggel rendelkező szakemberek, mérnökök, közgazdászok, s a legkülönfélébb szakmájú értelmiségiek, akik szakmai képzettségük mellett vállalkozói készséggel is rendelkeznek. Érdekes, hogy itt a társas vállalkozók nagyobb csoportot alkotnak, mint az egyéniek. Ez minden bizonnyal azért alakult így, mert nagy- és középvállalkozások kialakulása, versenyben való helytállása több vállalkozó együttműködését, tőkeerejük egyesítését követeli meg.

A továbbra is felsőfokú képzettséggel rendelkezők foglalkozási főcsoportjába tartozó vállalkozók is értelmiségi szakemberekből állnak. Itt már az egyéni vállalkozók vannak többségben. Ami arra utal, hogy esetükben az egyéni értelmiségi, szellemi tevékenységük tölt be döntő szerepet vállalkozásukban.

Az egyéb felsőfokú képzettségűek foglalkozási csoportjába tartozó vállalkozók gyakorlatilag jellemzőiket tekintve nem különböznek az előző csoporttól, egységet alkotnak vele.

A zömében irodai, középszintű képzettséget igénylő szellemi munkát végző foglalkozási csoportba soroltak között viszonylag kevés a vállalkozó, ami a munka jellegéből következik.

A vállalkozók eddig ismertetett négy csoportjáról az állapítható meg, hogy zömében felsőfokú, s kisebb részben középfokú képzettséggel rendelkező szakemberek, értelmiségiek. Együttesen a vállalkozók több mint egyharmadát teszik ki.

A vállalkozók legnagyobb csoportját a legkülönfélébb – kereskedelmi, szállítási, szálláshelyi, idegenforgalmi, pénzügyi, ingatlanügyletekkel kapcsolatos, oktatási, egészségügyi, szociális és más – szolgáltatást végzők alkotják. Egy kisebb részük felsőfokú, zömük középfokú szakmai képzettséggel rendelkezik. Számuk együttesen meghaladja a 140 ezret, részarányuk meghaladja a 25 százalékot.

Az öt vállalkozói csoport jellemzői alapján megállapítható, hogy a szűk nagyvállalkozói kört leszámítva főleg középvállalkozók találhatók közöttük. A legkülönbözőbb szolgáltatást végző vállalkozók között néhány nagyvállalkozó is helyet foglal, de elsősorban közép- és kisvállalkozók találhatók közöttük.

A hivatalos statisztikai összeállítás a mezőgazdaság esetében egyenesen kisfoglalkoztatókról szól a vállalkozók mellett, akiknek száma alig haladja meg 60 ezret, noha a megmaradt mezőgazdasági szövetkezetek dolgozó tagjait is társas vállalkozónak tekinti. A mezőgazdasági kisvállalkozók az összes vállalkozó között mintegy 10 százalékot képviselnek.

Feltűnő, hogy az ipari, építőipari vállalkozók száma alig haladja meg a 110 ezret és arányuk még a 20 százalékot sem éri el. Ez részben azzal magyarázható, hogy a fejlődő, korszerű technikai színvonalat képviselő vállalkozások tulajdonosai nagyvállalkozók, akik már az előzőekben ismertetett vállalkozói csoportok valamelyikébe tartoznak. Másrészt az ipari és építőipari vállalkozók többsége kisiparos, kisvállalkozó, kisfoglalkoztató.

A gépkezelő vállalkozók többségét azok a személy- és teherfuvarozók alkotják, akik maguk vezetik gépkocsijukat, s középfokú szakmai képzettséggel rendelkeznek.

Az alkalmazásban állók és a vállalkozók fő csoportjainak áttekintése csak részleges, egyoldalú képet nyújt a társadalom rétegződéséről, hiszen a munkanélküliek nem szerepelnek az említett két nagy társadalmi csoportban. Pedig a munkanélküliség változó mértékű velejárója társadalmi viszonyainknak.

Területi társadalmi mozgások

A rendszerváltozás nyomán kibontakozó társadalmi átalakulás elég jelentős területi lakossági mozgásokkal jár együtt, noha úgy tartjuk, hogy a népesség mobilitása igen alacsony színvonalú. A területi lakossági mozgások legfőbb jellemzője, hogy a főváros környéke, valamint a gazdaságilag fejlődő vidékek népessége erőteljesen gyarapszik. A fővárosé viszont nagy mértékben, a vidéki városoké kisebb mértékben csökken. A Budapest környéki települések, s egész Pest megye, továbbá a vidéki nagyvárosok körüli települések lakossága gyarapszik, miközben az ország népessége évről évre csökken.

1990-2001 között növekvő népességű megyék

Megye	Növekedés fő
Pest	134 035
Fejér	15 465
Szabolcs-Sz-B	9 955
Győr-Moson-S	6 553
Hajdú-Bihar	4 270

A főváros lakossága egy évtized alatt majdnem 240 ezerrel lett kevesebb. Igen nagymértékű a lélekszámcsökkenés Borsod és Békés megyében, de a csökkenés jellemző majdnem minden megyében.

1990-2001 között csökkenő népességű főváros és megyék

Főváros, megye	Csökkenés fő
Budapest	- 238 760
Borsod-A-Z	- 17 559
Békés	- 14 096
Baranya	- 9 952
Somogy	- 9 741
J-Nk-Szolnok	- 9 666
Zala	- 8 994
Heves	- 8 681
Vas	- 7 821
Nógrád	- 6 876
Csongrád	- 5 498
Veszprém	- 4 645
Tolna	- 3 992
Komárom-E	- 394
Bács-Kiskun	- 381

Igen nagymértékű a népesség gyarapodása a már említett Pest megyében. Némi növekedés tapasztalható azokban a megyékben 2001 előtt, amelyekben gazdasági élénkülés, ipari fejlődés következett be (Győr-M-S, Fejér) Szabolcsban az ország megyéi közül egyedülállóan természetes szaporodás érvényesült, s némileg ezzel magyarázható Hajdú-Bihar népességének. Ezek után azt érdemes megvizsgálnunk, hogy a területi lakossági mozgások milyen társadalmi átrétegződéssel járnak együtt.

A főváros társadalmának átrendeződése

A népesség csoportjainak megoszlása 1990-ben és 2001-ben

Népesség	1990		2001	
	fő	%	fő	%
Foglalkoztatott	917 438	45,5	740 018	42,0
Munkanélküli	25 351	1,3	50 038	2,8
Inaktív kereső	572 918	28,4	556 574	31,3
Eltartott	500 544	24,8	428 291	23,9
Összesen	2 016 681	100,0	1 777 921	100,0

A főváros népessége 1990-2001 között valamivel több mint 2 millióról 1 millió 777 ezerre csökkent. A népesség csoportjainál nagyjából olyan változások következtek be, mint országosan. A foglalkoztatottak száma majdnem 200 ezerrel esett vissza, de népességen belüli arányuk 42 százalékra csökkent. Ami azzal is magyarázható, hogy országosan a fővárosban a legalacsonyabb a munkanélküliség, vagyis mindössze 2,8 százalék a munkanélküliek részaránya. Az inaktívak, vagyis a nyugdíjasok aránya csak kis mértékében növekedett és az eltartottaké csak alig csökkent. A foglalkoztatottak foglalkozási viszony szerinti megoszlása alapjában megváltozott.

A foglalkoztatottak száma és megoszlása foglalkozási viszonyuk szerint 1990-ben és 2001-ben

Foglalkoztatott	1990		2001	
	fő	%	fő	%
Alkalmazásban álló	831 094	90,6	613 580	82,3
Szövetkezeti tag	31 308	3,4	1 108	0,1
Egyéni és társas vállalkozó	55 035	6,0	131 330	17,6
Összesen	917 438	100,0	746 018	100,0

Az alkalmazásban állók száma több mint 200 ezerrel csökkent. A szövetkezeti tagok csoportja több mint 30 ezerről mindössze ezerre zsugorodott. A rendszerváltozás, a piacgazdálkodásra való áttérés lehetővé tette az egyéni és társas vállalkozók számának erőteljes gyarapodását, így 55 ezerről több mint 130 ezerre gyarapodott a számuk és részarányuk 2001-ben meghaladta a 17 százalékot.

A legdöntőbb változást pedig ezen túlmenően az jelenti, hogy gyökeresen módosult a foglalkoztatottak nemzetgazdasági ágak szerinti összetétele.

A foglalkoztatottak száma és megoszlása nemzetgazdasági ágak szerint Budapesten 1990-ben és 2001-ben

Nemzetgazdasági ág	1990		2001	
	Foglalkoztatott	%	Foglalkoztatott	%
Mezőgazdaság	29 122	3,2	3 880	0,5
Bányászat	1 593	0,2	171	-
Feldolgozóipar	224 556	24,5	107 239	14,4
Villamosenergia-, gáz-, víz- és hőszolg.	14 02	1,6	6 57	0,8
Építőipar	73 378	8,0	44 990	6,0
Kereskedelem	119 935	13,1	129 105	17,3
Szálláshely-szolg.	32 102	3,5	31 354	4,2
Szállítás	99 442	10,8	66 454	8,9
Pénzügyi tevékenység	14 091	1,5	25 144	3,4
Ingatlanügyletek	83 595	9,1	110 015	14,8
Közigazgatás	60 781	6,6	61 206	8,2
Oktatás	51 118	5,6	60 024	8,1
Egészségügyi, szociális ellátás	53 28	5,8	47 58	6,4
Egyéb	59 294	6,5	52 521	7,0
Összesen	917 438	100,0	746 018	100,0

A mezőgazdasági foglalkozásúak csoportja majdnem egytizedére esett vissza, s arányuk mindössze 0,5 százalékot tett ki 2001-ben. A legdöntőbb mégis az, hogy a feldolgozóiparban foglalkoztatottak száma 224 ezerről 107 ezerre csökkent. A feldolgozóipar jelentős részben megszűnt vagy kiköltözött a fővárosból. Az ipari munkásság meggyengült, illetve a fejlődő szolgáltató ágakban helyezkedett el. Az ipari foglalkoztatottak részaránya 24,5 százalékról 14,4 százalékra csökkent. Az építőipariak csoportja is meggyengült.

Ezzel szemben főleg a kereskedelemben, a pénzügyi tevékenységben, az ingatlanügyletekben és az oktatásban foglalkoztatottak száma gyarapodott. A növekedés a kereskedelemben és a pénzügyi tevékenységben mintegy 10-10 ezer főt tett ki. A gyarapodás főleg az ingatlanügyletekkel foglalkozóknál volt látványos. Itt majdnem 30 ezerrel többen dolgoztak 2001-ben, mint 1990-ben. Majdnem 10 ezerrel emelkedett az oktatásban foglalkoztatottak száma is.

Mindezek nyomán a termelő ágak foglalkoztatottjainak együttes aránya közel 40 százalékról a felére, mintegy 21 százalékra csökkent. A szolgáltató ágak részaránya pedig 60 százalékról közel 80 százalékra emelkedett.

A foglalkoztatottak foglalkozási főcsoport és foglalkozási viszony szerinti összetétele jobban tükrözi a valódi társadalmi átrétegződést.

A foglalkoztatottak foglalkozási főcsoport és foglalkozási viszony szerint Budapesten 2001-ben

Foglalkozási főcsoport	Foglalkoztatott	%	Alkalmazásban álló	Egyéni és társas vállalkozó	%
Felső vezetők, nagy- és középvállalkozók	80 506	10,8	57 390	22 887	17,4
Felsőfokú végzettségű értelmiségiek	150 771	20,2	123 173	27 500	20,9
Egyéb felsőfokú végzettségű vezetők	148 282	19,9	130 506	17 640	13,5
Irodai foglalkozásúak	56 253	7,5	51 727	4 453	3,4
Szolgáltatási foglalkozásúak	116 010	15,6	88 279	27 469	20,9
Mezőgazdasági foglalkozásúak	3 198	0,4	2 122	1 069	0,8
Ipari, építőipari foglalkozásúak	103 300	13,8	81 872	21 220	16,2
Gépkezelők, gépszerelők	37 366	5,0	30 361	6,959	5,3
Szakképzettséget nem igénylő munkát végzők	36 976	5,0	34 802	2 133	1,6
Fegyveres szervek foglalkoztatottjai	13 348	1,8	13 348	-	-
Összesen	746 018	100,0	613 580	131 330	100,0
%	100,0	-	82,4	17,6	-

A politikai, igazgatási, gazdasági vezetőkből, nagy- és középvállalkozókból álló legfelső szűk csoportba a foglalkoztatottaknak valamivel több mint 10 százaléka, az alkalmazásban állóknak több mint 9, a vállalkozóknak pedig több mint 17 százaléka tartozik. Látható, hogy ebben a foglalkozási csoportban a vállalkozók nagyobb társadalmi súlyt képviselnek a fővárosban, mint országosan. A következő két ugyancsak felsőfokú képzettségű értelmiségiekből, szakemberekből, hivatalnokokból álló csoportja az összes foglalkoztatott

mintegy 40 százalékát, az alkalmazásban állóknak több mint 40, a vállalkozóknak viszont csak mintegy 35 százalékát teszi ki.

Az eddig számba vett három foglalkozási főcsoportba tartozók zömében értelmiségiek, vállalkozók is magas képzettségű szakemberek, értelmiségiek. Mindez azt jelenti, hogy a főváros társadalmában az értelmiség kiemelkedő szerepet tölt be, társadalmi súlya jóval nagyobb, mint országosan. Úgy is fogalmazhatunk, hogy az ország értelmiségének jelentős része a fővárosban tömörül.

Az irodai és más ügyviteli munkát végzők a középosztály alsó csoportját jelentik. Többségük alkalmazásban álló, s érthetően kevés közöttük a vállalkozó.

A szolgáltatási munkát végzők mintegy 116 ezer főnyi csoportjában több mint 88 ezer az alkalmazásban álló, de a vállalkozóké is meghaladja a 27 ezret, így a vállalkozók közötti részarányuk meghaladja a 20 százalékot.

Az ipari, építőipari, mezőgazdasági foglalkozásúak és az ezekben az ágakban alkalmazásban állók aránya alig haladja meg a 13 százalékot. Viszont a vállalkozóké meghaladja a 16 százalékot.

A szakképzett gépkezelők és gépszerelők mintegy 37 ezer főnyi csoportjában az alkalmazásban állók és a vállalkozók nagyjából azonos súlyt képviselnek.

A szakképzettséget nem igénylő, vagyis betanított munkát végzők a fővárosi munkásság alsó rétegét képviselik. Öt százalékos arányukkal jelentéktelen szerepet töltenek be a főváros társadalmában. Több mint 2 ezer olyan vállalkozó is van, aki szakképzettséget nem igénylő munkát végez.

A fegyveres szervek, testületek több mint 13 ezer foglalkoztatottja munkájuk természetéből adódóan alkalmazásban álló.

A főváros foglalkoztatottjainak több mint 82 százaléka alkalmazásban álló, közel 18 százaléka pedig vállalkozó. Olyan vállalkozó réteg él Budapesten, amely jelentős anyagi erővel, gazdasági befolyással rendelkezik nemcsak a fővárosban, hanem az egész országban.

A társadalmi rétegződésre, az egyes társadalmi rétegek anyagi, gazdasági viszonyaira következtethetünk a lakásállomány összetételéből, szobaszám és komfortosság szerinti összetételéből.

A lakott lakások száma és szobaszám szerinti megoszlása Budapesten 2001-ben

Szobaszám	Lakás db	%
Egy szobás	152 094	20,3
Két szobás	296 747	39,7
Három szobás	205 952	27,6
Négy szobás	63 735	8,5
Öt szobás	18 110	2,4
Hat és több szobás	10 958	1,5
Összesen	747 597	100,0

A lakott lakások egyötöde egy szobás, amelyekben minden bizonnyal főleg egyedül élő idős, nyugdíjas emberek laknak. A kétszobásak aránya majdnem 40 százalékot tesz ki, ami azt bizonyítja, hogy a fővárosi családok többsége egy- és kétszobás lakást mondhat magáénak. A három szobás lakások aránya meghaladja a 27 százalékot. Az ezekben élő családok többsége már konszolidált anyagi viszonyok között él. A négyszobás lakások részaránya meghaladja a 8 százalékot. Az ezekben lakó családok zöme már a középosztály felső csoportjába tartozik. Az öt szobás és ennél nagyobb lakások tulajdonosai, lakói a legfelső réteghez a társadalmi elithez tartoznak.

A lakott lakások komfortosság szerinti összetétele is érdekes képet nyújt.

A lakott lakások száma és megoszlása komfortfokozat szerint Budapesten 2001-ben

Komfortfokozat	Lakás db	%
Összkomfortos	462 518	62,0
Komfortos	217 850	29,1
Félkomfortos	25 847	3,4
Komfort nélküli	18 774	2,5
Szükséglakás	22 608	3,0
Összesen	747 597	100,0

A lakások több mint 60 százaléka összkomfortos. Ugyanakkor a csak komfortosaké majdnem eléri a 30 százalékot. Az ezekben lakók már az alacsonyabb, a hátrányos helyzetű társadalmi réteghez tartoznak. Különösen kirívó, hogy vannak félkomfortos, komfort nélküli, sőt szükséglakások is. Ezek együttesen majdnem 10 százalékot tesznek ki, ami azt bizonyítja, hogy a fővárosban is a családok mintegy tizede igen nehéz, kedvezőtlen lakáskörülmények között él.

A falusi társadalom kettőssége

Már a korábbiakban láttuk, hogy a községek társadalmát sajátos kettősség jellemzi. Egyrészt a főváros és a vidéki nagyvárosok környéki községek népessége érezhetően gyarapszik. Lakosságuk körében a mezőgazdasági foglalkozásúak mellett egyre fontosabb szerepet töltenek be az ipari, építőipari és szolgáltatási foglalkozásúak, továbbá az értelmiségiek és a vállalkozók. Másrészt az említetteken kívüli falvak társadalmát az elöregedés, a magas munkanélküliség jellemzi.

Mit mutat a főváros és a vidéki nagyvárosok környéki kistérségek népességének alakulása?

Néhány jellegzetes, növekvő népességű kistérség a főváros környékén, az országban

Kistérség	Lakónépesség	
	1990	2001
Budaörsi	110 088	135 574
Gödöllői	86 936	100 503
Monori	74 512	85 555
Pilisvörösvári	62 329	78 311
Ráckevei	101 728	118 219
Győri	170 721	174 822
Kecskeméti	160 319	167 450
Nyíregyházi	137 666	144 341
Székesfehérvári	138 690	140 010

Míg az egész országban a foglalkoztatottak száma 1990 és 2001 között óriási mértékben csökkent, addig Pest megyében gyakorlatilag azonos szinten maradt. Ugyanakkor a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma 62 ezerről 13 ezerre esett vissza. Másutt mindenütt az országban a feldolgozó iparban, építőiparban dolgozók körében nagy arányú csökkenés ment végbe, Pest megyében viszont ez jelentéktelen.

Ugyanakkor feltűnő, hogy a kereskedelemben, s a legtöbb szolgáltató ágban létszámgyarapodás következett be.

Minket azonban elsősorban a Pest megyei községek társadalmi viszonyainak alakulása érdekel.

Egy bő évtized alatt a budaörsi kistérség népessége 25 ezerrel, a gödöllőié 14 ezerrel, a monorié 14 ezerrel, a pilisvörösvárié 16 ezerrel, a ráckeveié 17 ezerrel gyarapodott. Érezhető népességnövekedés következett be olyan iparilag, gazdaságilag fejlődő vidéki nagyváros agglomerációjában is, mint Győr, Székesfehérvár, Kecskemét, Nyíregyháza.

A növekvő népességű falusi területek társadalmi viszonyainak alakulásába mélyebb betekintést kaphatunk, ha a legnagyobb népesség gyarapodást felmutató Pest megye viszonyait vesszük górcső alá.

A városi és községi népesség csoportjainak megoszlása Pest megyében

Népesség	Városi	Községi
Foglalkoztatott	201 351	215 223
Munkanélküli	16 122	19 269
Inaktív kereső	146 624	180 126
Eltartott	142 999	162 063
Összesen	507 096	576 781

Meghökkentő az az adat, mely szerint a városi lakosság a megye népességének csak alig valamivel több mint 46 százalékát teszi ki, a községi lakosság pedig többséget alkot. Ez azonban nem azt jelenti, hogy alacsony a megye urbanizáltsága, hiszen főleg a főváros környéki községek urbanizáltak, urbanizáltságuk vetekszik a városokéval.

A népesség csoportjainak megoszlása nagyjából azonos a városokban és a községekben. E tekintetben tehát nem látszik különbség a megye városi és községi társadalma között.

A helyi városi és falusi társadalom jellemzői jobban feltárulnak, ha a foglalkoztatottak fő gazdasági ágak szerinti megoszlását vizsgáljuk meg mindkét viszonylatban.

A foglalkoztatottak megoszlása gazdasági ágak szerint 1990-ben és 2001-ben Pest megyében

Gazdasági ág	1990	2001
Mezőgazdaság	62 350	13 520
Bányászat	1 419	673
Feldolgozóipar	118 039	92 432
Villamos-energia- gáz-víz- és hőszolg.	10 216	6 422
Építőipar	36 484	34 554
Kereskedelem	45 556	67 575
Szálláshely-szolg.	9 068	14 454
Szállítás	44 312	39 509
Pénzügyi tevékenység	3 679	8 501
Ingatlanügyletek	13 822	35 876
Közigazgatás	24 842	30 362
Oktatás	22 349	30 938
Egészségügyi, szociális ellátás	19 947	23 776
Egyéb	15 598	18 026
Összesen	427 681	416 624

A foglalkoztatottak száma és megoszlása a megye városaiban
és községeiben a fő gazdasági ágak szerint 2001-ben

Gazdasági ág	Városok		Községek	
	fő	%	fő	%
Mezőgazdaság	4 237	2,1	9 289	4,3
Ipar	47 696	23,7	51 831	24,1
Építőipar	15 874	7,9	18 680	8,7
Kereskedelem	33 931	16,8	33 644	15,6
Szállítás	17 717	8,8	21 792	10,1
Egyéb ágak	81 896	40,7	80 037	37,2
Összesen	201 351	100,0	215 273	100,0

Feltűnő, hogy az iparban és építőiparban foglalkoztatottak aránya nagyobb a községekben mint a városokban. Ez azonban minden bizonnyal a fővárostól távoli falvakra nem vonatkozik. A Budapest környéki községekre jellemző, ahol ebből adódóan még nagyobb az ipari, építőipari foglalkozásúak társadalmi súlya. Vagyis a főváros környékén létrejött és gyarapodik az ipari falvak csoportja.

A községekben érthetően némileg magasabb a mezőgazdasági foglalkozásúak aránya, de még itt is alig haladja meg a 4 százalékot. A szolgáltató ágak részaránya némileg alacsonyabb a községekben, mint a városokban.

Összességében azonban nincs különbség a városi és falusi társadalom között Pest megyében. Sőt érdekes színfoltot jelent, hogy itt a falusi társadalom erősebben ipari jellegű, mint az itteni városi társadalom, ami erőteljesen különbözik az Alföld többi vidékének falusi társadalmától. Természetesen Debrecen, Szeged, Kecskemét, Nyíregyháza környékén is vannak olyan gyarapodó népességű községek, amelyekben magas az ipari, építőipari foglalkozásúak aránya.

Az agrártársadalom átalakulása

Az 1965-1990 közötti időszakban egyrészt a magyar mezőgazdaságot a termelés korszerűsítése, modern nyugati gépek (traktorok, kombájnok) behozatala, nyugati technológia alkalmazása emelte – néhány fontos termelési mutató tekintetében – az élvonalba. Másrészt fontos szerepet töltött be az is, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezetek egyre inkább leküzdötték kolhoz jellegüket. Nemcsak eltűrték tagjaik háztáji gazdálkodását, hanem elősegítették annak korszerűsítését, fejlesztését és sikeres együttműködést alakítottak ki a nagyüzemi termelés és a háztáji gazdálkodás között. Így a téeszek tevékenységében is erősödtek a vállalkozásszerű gazdálkodás jegyei, a téesztagok pedig háztáji gazdálkodásukban érvényesíthették, fejleszthették önálló vállalkozásukat.

A nagyüzemi mezőgazdasági termelés gépesítése, korszerűsítése erősen csökkentette az élőmunka igényét, így már az 1970-es évektől kezdődően egyre inkább csökkent a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma. Ugyanakkor a háztáji, a mezőgazdasági kistermeléssel továbbra is igen sokan foglalkoztak olyanok is, akik különben nem a mezőgazdaságban keresték a kenyerüket.

A rendszerváltozás folyamatában erőteljes politikai támadás indult a termelőszövetkezetek ellen, az un. vagyonnevesítés növelte belső feszültségeiket. Így ez a folyamat egy részük felbomlásával járt együtt. Más részük gazdasági társasággá alakult át. A földkárpótlás pedig azzal járt, hogy nem kevesen olyanok is földhöz jutottak, akiknek már semmi közük nem volt a mezőgazdasághoz. Mindez szétzilálta a korábbi sikeres és hasznos együttműködést a nagyüzemi és a háztáji termelés között, ami a mezőgazdasági termelés súlyos visszaesését idézte elő.

Ezekben az években sokan azt hirdették, hogy az újonnan létre jövő egyéni gazdaságok, az önállóvá váló kistermelők csodát művelnek majd, fellendítik a mezőgazdasági termelést. A rendszerváltozás utáni mezőgazdasági termeléséi adatokat ismerjük. Az ország szarvasmarha- és sertésállománya az 1990 előttinek még a felét sem éri el, egészében a mezőgazdasági termelés szintje mintegy 40 százalékkal elmarad az 1980-as évek közepén elért szinttől.

Mit mutat az agrártársadalom állapota?

A mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma és megoszlása
foglalkozási viszony szerint 1990-ben és 2001-ben

Foglalkoztatott	1990		2001	
	fő	%	fő	%
Alkalmazásban álló	350 995	50,2	117 075	57,7
Szövetkezet, társas vállalkozás tagja	300 979	43,0	31 944	15,7
Önálló, egyéni vállalkozó	47 284	6,8	54 087	26,6
Összesen	699 258	100,0	203 106	100,0
Az összes foglalkoztatott %-a	16,4	-	5,5	-

Az 1990. és 2001 évi népszámlálási statisztika szerint a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma 10 év alatt mintegy 700 ezerről 203 ezerre csökkent, így részarányuk az összes foglalkoztatott között 16,4 százalékról 5,5 százalékra zsugorodott. Óriási arányú csökkenést mutat, amely azonban – minden bizonnyal – csak felületesen tükrözi a valóságos viszonyokat!

Az alkalmazásban állók csoportja az állami gazdaságok, a mezőgazdaságban működő gazdasági társaságok dolgozóit foglalja magában. Az reálisnak tűnik, hogy egy évtized alatt egyharmadára apadt a számuk. A statisztika egy

kalap alá vette a szövetkezetek és más társas vállalkozások dolgozó tagjait. Azt tudjuk, hogy csoportjuknál következett be a legnagyobb csökkenés.

A mezőgazdaságban működő különféle gazdasági társaságok, szövetkezetek alkalmazottainak száma 2001-ben valamivel meghaladta a 117 ezret. E gazdasági társaságok, szövetkezetek között kisebbek, néhány száz hektárosak, közepesek 1-2 ezer hektárosak és nagyok, 10 ezer hektár fölöttiek találhatók. Saját földjük kevés van. A volt állami gazdaságok többségének földje állami tulajdont képez, de bérelnek földet olyan földtulajdonosoktól, akik nem vállalják az önálló gazdálkodást. Idősek, vagy éppen városi lakosok, nem mezőgazdasági foglalkozásúak. A kevés számú mezőgazdasági szövetkezet és szövetkezetből átalakult gazdasági társaság szinte teljesen a tagjaiktól vagy volt tagjaiktól bérelt földön gazdálkodnak. A gazdasági társaságok és szövetkezetek az ország mezőgazdasági területének közel 50 százalékát művelik, s főleg a kalászos gabonák, a kukorica, a napraforgó és más olyan növények termesztésében érnek el viszonylag jó eredményeket, amelyek gépi munkát igényelnek.

Az 1990. évi népszámlálási statisztika önállónak vette mindazokat, akik valamilyen kis földel, gazdasággal rendelkeztek, de nem voltak téesztagok és kis gazdaságukból éltek.

A 2001. évi népszámlálás szerint mintegy 54 ezer egyéni mezőgazdasági vállalkozó élt az országban. Ez az adat reálisnak tűnik, ha többé-kevésbé valódi vállalkozónak tekintjük az e csoportba tartozókat.

Hol van azonban az őstermelők, a kistermelők nagy csoportja, amelynek tagjai közül nem kevesen csak a mezőgazdaságból élnek, vagy éppen hogy megélnek? Hol vannak a főfoglalkozású őstermelők?

Ennek vizsgálatát kezdjük annak áttekintésével, hogy az ország tájegységeiben milyen mértékben csökkent a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya.

A mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya az ország tájegységeiben 1990-ben és 2001-ben százalék

Tájegység	1990	2001
Közép-Magyarország	6,6	1,5
Közép-Dunántúl	14,7	5,2
Nyugat-Dunántúl	16,5	5,6
Dél-Dunántúl	19,8	8,2
Észak-Magyarország	13,6	4,2
Észak-Alföld	21,8	7,8
Dél-Alföld	26,5	12,5

Majdnem mindenütt az országos arányban zsugorodott a mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya. Legnagyobb mértékű csökkenés Közép-Magyarországon következett be, ahol korábban is alacsony volt az arányuk. Itt 1990-ben is csak 6,6 százalékot tett ki a mezőgazdasági foglalkoztatottak részaránya, ami 2001-ben már csak 1,5 százalékot ért el.

Ugyancsak megcsappant Észak-Magyarországon a mezőgazdasági foglalkoztatottak társadalmi súlya, hiszen 13,6 százalékról mindössze 4,2 százalékra esett vissza arányuk. A Dél-Dunántúlon, Észak- és Dél-Alföldön is elég nagyarányú volt a csökkenés, de e régiókban a mezőgazdaságban foglalkoztatottak részaránya meghaladta az országos átlagot és a legmagasabb, 12,5 százalékot a Dél-Alföldön érte el.

A hivatalosan számon tartott mezőgazdasági alkalmazásban állók, a kevés számú szövetkezet, valamint más társas vállalkozások tagjai és egyéni vállalkozók mellett a főfoglalkozású őstermelők, kistermelők nagy tömegeibe nyújthatnak betekintést a 2000. évi mezőgazdasági összeírás adatai.

Az 1 hektárnál kisebb, az 1-5 hektáros és az 5 hektárnál nagyobb egyéni gazdaságok száma és megoszlása az ország tájegységeiben 2000-ben[21]

Tájegység	Összesen	-1 ha	1,1-5 ha	5 ha-
Közép-Magyarország	81 113	63 864	11 448	5 799
%	100,0	78,74	14,11	7,15
Közép-Dunántúl	89 803	69 653	11 889	8 261
%	100,0	77,74	13,24	9,2
Nyugat-Dunántúl	100 806	71 696	19 595	9 515
%	100,0	71,16	19,40	9,44
Dél-Dunántúl	122 824	93 783	18 784	10 253
%	100,0	76,57	14,58	8,85
Észak-Magyarország	134 655	106 825	18 952	8 876
%	100,0	79,34	14,07	6,59
Észak-Alföld	220 191	143 519	51 019	25 663
%	100,0	65,16	23,18	11,66
Dél-Alföld	209 143	126 548	53 676	28 919
%	100,0	60,50	25,67	13,83
Ország	958 534	672 115	183 860	102 559
%	100,0	70,12	19,18	10,70

Országosan 958 ezer egyéni gazdaságot írtak össze. Ebből azonban 70 százalék, vagyis 672 ezer egyéni gazdaság 1 hektárnál kisebb földterülettel rendelkezett, vagyis ez a megélhetéshez sem volt elegendő. Azok, akik ekkora területen gyümölcsös- vagy szőlőgazdálkodást, intenzív kertészkedést folytattak, azok kistermelőként, kisvállalkozóként jöhetnek számításba, számuk azonban elenyésző lehet. Az 1 és 5 hektár közötti gazdaságok száma valamivel meghaladta a 180 ezret. Ezek tulajdonosai között már minden bizonnyal

nagyobb számban találhatók szőlős- gyümölcsös gazdák, kertészek, állattenyésztők, akik a statisztikában őstermelőként szerepelnek, de némileg vállalkozásszerű gazdálkodást folytatnak, vállalkozóként tevékenykednek.

Az 1 hektárnál kisebb termőterületű törpegazdaságok tulajdonosai között nem kevés más foglalkozású személyt is találhatunk, a mezőgazdasági termelés csak kiegészítő és igen bizonytalan jövedelmet, sok esetben éppen veszteséget eredményez számukra. Az 1 hektáron aluli törpegazdaság a főfoglalkozású őstermelők, kistermelők több százezres tábora számára igen bizonytalan létalapot jelent. Ezért többségük a falusi munkanélküliek, a másoknál alkalmi mezőgazdasági munkát vállalók soraiba tartoznak. Ők alkotják a falusi szegényréteget, a agrártársadalom elesett rétegét.

A törpegazdaságok részaránya azokban a régiókban a legmagasabb, meghaladja a 70 százalékot, ahol a legmagasabb a munkanélküliségi ráta (Észak-Magyarország). Továbbá ott, ahol nem mezőgazdasági foglalkozásúak is nagy számban folytatnak mezőgazdasági kistermelést (Közép-Magyarország, a dunántúli régiók). Észak- és Dél-Alföldön valamivel alacsonyabb az arányuk, ahol az 1 hektárnál nagyobb gazdaságok magasabb arányt mutatnak.

Az 1-5 hektár közötti termőterületet művelő gazdaságok száma országosan meghaladta a 180 ezret, részaránya azonban még a 20 százalékot sem érte el. E gazdaságok tulajdonosainak többsége is azonban a létbizonytalanság gondjaival küszködik, hiszen néhány hektáros gazdaságuk régi, hagyományos gazdálkodás, egyoldalú gabonatermesztés esetén nagyon kevés jövedelmet hoz gazdája számára. E gazdaságok többsége – nagyüzemi, integrátori támogatás híján – abba hagyta korábbi állattenyésztési tevékenységét, így termelése egyoldalúvá, külterjessé vált. A néhány hektáros gazdaságok tulajdonosai közül azok váltak mezőgazdasági vállalkozóvá, akik szőlő- és gyümölcstermesztéssel, borászattal, intenzív kertészeti termeléssel vagy állattenyésztéssel is foglalkoznak. E csoport részaránya a Dél- és Észak-Alföldön a legmagasabb, meghaladja a 20 százalékot. A többi tájegységben jóval alacsonyabb arányt ért el ez a csoport.

Az 5 hektárnál nagyobb gazdaságok egy része már vállalkozásszerű működésre képes – különösen ha gabonatermelés mellett állattenyésztéssel, kertészeti termeléssel, vagy szőlő- gyümölcsgazdálkodással is foglalkozik. Összességében 5 hektárnál nagyobb gazdaságok száma 2000-ben országosan némileg meghaladta a 100 ezret. E gazdaságok tulajdonosai már gazdálkodónak, egy részük mezőgazdasági vállalkozónak tekinthető. Az 5 hektárnál nagyobb területű gazdaságok szerepe a Dél- és Észak-Alföldön, valamint a Dél-Dunántúlon a legjelentősebb. Részarányuk meghaladja a 10 százalékot, a többi régióban viszont jóval 10 százalék alatt mozog.

Mindent egybe vetve az elemzett adatok arra utalnak, hogy a mezőgazdasági foglalkozásúak, különféle csoportjaik soraiba (vállalkozók, gazdálkodók,

őstermelők, kistermelők) sokkal többen tartoznak, mint amennyit a hivatalos statisztika kimutat[22]. A 2001. évi népszámlálási statisztika összesen alig valamivel több mint 200 ezer mezőgazdasági foglalkoztatottat talált. Az állami gazdaságokból, a felbomlott téeszekből kikerült foglalkoztatottak jelentős része munkanélkülivé vált. Közülük nem kevesen valamiféle kis gazdasággal rendelkeznek, egy-két hektáron termelnek valamit. Ugyanakkor továbbra is munkanélküliként szerepelnek.

Az agrártársadalom megváltozott és továbbra is változó viszonyaiba azzal is betekintés nyerhetünk, ha megvizsgáljuk, hogy a mezőgazdasági termeléssel foglalkozók hogyan, milyen mértékben vesznek részt a mezőgazdasági termelőmunkában. Erről a 2001. évi népszámlálási statisztika ad számot.

A 15 éves és idősebb népességből a mezőgazdasági munkát végzők száma a fővárosban, a megyei jogú városokban, a többi városban és a községekben 2001-ben

Terület	90 napnál kevesebbet	90 napnál többet	Alkalmi munkát vállalt
Budapesten	23 857	10 635	58 671
Megyei jogú városokban	150 812	62 843	83 299
Többi városban	249 989	99 130	108 149
Községekben	716 077	236 747	174 797
Összesen	1 140 736	409 356	424 916

Az országban 90 napnál kevesebbet dolgozók a mezőgazdaságban valamivel több mint 1 millióan vannak. Viszont 90 napnál többet dolgoznak mintegy 400 ezren. Összességében őket lehet tehát mezőgazdasági termelőnek tekinteni. Természetesen a fővárosban, a megyei jogú városokban viszonylag kevesen vannak, de a többi városban és a községekben már jóval nagyobb számban.

A mezőgazdaságban évente 90 napnál többet dolgozók táborába az alkalmazásban állók 117 ezer főnyi csoportja, valamint a mintegy 85 ezer főnyi egyéni és társas vállalkozó tartozik. Ez a két csoport együttesen alig haladja meg a 200 ezer főt, vagyis évente 90 napnál többet dolgozók nagy tömegének a felét teszik ki. A másik, a mintegy 200 ezer főnyi csoport hol található?

A kérdésre választ kaphatunk abból a statisztikai kimutatásból, amely a nem mezőgazdasági foglalkozásúak mezőgazdasági munkájáról ad számot.

A nem mezőgazdasági foglalkozásúak mezőgazdasági munkavégzése 2001-ben

Mezőgazdasági munkát végzett	Fő
90 napnál kevesebbet	518 711
90 napnál többet	154 204
Összesen	672 915

A 2001. évi népszámlálási összeírás arról is beszámol, hogy a nem mezőgazdasági foglalkozásúak közül évente 90 napnál kevesebbet dolgoznak a mezőgazdaságban 518 ezren, 90 napnál többet pedig 154 ezren. Ők tehát a 90 napnál többet dolgozók táborához tartoznak, de még az alkalmazásban állókkal és az egyéni és társas vállalkozókkal együtt csak mintegy 350 ezer főnyi csoportot tesznek ki. Mindegy 50 ezer mezőgazdasági foglalkozású személy található, aki évente 90 napnál többet dolgozik a mezőgazdaságban, de nem szerepel a mezőgazdasági foglalkozásúak között. Ők lehetnek azok az őstermelők, kistermelők, akik esetleg munkanélküliként szerepelnek, vagy hivatalosan más kategóriába sorolták be őket. Noha 90 napnál többet dolgoznak, többségük életviszonyai igen szűkösek.

Az agrártársadalomnak azonban van még szegényebb, még elesettebb rétege is, mégpedig azok a falusi, vidéki törpegazdák, vagy éppen vagyontalanok, akik alkalmi mezőgazdasági munkából élnek. Az ő életkörülményeik a legmostohábbak a falvakban és a kisebb városokban.

Az eddig elmondottak is bizonyítják, hogy a vidéki lakosság, a családok jelentős része kapcsolódik a mezőgazdasághoz.

A 15 éves és idősebb népesség fő csoportjainak megoszlása mezőgazdasági munkavégzésük mértéke és jellege szerint 2001-ben százalék

Népesség-csoport	Összesen	Nem végzett	Végzett	90 napnál kevesebbet	90 napnál többet	Alkalmi munkák
Foglalkoztatott	100,0	78,6	18,2	14,1	4,2	4,2
Munkanélküli	100,0	79,8	20,2	14,5	5,7	17,5
Nyugdíjas, járadékos	100,0	79,6	20,4	14,1	6,3	2,5

Az ország összes foglalkoztatottjainak csak 18 százaléka végez mezőgazdasági munkát, míg mind a munkanélkülieknek, mind a nyugdíjasoknak több mint 20 százaléka. A munkanélküliek nagy számban élnek a városoktól, a központoktól távoli falvakban, akik az itt élő idősekkel, nyugdíjasokkal rá vannak szorulva arra, hogy valamiféle mezőgazdasági munkát végezzenek. Többségük évente 90 napnál kevesebbet tud dolgozni. Figyelemre méltó, hogy a

nyugdíjasok több mint 6 százaléka 90 napnál többet dolgozik, bizonyára első sorban saját kis gazdaságában. A munkanélkülieknek azonban több mint 17 százaléka csak alkalmi mezőgazdasági munkához tud hozzájutni.

Az utóbbi években az agrártársadalomban további változások mentek végbe. Az árutermelésre képes egyéni gazdaságok számában némi csökkenés következett be. Lassú, de folyamatos gazdaságkoncentráció tapasztalható, ami azt jelenti, hogy a nagyobb területű, versenyképesebb gazdaságok felvásárolják, bérlik a kisebbek területét. Ez tehát azzal jár, hogy csökken az egy-két hektáros, árutermelésre alig képes törpegazdaságok száma.

A Központi Statisztikai Hivatal 2005. évi felmérése szerint a saját fogyasztáson felüli felesleget értékesítő, vagyis árutermelő egyéni gazdaságok száma a 2000. évi 301 ezerről 2005-re 233 ezer 700-ra, vagyis 22,5 százalékkal csökkent. A visszaesés még nagyobb arányú a két leginkább mezőgazdasági jellegű tájegységben. Észak-Alföldön 22,2 a Dél-Alföldön pedig 29,4 százalék.

Országosan az 1-5 hektár közötti egyéni gazdaságok aránya a 2000. évi 19,18 százalékról 2005-re 16,89-re csökkent, az 5 hektáron felülieké pedig 10,7-ről 11,09 százalékra növekedett.[23]

VI. A TÁRSADALOM RÉTEGEI

Ha a társadalom egészének rétegződéséről akarunk képet alkotni, akkor nemcsak a foglalkoztatottak, hanem a munkanélküliek, s továbbá az ország egész népességének tagolódását kell megvizsgálnunk.

A teljes népesség, a foglalkoztatottak és a munkanélküliek társadalmi rétegződése 2001-ben[24]

Társadalmi réteg	Népesség fő	%	Foglalkoztatott	%	Munkanélküli	%
Felső- és középvezetők, vállalkozók	222 542	2,2	124 271	3,4	318	0,1
Magas képzettségű értelmiségiek	369 869	3,6	194 519	5,3	1 496	0,4
Alsó szintű vezetők	1 205 446	11,6	576 154	15,6	12 227	2,9
Egyéb technikusi, irodai foglalkozásúak	1 864 144	18,3	853 968	23,1	46 710	11,2
Nem mezőgazdasági kisfoglalkoztatók	925 564	9,1	398 002	10,8	13 985	3,4
Mezőgazdasági kisfoglalkoztatók	311 338	3,1	70 814	1,9	2 704	0,6
Közvetlen termelésirányítók, szakképzettek	1 198 381	11,8	448 274	12,1	41 707	10,0
Betanított munkát végzők	2 133 960	20,9	777 212	21,1	61 459	14,8
Szakképzettséget nem igénylő munkát végzők	995 016	9,8	247 055	6,7	47 888	11,5
A munkaerőpiacról kiszakadók	506 448	5,0	-	-	184 369	44,3
Inaktívak, akik sohasem dolgoztak	465 607	4,6	-	-	3 127	0,8
Összesen	10 198 315	100,0	3 690 269	100,0	416 210	100,0

A szűk felső társadalmi elit a népességnek alig valamivel több, mint 2 százalékát alkotja, de hozzá tartozik a foglalkoztatottak több mint 3 százaléka, ami elsősorban abból adódik, hogy elenyésző közöttük a munkanélküliség, vagyis magas a foglalkoztatottsági arány.

A felső középosztálynak tekinthető magas képzettségűek csoportja a népesség 3,6, a foglalkoztatottak 5,3 százalékát teszik ki. Közöttük is igen alacsony a munkanélküliek részaránya. A következő két csoport az alsó vezetők, valamint az egyéb technikusi, irodai, szolgáltatási foglalkozásúak csoportja, akik középfokú képzettséggel rendelkező szakemberek. Együttesen a népesség mintegy 30 százalékát, a foglalkoztatottak több mint 38 százalékát alkotják, s közöttük már a munkanélküliek aránya is elég magas. E munkanélküliek csoportjai jelentik a középosztály leszakadó rétegeit.

A nem mezőgazdasági és mezőgazdasági kisfoglalkoztatók, kisvállalkozók együttesen a népességnek és a foglalkoztatottaknak is alig valamivel több mint 10 százalékát teszik ki. A sikeres vállalkozók a magasabb társadalmi rétegbe tudnak felemelkedni. A kisvállalkozók többsége azonban a mindennapok nehézségeivel küszködnek és vannak közöttük un. kényszervállalkozók is.

A közvetlen termelésirányítók, szakképzett ipari foglalkozásúak a munkásság legképzettebb, vagyis szakmunkásrétegét alkotják. A népességen és a foglalkoztatottakon belüli arányuk meghaladja a 10 százalékot és viszonylag sok közöttük a munkanélküli is. A betanított munkát végzők csoportja a népesség 20 százalékát teszi ki. Ugyanakkor a foglalkoztatottaknak csak 12 százalékát, mert igen sok közöttük a munkanélküli. Az egyszerű, szakképzettséget nem igénylő munkát végzők, vagyis a segédmunkások rétege a népesség mintegy 10 százalékát alkotja, viszont a foglalkoztatottaknak csak alig valamivel több mint 6 százalékát. Ugyanis arányosan náluk a legtöbb a munkanélküli.

A rendszerváltozás után új társadalmi réteg jelent meg, a munkaerőpiacról kiszakadók rétege. Azok tartoznak ide, akik már régóta munkanélküliek és alacsony iskolai végzettségük, képzetlenségük miatt szinte reményük sincs munkaalkalmakhoz jutni, a munkaerőpiacra visszakerülni. Ők teszik ki a munkanélküliek nagy táborának zömét. Egyes szociológusok e társadalmi csoportot „roncstársadalom"-nak nevezik.

Végül a népszámlálási statisztika külön társadalmi rétegnek tekinti azokat az inaktívakat, akik sohasem dolgoztak. E réteg két egymástól anyagilag, gazdaságilag, szociálisan eltérő csoportból áll. Egyrészt a jómódú családok olyan tagjai, főleg nők, akik sohasem dolgoztak, mert családjuk mindig jó anyagi körülmények között élt, és idős korukban is kedvező az anyagi helyzetük. Másrészt azok a főleg idős, sok gyermekes falusi asszonyok alkotják a másik csoportot, akiknek életét a gyermeknevelés, a család ellátása tette ki és a téesz-időkben nem léptek be a téeszbe, nem vállaltak munkát, így idős korukra nehéz anyagi helyzetbe kerültek. E két csoportból álló réteg a népesség 4,6 százalékát teszi ki.

A társadalmi rétegek jellemzőiről reálisabb képet kapunk, ha számba veszszük képzettségüket, iskolai végzettségüket.

A 15-74 éves népesség megoszlása társadalmi rétegek és legmagasabb befejezett iskolai végzettség szerint 2001-ben százalék

Társadalmi réteg	Összesen	Általános iskola 6-8 osztálya	Érettségi nélkül szakmai oklevél	Érettségi	Egyetem, főiskola
Felső- és középvezetők, vállalkozók	100,0	3,1	5,8	32,2	58,9
Magas képzettségű értelmiségiek	100,0	0,2	0,2	5,7	93,9
Alsó szintű vezetők	100,0	7,4	5,1	41,5	46,0
Egyéb techniku-si, irodai foglalkozásúak	100,0	20,5	19,2	52,0	5,3
Nem mezőgazdasági kisfoglalkoztatók	100,0	29,9	28,5	33,4	8,2
Mezőgazdasági kisfoglalkoztatók	100,0	73,1	15,4	9,4	2,1
Közvetlen termelésirányítók, szakképzettek	100,0	37,9	46,8	14,7	0,6
Betanított munkát végzők	100,0	56,5	29,0	13,6	0,9
Szakképzettséget nem igénylő munkát végzők	100,0	81,9	13,0	4,9	0,2
A munkaerőpiac-ról kiszakadók	100,0	49,8	24,8	21,2	4,2
Inaktívak, akik sohasem dolgoztak	100,0	76,9	3,5	28,2	1,4
Összesen	100,0	41,7	20,1	26,7	11,4

Feltűnő, hogy az elit tagjai között vannak olyanok, akik csak az általános iskola 6-8 osztályát végezték el. Bizonyára nem aktív szereplőkről, hanem idős hozzátartozókról szól ez az adat. Az elithez tartozó népességnek majdnem 60 százaléka felső fokú iskolai végzettséggel rendelkező diplomás értelmiségi.

A felső középosztálynak tekinthető magasan képzett csoportot szinte kizárólag 94 százalékban diplomás értelmiségiek alkotják.

Az alsó vezetőknél az érettségizettek aránya meghaladja a 41 százalékot, a felsőfokú végzettségűeké pedig 40 százalék. Az egyéb technikusi, irodai, szolgáltatási és ügyviteli szellemi munkát végző csoportnál az érettségizettek aránya meghaladja az 50 százalékot. A csak általános iskolát végzettek viszonylag magas, 20 százalékos arányt képviselnek.

A nem mezőgazdasági kisvállalkozók között a szakmai képzettség és az érettségi dominál, bár figyelemre méltó, hogy több mint 8 százalékuk felsőfokú képzettséggel rendelkezik. A mezőgazdasági kisvállalkozók több mint 70 százaléka csak az általános iskola 6-8 osztályát végezte el. Szakképzettséget 15,4 százalékuk szerzett, több mint 9 százalékuk érettségizett, s van közöttük több mint 2 százaléknyi felsőfokú végzettségű szakember is.

A közvetlen termelésirányítók, szakképzett ipari foglalkozásúak közel fele érettségi nélküli szakmai képzettséggel, közel 15 százaléka érettségizett. Ugyanakkor több mint 37 százalékuknak csak általános iskolai végzettségük van.

A betanított munkát végző réteg népességének több mint 56 százaléka csak általános iskolát végzett. Közel 30 százalékuk szakképzettséggel rendelkezik, több mint 13 százalékuk érettségizett.

A segédmunkás réteg több mint 80 százaléka csak általános iskolai végzettséget mondhat magáénak. A munkarőpiacról kiszakadók között viszont a szakképzettek majdnem 25 százalékot, az érettségizettek pedig 21 százalékot képviselnek. A soha sem dolgozott inaktívak között az alacsony iskolai végzettségű csoport mellett megtalálhatók az érettségizettek (28,2%), sőt még a diplomás érettségiek is (1,4%). Ezek az adatok is azt bizonyítják, hogy e réteg egyik része jómódúakból áll, másik része viszont hátrányos helyzetű idős asszonyokból.

A társadalmi rétegek jellemzőire vonatkozó eddig elemzett adatok keveset árulnak el anyagi, gazdasági, szociális helyzetükről. Az nyilvánvaló, hogy a szűk elithez a legvagyonosabb nagyvállalkozók tartoznak, akik között gazdasági vezetők és magas jövedelmű értelmiségiek is vannak. Az elit tagjai jövedelmi, vagyoni tekintetben a társadalom legtetején helyezkednek el, utánuk az a vállalkozói, magas képzettségű értelmiségi réteg következeik, amelyet felső középosztálynak nevezhetünk. A középosztály két rétegébe a szintén magas képzettségű beosztott értelmiségiek, irodai és más szellemi munkát végző alkalmazottak és alsó vezetők tartoznak. Őket követik az ipari, építőipari és mezőgazdasági kisvállalkozók, majd a munkásság különböző csoportjai. Legalul a kettős arculatú sohasem dolgozott inaktívak, valamint a munkaerőpiacról kiszakadók elég népes rétege helyezkedik el.

Lakásviszonyaik adataiból már megalapozottabb következtetéseket vonhatunk le anyagi, gazdasági, szociális viszonyaikra vonatkozóan.

A 15-74 éves, a különböző társadalmi rétegekhez tartozó népesség megoszlása a lakás komfortossága szerint százalék

Társadalmi réteg	Összes	Össz-komfortos	Komfortos	Félkomfortos, komfort nélküli, szükséglakás
Felső- és középvezetők, vállalkozók	100,0	77,7	18,9	3,3
Magas képzettségű értelmiségiek	100,0	73,4	23,1	3,5
Alsó szintű vezetők	100,0	69,0	25,8	5,2
Egyéb technikusi, irodai foglalkozásúak	100,0	64,3	27,3	8,4
Nem mezőgazdasági kisfoglalkoztatók	100,0	64,6	24,8	10,6
Mezőgazdasági kisfoglalkoztatók	100,0	37,8	32,1	30,1
Közvetlen termelésirányítók, szakképzettek	100,0	54,6	29,4	16,1
Betanított munkát végzők	100,0	48,0	31,2	20,8
Szakképzettséget nem igénylő munkát végzők	100,0	37,0	31,8	31,2
A munkaerőpiacról kiszakadók	100,0	41,5	27,1	31,4
Inaktívak, akik sohasem dolgoztak	100,0	60,4	23,7	15,9
Összesen	100,0	56,5	27,8	15,7

Az elithez tartozó népesség közel 80 százaléka összkomfortos lakásban lakik, mintegy 19 százaléka félkomfortosban, sőt 3,3 százaléka komfort nélküliben. Ez utóbbiak az elithez tartozó családok olyan – bizonyára idős – tagjai, akik régi komfort nélküli, bizonyára vidéki, falusi lakásukhoz ragaszkodnak.

Az elitet követő 3 középosztályi csoportnál fokozatosan csökken az összkomfortos lakások aránya, s nő a félkomfortosaké és komfort nélkülieké.

A nem mezőgazdasági kisvállalkozók közel 60 százaléka összkomfortos lakást mondhat magáénak, bár e réteghez tartozó népesség több mint 10 százaléka komfort nélküli lakásban lakik. A mezőgazdasági kisvállalkozó népesség közül csak valamivel több mint 37 százalék rendelkezik összkomfortos lakással, több mint 30 százalék komfort nélküliben lakik.

A munkásság két rétege, a közvetlen termelésirányítók, szakképzett ipari foglalkozásúak és a betanított munkát végzők jobb lakáskörülmények között élnek, mint a mezőgazdasági kisvállalkozók. A segédmunkások élnek legkedvezőtlenebb lakásviszonyok között. Az e réteghez tartozó népesség több mint 30 százaléka komfort nélküli lakásban lakik. Érdekes, hogy a munkaerőpiacról kiszakadó népesség több mint 40 százaléka összkomfortos lakást mondhat magáénak, ami azt bizonyítja, hogy olyan munkáscsoportok is régóta munkanélküliek, amelyek korábban nem rossz anyagi körülmények között éltek. A sohasem dolgozott inaktívak mintegy 60 százaléka összkomfortos lakásban lakik, vagyis a jobb módúak többséget alkotnak közöttük.

A társadalom rétegződése sok tekintetben eltérő a fővárosban, a városokban és a községekben.

15-74 éves népesség megoszlása társadalmi rétegek szerint a fővárosban, a megyeszékhelyeken, a többi városban és a községekben százalék

Társadalmi réteg	Budapest	Megyeszékhely	Többi város	Községek
Felső- és középvezetők, vállalkozók	2,8	2,3	1,7	1,0
Magas képzettségű értelmiségiek	6,9	4,5	2,4	1,1
Alsó szintű vezetők	17,6	13,8	10,5	6,8
Egyéb technikusi, irodai foglalkozásúak	23,9	21,5	18,1	14,0
Nem mezőgazdasági kisfoglalkoztatók	8,5	7,2	8,0	7,8
Mezőgazdasági kisfoglalkoztatók	0,2	0,6	2,1	5,0
Közvetlen termelésirányítók, szakképzettek	8,7	9,7	11,3	11,3

Betanított munkát végzők	10,3	15,3	19,6	24,7
Szakképzettséget nem igénylő munkát végzők	5,5	7,3	9,5	12,1
A munkaerőpiacról kiszakadók	3,8	4,3	5,1	6,0
Inaktívak, akik sohasem dolgoztak	11,7	13,5	11,5	10,3
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

A legfelső réteghez, az elithez tartozók a fővárosban 2,8, a megyeszékhelyeken 2,3, a többi városban 1,7, a községekben pedig 1 százalékot tesznek ki. Látható, hogy az ország elitje főleg a fővárosban tömörül, de csoportjai kisebb arányban megtalálhatók a többi városban és kisebb arányban még a községekben is. Az elit tagjai azonban nem a távoli falvakban, hanem a főváros és a vidéki nagyvárosok környékén lévő fejlődő községekben laknak, ahol kellemes környezetben kertes családi házat, villát építtettek maguknak.

A felső középosztály is főleg a fővárosban él. Részarányuk itt majdnem 7 százalékot tesz ki, a többi városban és a községekben fokozatosan csökken.

Az alsó vezetőkből, tisztviselőkből, ügyviteli alkalmazottakból, egyéb technikusi foglalkozásúakból álló két középosztályi csoport együttesen több mint 40 százalékot alkot a fővárosban. A megyeszékhelyeken mintegy 35, a többi városban majdnem 30, a községekben pedig alig valamivel több mint 20 százalékot képvisel.

A nem mezőgazdasági, vagyis ipari, építőipari, kereskedelmi, szolgáltató vállalkozók csoportja szinte azonos súlyt, 7-8 százalékot jelent mindenütt.

A mezőgazdasági kisvállalkozók szerepe érthetően a kisebb városokban és a községekben észlelhető, de még ez utóbbiakban is csak 5 százalékot tesz ki.

A közvetlen termelésirányítók, szakképzett ipari foglalkozásúak, vagyis zömében a szakmunkások rétegének társadalmi súlya kisebb a fővárosban és a megyeszékhelyeken (8,7, 9,7%), mint a többi városban (11,3%), és a községekben (11,1%). A munkásság másik nagy csoportjának, a betanított munkát végzők rétegének társadalmi súlya jóval kisebb a fővárosban (10,3%), a megyeszékhelyeken (15,3%), mint a többi városban (19,6%), és főleg a községekben, ahol több mint 24 százalékot tesznek ki. Mindez azt jelenti, hogy a fővárosban és a vidéki nagyvárosokban a munkásság szerepe, társadalmi súlya jóval kisebb, mint korábban volt. E városok társadalmát egyre kevésbé jellemzi az ipari jelleg, egyre kevésbé lehet ipari társadalomnak tekinteni. A munkásság említett csoportjai főleg a fővárost és a vidéki nagyvárosokat övező településeken, közepes és kisebb városokban élnek.

Az egyszerű, szakképzettséget nem igénylő munkát végzők, vagyis a segédmunkások rétegének szerepe igen alacsony a fővárosban (5,5%), a megyeszékhelyeken (7,3%), de növekvő a többi városban (9,5%) és főleg a községekben (12,1). A munkaerőpiacról kiszakadók, vagyis a tartósan munkanélküliek zöme a községekben (6%) és a városokban (5,1%) találhatók, de kisebb részben élnek a megyeszékhelyeken (4,3%) és a fővárosban is (3,8%). Azok az inaktívak, akik sohasem dolgoztak, szinte azonos, 10-11 százalékos arányban élnek mindenütt.

A gazdasági elit

A 2001. évi népszámlálás a társadalom legfelső rétegéhez tartozók arányát 2,2 százalékban állapította meg, akik a legmagasabb jövedelemmel, magas iskolai végzettséggel rendelkeznek és a legkedvezőbb, legkorszerűbb lakásviszony között élnek. Közöttük igen magas a foglalkoztatottsági arány, hiszen míg a teljes népesség 2,2 százalékát alkotják, addig az összes foglalkoztatott 3,4 százalékát teszik ki. Jelentős részük alkalmazásban álló igazgatási, gazdasági vezető, szakember menedzser, magas képzettségű tisztviselő, értelmiségi.

Külön jellegzetes csoportot képeznek közöttük a nagy- és középvállalkozók. Számuk meghaladja a 80 ezret és így a vállalkozók több mint 14 százalékát alkotják. Közülük is kiemelkedik az a 150 vállalkozó, akiknek becsült vagyona meghaladja a 3 milliárd forintot. E 150 vállalkozót tekinthetjük a magyar gazdasági elit reprezentáns képviselőinek, akikről a Népszabadság szerkesztősége készített összeállítást. (A 150 leggazdagabb Magyarországon.)[25]

E 150-es listára való bejutás alsó határát jelentő 3 milliárd forint becsült vagyonnal többen rendelkeznek. A lista élén álló Demján Sándor becsült vagyona 260 milliárd forint. Őt követi a hazánkban is működő orosz nagyvállalkozó, Megdet Rahimkulov 202, majd Csányi Sándor 200, Leisztinger Tamás 64, a média- és reklámvállalkozással foglalkozó Rákosi Tamás 50, a szállítmányozó Wáberer György szintén 50, a kereskedelemmel és ingatlanfejlesztéssel foglalkozó Várszegi Gábor 48, a vegyiparos Bige László Tibor 45, Széles Gábor szintén 45 milliárd forinttal.

A 150 vállalkozó (van közöttük néhány házaspár, testvérpár és család is) működési, tevékenységi köre kiterjed a gazdasági élet szinte minden területére.

Ingatlanügyletekkel 38-an, különféle befektetésekkel 23-an, kereskedelemmel 16-an foglalkoznak. Az élelmiszeriparban 12-en, az építőiparban 11-en, az idegenforgalomban 10-en érdekeltek. Könyvkiadással 9-en foglalkoznak. A médiában kilencüknek van vállalkozása, az informatikában nyolcuknak. Autóalkatrész-kereskedelemmel, mezőgazdasági vállalkozással, vendéglátással külön-külön hatan foglalkoznak. Hat borász, 4 agráripari befektető, 4 bankár, 4 logisztikai vállalkozó, 4 olajiparban érdekelt vállalkozó, 4 pénzügyi szolgáltatással, 4 különféle tanácsadással foglalkozó vállalkozó, 4 vagyonkezelő, 4 vegyiparos, 4 filmiparban érdekelt, 3 gyógyszeripari és 3 ipari

befektetéssel foglalkozó vállalkozó szerepel a listán. Emellett műanyagipari, energiaipari, gépgyártó, üdítőital-gyártó, papíripari, nyomdaipari vállalkozó nevével is találkozunk a névsorban. Összesen 48 szakmát képvisel a 150 vállalkozó, de figyelembe kell vennünk, hogy a vállalkozók nem egy szakmában, hanem többfélében tevékenykednek. Főleg a nagyvállalkozók működésének fontos jellemzője, hogy „több vasat tartanak a tűzben", többféle vállalkozást működtetnek. Tevékenységi körük több területre terjed ki.

Feltűnő például, hogy az ingatlanügyletekkel, ingatlanfejlesztéssel foglalkozó vállalkozók vannak a legtöbben, összesen 38-an. Többüknek azonban érdekeltsége, vállalkozása van az építőiparban és különféle pénzügyi befektetésekkel is foglalkoznak. Úgy tűnik, hogy a hazai vállalkozói szektor fejlődésében az ingatlanpiaci üzletekkel, ingatlanfejlesztéssel foglalkozó vállalkozók előretörése vált jellemzővé. Azok a vállalkozók, akik nem kevés tőkére tettek szert a rendszerváltozás után, az ingatlanügyletekben, ingatlanfejlesztésben tudták leginkább kamatoztatni tőkéjüket. Ehhez az 1990-es évek második felében meginduló beruházások, a fellendülő lakásépítés kedvező lehetőséget biztosított.

Más szakmák képviselőinél is tapasztalható a többszektorúság és a vállalkozói rugalmasság és kockázatvállalás. A 150-es lista harmadik helyén álló Csányi Sándor, az OTP Bank elnök-vezérigazgatója, bankár, pénzügyi vállalkozó, de élelmiszeripari, mezőgazdasági vállalkozásokkal is rendelkezik.

A vállalkozók viszonylag nagy csoportját különféle ipari vállalkozók alkotják. Vannak közöttük építőipariak, mint pl. Nagy Elek, továbbá a gyorsan előre törő szegedi Varga Mihály, a KÉSZ Kft. fő tulajdonosa és vezetője. Találhatók közöttük élelmiszeripariak, mint a szintén lendületesen előre törő sütőipari vállalkozó, Palásti József. Vannak továbbá informatikai vállalkozók, akiknél a szakmai felkészültség és tudományos ismereteik is fontos szerepet játszanak vállalkozókészségük kockázatvállalásuk és tőkéjük mellett. A gyógyszeriparban szintén azok emelkedtek ki, akik tudományos munkásságuk eredményeit hasznosítják vállalkozásukban (Béres József, Darvas Ferenc, Somody Imre). A listán szerepelnek vegyipari, járműgyártó (Széles Gábor), energiaipari (Kapolyi László), gépipari, műanyagipari, üvegipari, nyomdaipari vállalkozók. A gazdasági életben azonban az ipari vállalkozók jóval kisebb szerepet töltenek be, mint az ingatlanügyeletekkel foglalkozók. Az iparban a multinacionális nagyvállalatok töltenek be meghatározó szerepet, a magyar ipari vállalkozók szinte kivétel nélkül közép- vagy kisvállalkozók. Ugyanez mondható el a kereskedelmi szektorról is. A nagy nemzetközi kereskedelmi vállalatok, hálózatok mellett alárendelt szerepet töltenek be a magyar kereskedelmi vállalkozók. Az összeállításban szereplő 16 kereskedő közül a leggazdagabb a harmincadik helyen található, mindössze 10 milliárd forint becsült vagyonnal.

Az idegenforgalmi, vendéglátó-ipari vállalkozók helyzete hasonló a kereskedőkéhez.

Néhány mezőgazdasági vállalkozó, agráripari befektető, borász nevével is találkozunk a listán. Ez arra utal, hogy a mezőgazdaság nehéz helyzete ellenére vannak olyan agrárvállalkozók, akik megvetették a lábukat az agrárgazdaságban és sikerrel állják a versenyt.

A vállalkozói elit összetételének érdekessége, hogy értelmiségiek szakmájuk művelése mellett vállalkozók is. (A történész Schmidt Mária, az újságíró Gyárfás Tamás, a társadalomkutató Kolosi Tamás és mások főleg a médiában, a filmiparban, a műtárgy-kereskedelemben és más területen.) Hozzájuk sorolható Rubik Ernő, a bűvös kocka feltalálója, aki találmányai révén vált vagyonos emberré.

Az értelmiségi és vállalkozói, tulajdonosi középosztály

Az előzőekben láttuk, hogy a legfelső réteghez tartozók közül csak kevesen tartoznak az elithez. A többség inkább a középosztály felső csoportját alkotja és így felsőközéposztálynak is tekinthető. A magas képzettségű felső- és középszintű, valamint alsó vezetők, tisztviselők, értelmiségiek, az egyéb technikai képzettségűek, valamint az e rétegekhez tartozó nagy- és középvállalkozók együttesen alkotják a középosztályt. Az ország teljes népességének közel egyharmadát, a foglalkoztatottaknak mintegy 40 százalékát, a vállalkozóknak szintén körülbelül egyharmadát teszik ki.

Ez a csoportosítás, ez a középosztályba sorolás természetesen elnagyoltnak, megalapozatlannak tűnik mindnyájunk számára, hiszen a gyakorlati tapasztalatok ennek sok tekintetben ellent mondanak, ezért adataink pontosításra szorulnak. Irányadó lehet számunkra az, hogy az e réteghez tartozók közül hány százalék rendelkezik felsőfokú, egyetemi, főiskolai végzettséggel, diplomával. A felsőfokú vezetők, a nagy- és középvállalkozók 58, a magas képzettségű foglalkozási csoport 93,9, az alsó vezetők 46, az egyéb technikusi beosztásúak 53 százaléka rendelkezik felsőfokú végzettséggel. Ez utóbbi csoportnak több mint a fele érettségizett. Tehát ez utóbbi csoportot mégsem számíthatjuk a középosztályhoz. Így a középosztály a népesség közel 20, a foglalkoztatottak valamivel több mint 20 százalékát alkotja.

Összetételét a 2001. évi népszámlálás adatait tüzetesebben vizsgálva láthatjuk, hogy a magas képzettségű igazgatási, gazdasági vezetők, köztisztviselők jellegzetes csoportot képviselnek a foglalkoztatottak közötti több mint 4 százalékos részarányukkal. Több mint 50 ezer szabadfoglalkozású értelmiségi, közel 2 százalékos súllyal helyet foglal a középosztály soraiban. Ők átmenetet képviselnek az értelmiségi és a vállalkozói középosztály között, hiszen gyakorlatilag vállalkozóként folytatnak értelmiségi tevékenységet. Az alsó

szintű, de felsőfokú iskolai végzettséggel rendelkező vezetők, szakemberek, tisztviselők teszik ki a középosztály legnagyobb csoportját mintegy 15 százalékos arányukkal. Az eddig ismertetett csoportok alkotják tehát együttesen az értelmiségi középosztályt.

Az eddig említett foglalkozási csoportokhoz összesen közel 800 ezer foglalkoztatott tartozik, akik közül több mint 200 ezer a vállalkozó. Ők jelentik tehát a vállalkozói, tulajdonosi középosztályt. Felső csoportjuk főleg társas vállalkozókból vagy olyan egyéni vállalkozókból áll, akik több vállalkozás részvényesi, tulajdonosai. Másik csoportjuk értelmiségi, szellemi vállalkozókból áll. Fontos jellemzője e csoportnak a gazdasági, vállalati vezető, a menedzser, aki egyben résztulajdonosa a vállalatnak, amelyben dolgozik, vagyis vállalkozó is. Többségük felsőfokú, vagyis egyetemi, főiskolai végzettséggel rendelkezik.

Középrétegek: ügyviteli alkalmazottak, kisvállalkozók

Vannak társadalmunknak olyan rétegei, amelyeket a közfelfogás a középosztályhoz sorol. Ilyenek a szellemi munkát végző ügyintéző, ügyviteli alkalmazottak, valamint az alkalmazottat nem tartó, vagy csak egy-két alkalmazottal dolgozó kisvállalkozók.

Vajon a statisztikai adatokból mi hámozható ki?

E réteghez az irodai dolgozók nagy csoportja, a szakképzett kereskedelmi és szolgáltatási foglalkozásúak az egyéb technikusi képzettségű szakemberek, valamint a nem mezőgazdasági és a mezőgazdasági kisfoglalkoztatók, vagyis kisvállalkozók tartoznak. A népességen belüli arányuk megközelíti a 30, a foglalkoztatottak közötti arányuk pedig meghaladja a 30 százalékot. Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy az alkalmazottaknál már több tízezerre rúg a munkanélküliek száma.

Összességében kevés közöttük a felső fokú iskolai végzettségű. Többségük érettségizett vagy valamilyen középfokú szakmai képzettséggel rendelkezik. Túlnyomó többségük alkalmazott. A kisfoglalkoztatók, kisvállalkozók száma meghaladja a 400 ezret.

Végül felfoghatjuk úgy is, hogy e rétegeket alsó középosztályi csoportoknak tekinthetjük.

A munkásság csoportjai

A legfelső, az értelmiségből és a nagy- és középvállalkozókból, valamint az ügyviteli alkalmazottakból és kisvállalkozókból álló középrétegek a népesség 48, a foglalkoztatottak 60 százalékát teszik ki. E rétegek után következnek a városi és falusi munkásság csoportjai.

A közvetlen termelésirányítók és a szakképzett ipari foglalkozásúak mind a népességen beüli, mind a foglalkozottak közötti aránya mintegy 12 százalékot tesz ki. A mintegy 450 ezer foglalkoztatott mellett a munkanélküliek száma meghaladja a 40 ezret. E csoport tulajdonképpen a szakmunkások csoportja. Szakmunkás képzettséggel rendelkeznek, de vannak közöttük érettségizettek is.

A másik, egyben nagyobb csoport a betanított munkát végzők csoportja, akik között a nők nagy részarányt képviselnek. Az e csoporthoz tartozó foglalkoztatottak száma mintegy 780 ezer, a munkanélkülieké pedig meghaladja a 60 ezret.

E viszonylag nagy létszámú réteg többféle szakmai csoportból áll. Közéjük tartoznak a betanított ipari munkát végzők, a gépkezelők, gépszerelők, a kereskedelmi és szolgáltatási ágak betanított munkásai és a statisztika közéjük sorolja a betanított irodai alkalmazottakat is.

A betanított munkát végzők együttesen a népességnek valamivel több mint 20 százalékát, a foglalkoztatottaknak viszont csak mintegy 12 százalékát teszik ki, ami annak bizonyítéka, hogy sok közöttük a munkanélküli, a rokkantnyugdíjas és segélyen élő.

Az egyszerű munkát végzők, segédmunkások csoportja már jóval kisebb társadalmi súlyt képvisel. Mintegy 240 ezren tartoznak e csoportba. Mellettük a munkanélküliek száma majdnem eléri az 50 ezret.

Megtalálhatók közöttük ugyanazok a szakmai csoportok, amelyek a betanított munkát végzőknél. Vannak egyszerű ipari, kereskedelmi, szolgáltatási, sőt még egyszerű irodai munkát végzők is. Alacsony iskolai végzettség a jellemző e csoportnál.

A munkásság három rétege együttesen a népesség több mint 42, a foglalkoztatottaknak viszont csak nem egészen 40 százalékát alkotja. Látható tehát, hogy a munkásság rétegeinél magas a munkanélküliség, ami csökkenti a foglalkoztatottak közötti részarányukat népességen belüli arányukhoz képest. E tekintetben különösen az egyszerű munkát végző csoportnál nagy az eltérés. E réteg népességen belüli részaránya majdnem 10 százalék, a foglalkoztatottak közötti csak 6,7 százalék.

A munkaerőpiacról kiszorulók, (a „roncstársadalom")

A társadalom legelesettebb, halmozottan hátrányos helyzetű rétege a munkaerőpiacról kiszorulók csoportja. Helyzetüket az alacsony iskolázottság, a mostoha lakásviszonyok, a tartós munkanélküliség, a nemzedékről nemzedékre öröklődő hátrányok jellemzik. Mintegy fél millióan vannak, akik két csoportba sorolhatók. Az egyik a tartósan munka nélkül levők, a másikat azok a fiatalok alkotják, akik még sohasem dolgoztak. Együttesen közel 200

ezren munkanélküliek, így a munkanélküliek seregének több mint 44 százalékát ők teszik ki.

E társadalmi réteg jelentős részét a cigány népesség alkotja. Érdemes tehát az ő helyzetüket, viszonyaikat külön is szemügyre vennünk.

A 2001. évi népszámlálás adatai szerint e népesség létszáma mintegy 190 ezer fő. Azonban csak ennyien vallották magukat cigánynak (románák, beásnak) A szakértők számukat ennél jóval többre, több mint 500 ezerre becsülik.

E nagyszámú kisebbség tagjai zömében a gazdaságilag elmaradott, a fejlődésben lemaradt, lassan fejlődő területeken élnek. Borsod megyében több mint 45 ezren, Szabolcsban több mint 25 ezren laknak, de számuk meghaladja a 10 ezret Hevesben, Hajdú-Biharban és Szolnok megyében. A fővárosban több mint 12 ezren, Pest megyében pedig több mint 11 ezren élnek, ami arra utal, hogy vannak olyan csoportjaik, amelyek a felkapaszkodás, a felemelkedés útjára tudtak lépni. A 2001. évi népszámlálás adatai képet nyújtanak a cigányság helyzetéről, rétegződéséről.

A 15–74 éves népesség száma és megoszlása társadalmi rétegek és cigány – nem cigány nemzetiséghez való tartozás szerint 2001-ben

Társadalmi réteg	Összesen	%	Cigány	%
Felső- és középvezetők, vállalkozók	140 479	100,0	141	0,1
Magas képzettségű értelmiségiek	249 862	100,0	95	0,0
Alsó szintű vezetők	880 170	100,0	870	0,1
Egyéb technikusi, irodai foglalkozásúak	1 451 520	100,0	3 512	0,2
Nem mezőgazdasági kisfoglalkoztatók	619 032	100,0	4 295	0,7
Mezőgazdasági kisfoglalkoztatók	193 723	100,0	1 629	0,7
Közvetlen termelésirányítók, szakképzettek	830 248	100,0	6 385	0,8
Betanított munkát végzők	1 485 330	100,0	21 823	1,5
Szakképzettséget nem igénylő munkát végzők	727 068	100,0	38 331	4,2
A munkaerőpiacról kiszakadók	395 019	100,0	31 747	8,0
Inaktívak, akik sohasem dolgoztak	912 310	100,0	20 307	2,2
Összesen	7 884 773	100,0	121 135	1,5

A felső fokú végzettséggel rendelkező legfelső társadalmi réteghez mindösszе 141 felnőtt cigány tartozik. A felső középosztálynak nevezhető rétegben még kevesebben, mindössze 95-en helyezkednek el.

A középosztály két értelmiségi csoportjában helyet foglaló cigányok száma nem éri el az 5 ezret. Az eddig ismertetett négy réteghez tartozó magas képzettségűeket lehet cigány értelmiségieknek tekinteni, akiknek aránya a négy társadalmi rétegen belül együttesen mindössze 0,3 százalékot tesz ki, a cigányságnak pedig valamivel több mint 4 százalékát jelenti.

A nem mezőgazdasági és mezőgazdasági cigány kisvállalkozók száma majdnem eléri a több mint 6 ezret, akik már vállalkozásuk révén szintén a felemelkedés útját keresik.

A szakképzett ipari foglalkozásúak száma 6 ezer fölötti, a betanított munkásoké pedig majdnem 22 ezer. Így együttesen a felnőtt cigányság mintegy 20 százalékát jelentik.

A szakképzettség nélküliek már nagyobb, több mint 28 ezres csoportot alkotnak, s arányuk e társadalmi rétegen belül 4,2 százalékot tesz ki, a felnőtt cigányságnak pedig több mint 30 százalékát alkotja.

A munkaerőpiacról kiszakadtak, vagyis a hosszabb időn keresztül munka nélkül levők e nagy társadalmi rétegen belül 8 százalékot tesznek ki, a felnőtt cigányság mintegy 25 százalékát alkotják. A sohasem dolgozott cigány inaktívak 20 ezernyi csoportja minden bizonnyal főleg sokgyermekes asszonyokból áll.

VII. A TÁRSADALMI VISZONYOK ÁTALAKULÁSA CSONGRÁD MEGYÉBEN

Területi népességmozgás a rendszerváltozás előtt

A rendszerváltozással együtt járó népességi, társadalmi változások irányát, lehetőségeit a korábban fennálló viszonyok erőteljesen befolyásolták.

A lakónépesség alakulása a megye városaiban, valamint a községekben együttesen 1960-1990 között[26]

Terület	1960	1970	1980	1990
Szeged	119 522	151 714	170 794	175 301
Hódmezővásárhely	53 636	53 579	54 480	51 180
Csongrád	22 720	21 726	22 217	20 021
Makó	31 507	30 274	29 942	27 529
Szentes	33 592	33 910	35 317	32 891
Makó környéke	35 734	31 037	28 555	-
Szegedi járás	87 808	81 141	77 201	-
Szentesi járás	48 517	41 839	37 788	-
Kistelek	-	-	-	7 786
Mindszent	-	-	-	7 668
Mórahalom	-	-	-	5 532
Községek	172 563	154 017	143 544	118 602
Megye	433 192	445 270	456 300	438 842

A rendszerváltozás előtti három évtized legfőbb jellemzője, hogy 1980-ig – mint országosan – gyarapodott a népesség. Az 1950-es években az ún. Ratkó-korszakban született lányok feleségként, asszonyként az 1970-es években kerültek szülőkorba, s ez az élve születések és egyben a népesség gyarapodását idézte elő. Néhány év múltán azonban ez már kevésbé éreztette hatását és a népesség csökkeni kezdett.

Megyénkben Szegeden kívül a többi város népessége 1960 óta apadni kezdett. 1980 után Hódmezővásárhelyen és Szentesen némi gyarapodás következett be, ami elsősorban a további helyi ellentmondásos sikerű iparfejlesztés hatására történt. A községek népessége egyenletesen és radikálisan csökkent, amit főként az öt Szeged környéki községnek az 1970-es évek közepén a városhoz való csatolása idézett elő.

A területi népességi mozgások legdöntőbb folyamata Szeged népességének hathatós gyarapodása, bár a növekedési üteme az 1980-as évtizedben lefékeződött.

Népessége az 1960-as évtizedben a téeszesítés nyomán a közeli falvakból betelepülő fiatalokkal bővült, akik a városban kereseték boldogulásukat. A vidéki iparosítás eredményeképpen többségük ipari munkahelyhez jutott.

Az öt szomszédos községnek a városhoz csatolásával fordulat következett be Szeged életében. A szomszédos községek már korábban szorosan kapcsolódtak Szegedhez. Sokan jártak be városi üzemekben és más munkahelyekre dolgozni ezekről a településekről. A város üzleteiben vásároltak, a fiatalok Szegedre jártak szórakozni. Erei Ferenc az 1971ben megjelent *Város és vidéke* című művében felvetette, hogy a fejlődését szolgálná, ha ezeket a kö7ségeket a városhoz csatolnák, hiszen már jórészt összenőttek vele. Így született meg a döntés 1973-ben az országosan is elhatározott közigazgatási átszervezés keretében a szomszédos öt község Szegedhez csatolásáról.

Az öt község népességének alakulása 1960-1970 között

Község	A népesség száma		Változás	%
	1960	1970		
Algyő	5 648	5 408	-240	-4,2
Gyálarét	571	715	+144	+25,2
Dorozsma	8 679	10 086	+1 407	+16,2
Szőreg	4 415	5 174	+759	+17,2
Tápé	4 703	5 175	+472	+9,2
Összesen	24 016	26 558	+2 542	+11,1

Az öt község lélekszáma 1960-1970 között 2 542-vel, vagyis több mint 11 százalékkal növekedett, miközben az egész szegedi járásé mintegy háromezerrel csökkent. Az adatok arról tanúskodnak tehát, hogy a távolabbi községekből nem kevesen költöztek az említett öt településre, hogy közelebb kerüljenek a városhoz.

Egyedül Algyő lélekszáma csökkent 240-nel, a többieké nőtt. Elsősorban Dorozsma népessége gyarapodott nagy arányban, vagyis 1 400-zal. Tápé mellet ez a település kapcsolódott legszorosabban a városhoz.

A ország vidéki nagyvárosainak népessége nem egyenletesen alakult 1980-1990 között.

Néhány Szegedhez hasonló város adatai

Város	Lélekszám*		Változás %
	1980	1990	
Debrecen	198 195	212 247	+7,1
Miskolc	208 103	196 449	-5,6
Pécs	169 134	170 119	+0,6
Nyíregyháza	108 235	114 166	+5,5
Kecskemét	96 828	105 528	+5,9
Szeged	170 794	175 301	+2,7

A népességnövekedés tekintetében megelőzte városunkat Debrecen, Kecskemét, Nyíregyháza. Pécs növekedése viszont elmaradt Szegedé mögött. Miskolc lélekszáma csökkent, ugyanakkor Debrecennel együtt külön-külön jóval több lakost számlált, mint városunk.

Bálint Sándor műveiből tudjuk, hogy a török hódoltság megszűnése utáni békésebb időszakokban, a 18. és 19. században a gyorsan növekvő népességű Szegedről vállalkozó szellemű fiatalok rajai, csoportjai népesítették be a Szeged körüli nagy, elnéptelenedett táj pusztaságait. Az akkori történelmi korszakban e szegedi kitelepülő emberrajok adtak életerőt a tájnak és segítették elő fejlődését. A 20. század második felében a vidékről betelepülő fiatalok szolgáltattak emberi energiát városunk fejlődésének.

Városiasodás, urbanizáció?

Erdei Ferenc a már említett Város és vidéke című művében Szegednek a környező városok, települések „csillagrendszerében" betöltött szerepét, a város és vidéke helyzetét, fejlődési lehetőségeit vizsgálta. Úgy vélte, hogy vidékünk, az egész ország változásainak, fejlődésének alapvető folyamatát a városiasodás, az urbanizáció jelenti.

Erről a következőket írta:

„Korunk mindent összesűrítő jelensége a városok növekedése és a városiasodás kiterjedése, egyszóval az urbanizáció. Ez az, aminek mindenütt szemmel látható áradása folyvást nyomon követhető, s ami önnön előidéző okait is kifejezésre juttatja: a technika fejlődését, a munkamegosztás kiterjedését és az emberek közötti társadalmi viszonyok tágulását."[27]

Könyvében nyomon követi a technikai fejlődés, az iparosodás, az ipari munkahelyek növekedésének jelenségeit, de döntő figyelmet fordít a lakóhelyi viszonyok változására, a lakáskörülmények javulására, korszerűsödésére, amelyek az urbanizáció elősegítői.

Részletesen taglalja, hogy még 1960-ban is milyen elmaradottak, korszerűtlenek voltak a lakásviszonyok nemcsak a falvakban, hanem Szegeden és az ország többi nagyvárosában is. A földpadlatú lakások aránya Csongrádon 45,3, Vásárhelyen 45,9, Makón 38,1, Szentesen 48,2 százalékot ért el. Szegeden 5,9, Debrecenben 13,3, Pécsett 3,4 százalékot tett ki.

A lakások villannyal, vízvezetékkel, fürdőszobával való ellátottsága is igen alacsony volt 1960-ban.

A lakások felszereltsége a megye városaiban és járásaiban 1960-ban százalék

Terület	Villanyvezeték	Vízvezeték	Fürdőszoba
Szeged	94,3	37,3	25,0
Hódmezővásárhely	63,8	7,8	8,9
Csongrád	65,0	9,6	7,4
Makó	81,0	5,6	7,1
Szentes	65,2	11,8	11,4
Makói járás	65,1	0,6	1,8
Szentesi járás	34,4	1,7	3,1
Szegedi járás	33,1	3,1	4,5

Szegedhez képest a többi városban és a járásokban különösen alacsony szintet ért el a lakások villannyal, vízvezetékkel és fürdőszobával való ellátottsága. A szentesi és a szegedi járás községeinek csak egyharmadában volt villany. A vízvezetékkel való ellátottság szinte ismeretlen volt nemcsak a községekben, hanem a városi lakások túlnyomó többségében is. Ebből adódóan még a szegedi lakásoknak is csak 25 százalékában volt fürdőszoba, a többi városban és főleg a falvakban pedig alig lehetett olyan lakást találni, amely fürdőszobával is rendelkezett volna. A civilizáció vívmányainak jó részét ekkor még nélkülözte a megye lakosságának túlnyomó többsége. Mindehhez társult az, hogy ebben az időben főleg a falvakban, de a városok munkások, kisemberek lakta körzeteiben a lakások többsége egy szobából, konyhából állott. Az 1960-1990 közötti három évtizedben viszont az ország és megyénk lakásviszonyaiban óriási változások következtek be.

A lakott lakások megoszlása szobaszám szerint
a megye városaiban és községeiben 1990-ben százalék

Terület	1	2	3-X
	Szobáslakások		
Szeged	12,0	48,6	39,4
Hódmezővásárhely	15,7	46,7	37,6
Csongrád	16,0	45,5	38,6
Kistelek	18,7	42,1	39,2
Makó	17,2	50,7	32,1
Mórahalom	10,7	43,3	46,0
Szentes	18,9	47,8	33,3
Városok	14,1	48,0	37,9
Községek	16,6	46,7	36,7
Megye	14,8	47,6	37,6

Az egy szobás lakások aránya legalacsonyabb (10,7%) volt. Mórahalom városban és a községek együttes átlaga (16,6%) alacsonyabb szintet ért el, mint Kisteleken (18,7%), Makón (17,2%) és Szentesen (18,9%). A kétszobás lakások részaránya mindenütt meghaladta a 40 százalékot. A három és több szobás lakások több mint egyharmadot tettek ki, Mórahalmon viszont majdnem elérték az 50 százalékot.

A lakások korszerűsítése is jelentősen előrehaladt a rendszerváltozás előtti évtizedben.

A lakások felszereltség szerinti megoszlása
a megye városaiban és községeiben 1990-ben százalék

Terület	Vízvezeték	Hálózati	Palackos	Vízöblítéses WC
		gáz		
Szeged	95,6	89,8	6,1	89,1
Hódmezővásárhely	80,8	65,9	29,9	68,5
Csongrád	74,7	66,9	25,4	53,9
Kistelek	73,8	67,7	21,5	56,3
Makó	79,0	65,0	28,8	64,0
Mórahalom	70,3	46,4	46,5	56,7
Szentes	79,1	55,5	38,6	67,4
Városok	87,8	77,6	17,5	77,8
Községek	66,4	33,3	57,4	49,2
Megye	81,9	65,5	28,4	70,0

A vízvezetékkel való ellátottság legmagasabb volt Szegeden, legalacsonyabb a községekben. Itt a vezetékes gázzal való ellátottság szintjét kiegészítette a palackos széleskörűen elterjedt használata. Szintén a vízöblítéses wc-vel való ellátottság tekintetében maradtak le a falvak a városokhoz képest.

Mindent egybevetve Erdei Ferenc vizsgálódásai, előfeltevései nyomán azt állapíthatjuk meg, hogy a városok gyarapodása nem következett be, egyedül Szeged népessége növekedett érezhetően, de ez is megtorpant az 1980-as évtizedben. A rendszerváltozás után pedig főleg a főváros, de a legtöbb más város népessége is érezhetően csökkent. Az urbanizálódás folyamata az elmúlt évtizedben inkább úgy haladt előre, hogy főleg a nagyvárosok környéki falvak, települések urbanizálódtak, fejlődtek, modernizálódtak és gyarapodott népességük.

Erdei Ferenc maga is elégedetlen volt vizsgálódásainak eredményeivel. Erről műve végén így vallott:

„Mit ér a szó, ha nincs tiszta értelme? Mire jó a mondanivaló, ha nem világos, hogy miből fakad és hová tart? Igazolja magát a szerző, vallja ki nyíltan, hogy mit akar [...]

Életem java felét eltöltöttem a társadalom tudományos vizsgálatában. Megtanultam néhány ide vágó tudományág módszereit és tolvajnyelvét, s több kevesebb sikerrel alkalmaztam is ezeket a történelmileg változó társadalom felderítésében. Mi jött ki mindebből? Több-kevesebb és többé-kevésbé fontos részismeret a társadalomról: gazdaságról és igazgatásról, városról, faluról és tanyáról, parasztságról és termelőszövetkezetről, hazánkról és a nagyvilágról. Akár elégedett is lehetnék, ám éppenséggel nem vagyok az. Az nyugtalanít, hogy még mindig nincs tiszta képünk az egészről, s kezdek kételkedni abban, hogy a sokféle rész összerakásából lehet-e egyáltalán teljes kép? [...]

Életem másik java felét eltöltöttem a társadalom megváltoztatásáért folytatott politikai küzdésben. [...] E tekintetben is lehetnék elégedett: odaadó igyekezettel küzdöttem, s valamivel hozzá is járultam az egészhez. Ám a nyugtalanság itt sem marad el: elvek és rendszerek vajon úgy valósultak-e meg a gyakorlatban, ahogyan harci szándékainkban hittük? Bizony nem, s a történelem szakadatlan pótvizsgáinak is alá kell vetnünk magunkat: szüntelenül szembesíteni kell eszméket és a valót, elméletet és gyakorlatot."[28]

Bizonytalan volt tehát abban, hogy a többféle résztapasztalat, részmegállapítás, részkövetkeztetés alapján átfogó képet lehet-e alkotni a gazdasági, társadalmi változások egészéről. Ma már azonban látható, hogy tapasztalatgyűjtésének megkezdésekor maga szűkítette le vizsgálódásainak területét.

Könyvében ez olvasható:

„E könyv lapjain a korunk általános kérdéseire keresem a konkrét feleleteket egy adott földrajzi hely körére szorítkozva, mégpedig a mai történelmi pillanat, azaz 1969-ben, illetőleg 1970-ben. Ehhez azonban még néhány magyarázó megjegyzést kell fűznöm.

Teljes mértékben tudatában vagyok annak, hogy a társadalom mozgástörvényei makró és mikró szinten egyaránt érvényesek. Azt is vallom, hogy ezeket alapjaiban feltárta a marxi tudomány: a termelő erők objektív fejlődéstörvénye határozza meg a társadalom történelmi fejlődését, s a társadalmi viszonyok a teremlőerők szintjét követik. [...]

A társadalom mozgása azonban eltérő módon halad előre a makró és a mikroszférában. [...] Az itt következő fejezetek ez utóbbi szférában tartoznak: a társadalom mélyének a lassúbb és hosszabb lejáratú változásait követik konkrét történeti megjelenésükben és lefolyásukban. Ily módon értelmezhetők konkrét helyi feleleteknek a kor általános társadalmi kérdései".[29]

Minden bizonnyal jóval sikeresebb, átfogóbb és gyümölcsözőbb eredményekre, következtetésekre jutott volna, ha minden ideológiai előfeltevés nélkül vizsgálta volna az adott gazdasági, társadalmi rendszer, az intézmények, az igazgatás működésének hatását és részrehajlás nélkül feltárta volna a gyakorlatban, az életben tapasztalt ellentmondásokat, az adott rendszer működésének hibáit, alacsony hatásfokát.

Társadalmi átrétegződés a megyében

A rendszerváltozást követően a megye népessége tovább csökkent. Változott a népesség csoportjainak összetétele is.

A népesség csoportjainak száma és összetétele 1990-ben és 2001-ben[30]

Népesség-csoport	1990	%	2001	%
Foglalkoztatott	190 561	43,4	154 174	35,6
Munkanélküli	4 189	1,0	16 580	3,8
Inaktív kereső	115 312	26,3	142 154	38,8
Eltartott	128 780	29,3	120 436	27,8
Összesen	438 842	100,0	433 344	100,0

A foglalkoztatottak száma 190 ezerről 154 ezerre, több mint 43 százalékról alig valamivel több mint 36 százalékra zsugorodott. A munkanélküliek népességen belüli részaránya viszont majdnem elérte a 4 százalékot. A népesség elöregedését jelzi, hogy az inaktív keresők, vagyis zömében a nyugdíjasok száma és népességen belüli súlya erősen megnövekedett. Az eltartottak száma és részaránya csak némileg csökkent.

A foglalkoztatottak megoszlása nemzetgazdasági ágak szerint 1990-ben és 2001-ben

Nemzetgazdasági ág	1990		2001	
	fő	%	fő	%
Mezőgazdaság	37 302	19,6	18 250	11,8
Bányászat	2 610	1,2	210	-
Feldolgozóipar	48 145	25,3	33 162	21,5
Villamosenergia-, gáz-, víz-, és hőszolgáltatás	4 701	2,5	2 748	1,8
Építőipar	11 827	6,3	8 925	5,8
Kereskedelem	19 363	10,2	21 113	13,7
Szálláshely-szolg.	3 663	1,8	4 963	3,2
Szállítás	15 241	8,0	10 254	8,3
Pénzügyi tevékenység	1 732	0,9	2 220	1,4
Ingatlanügyletek	4 728	2,5	10 611	6,9
Közigazgatás	8 597	4,6	10 506	6,8
Oktatás	12 653	6,6	14 421	9,4
Egészségügyi és szociális ellátás	11 717	6,2	11 443	7,4
Egyéb	8 205	4,3	5 348	3,5
Összesen	190 484	100,0	154 174	100,0

Mint országosan, itt is szembetűnő a mezőgazdasági foglalkozásúak csoportjának erőteljes zsugorodása, bár a 2001. évi, közel 12 százalékos részarányuk jóval magasabb, mint az 5 százalék körüli országos átlag. A feldolgozóiparban foglalkoztatottak száma is érezhetően visszaesett. Részarányuk 2001-ben is alig haladta meg a 20 százalékot. Az építőiparban jóval kevesebben dolgoztak 2001-ben, mint 1990-ben.

A rendszerváltozás utáni gazdasági változások jellemzője, hogy jelentősen csökkent a termelőágakban foglalkoztatottak száma, míg a kereskedelemben, a szolgáltató ágakban foglalkoztatottaké gyarapodott. Ez jellemzi megyénk foglalkoztatottsági szerkezetének átalakulását is. Különösen figyelemre méltó a kereskedelemben foglalkoztatottak, az ingatlanügyeletekkel foglalkozók és a közszolgáltatásban, főleg az oktatásban és a közigazgatásban dolgozók számának gyarapodása.

A foglalkoztatottak számában és népességen belüli arányában érezhető változások következtek be 1990 és 2001 között a megye városaiban és községeiben.

A foglalkoztatottak száma és népességen belüli aránya
a városokban, a községekben, a megyében 1990-ben és 2001-ben

Terület	1990 Foglalkoztatott	%	2001 Foglalkoztatott	%
Szeged	76 994	43,9	63 693	37,9
Hódmezővásárhely	22 436	43,8	17 995	36,4
Többi város	40 569	40,0	33 164	34,4
Községek	50 762	42,8	39 322	33,0
Megye	190 561	43,4	154 174	35,6

A foglalkoztatottak népességen belüli aránya 1990-ben Szegeden majdnem elérte a 44 százalékot, viszont a hat kisebb városban a legalacsonyabb 40 százalékos szintre süllyedt. 2001-re mindenütt érezhetően csökkent a foglalkoztatottak száma és részaránya. Továbbra is Szegeden ért el legmagasabb arányt, míg Vásárhelyen, a többi városban és főleg a községekben fokozatosan csökkent.

A társadalmi átrétegződésről akkor vonhatunk le megalapozott következtetéseket, ha megismerkedünk az egyes városok, területek foglalkozási szerkezetének átalakulásával.

A társadalmi átrétegződés felméréséhez nyújt némi támpontot a munkanélküliség, a munkanélküliek számának alakulása 1990 és 2001 között a megye városaiban és községeiben.

Mindenütt gyarapodott a munkanélküliek csoportja. Részarányuk legalacsonyabb Szegeden (3,7%), a többi városban 3,8, a községekben pedig 4 százalékot tesz ki. A munkanélküliség leginkább a falvak, főleg a városoktól távoli községek népét sújtja.

A foglalkoztatottak megoszlása foglalkozási viszonyuk alapján
1990-ben és 2001-ben

Foglalkozási viszony	1990		2001	
	fő	%	fő	%
Alkalmazásban álló	152 912	80,3	124 432	80,7
Szövetkezeti tag	24 785	13,0	1 341	0,9
Egyéni és társas vállalkozó	12 787	6,7	28 401	18,4
Összesen	190 484	100,0	154 174	100,0

A foglalkoztatottak foglalkozási viszony szerinti összetétele is jelentősen átalakult. Az alkalmazásban állók csoportja több mint 25 ezerrel visszaeset, bár részarányuk nem változott. A mezőgazdasági, ipari és más szövetkezeti

tagok csoportja jelentéktelenné zsugorodott. A foglalkoztatottak közötti részarányuk 13 százalékról visszaesett 1 százalék alá. Az egyéni és társas vállalkozók csoportja több mint kétszeresére, vagyis 12 ezerről 28 ezerre növekedett.

A rendszerváltozás egyik legfőbb gazdasági és társadalmi velejárója a vállalkozás szabadságának biztosítása, a vállalkozók rétegének megjelenése, gyarapodása. Érdemes tehát megvizsgálnunk, hogy milyen gazdasági ágban jelentek meg nagyobb számban vállalkozók.

Az egyéni és társas vállalkozók megoszlása a nemzetgazdasági ágakban
1990-ben és 2001-ben

Nemzetgazdasági ág	1990	2001	%
Mezőgazdaság	5 528	9 774	34,4
Bányászat	1	11	-
Feldolgozóipar	1 265	2 626	9,2
Villamosenergia-, gáz-, víz- és hőszolgáltatás	1	22	-
Építőipar	1 341	2 240	7,9
Kereskedelem	2 062	5 626	19,8
Szálláshely-szolgáltatás	429	1 025	3,6
Szállítás	1 243	1 295	4,6
Pénzügyi tevékenységek	-	420	1,5
Ingatlanügyletek	362	2 998	10,6
Közigazgatás	1	-	-
Oktatás	41	272	1,0
Egészségügyi és szociális ellátás	5	558	2,0
Egyéb	502	1 534	5,4
Összesen	12 787	28 401	100,0

A legtöbb egyéni és társas vállalkozó (közel 10 ezer) a mezőgazdaságban tevékenykedik, arányuk meghaladja az egyharmadot. Az iparban és építőiparban viszonylag kevesen működnek, számuk együttesen nem haladja meg az ötezret. A kereskedelemben viszont több vállalkozó működik, mint az iparban és építőiparban együttesen és részarányuk majdnem eléri a 20 százalékot. A különféle szolgáltató ágazatok között az ingatlanügyletekkel foglalkozók magas száma (majdnem háromezer) a figyelemre méltó. Még az oktatásban, az egészségügyi és szociális ellátásban és más jellegű szolgáltatásban is működnek vállalkozók.

A megyében az egyéni és társas vállalkozók száma meghaladja a 28 ezret. A statisztika a több mint 1300 dolgozó szövetkezeti tagot is esetenként társas

vállalkozónak tekinti, így a vállalkozók együttes száma meghaladja a 29 ezret, arányuk pedig a 19 százalékot.

Hogyan oszlanak meg a vállalkozók a megye városaiban, községeiben, a megyében?

Az egyéni és társas vállalkozók száma és a foglalkoztatottak közötti aránya Szegeden, Hódmezővásárhelyen, a többi városban, a községekben, a megyében 2001-ben

Terület	Egyéni és társas vállalkozó	%
Szeged	10 222	16,1
Hódmezővásárhely	2 554	14,2
Többi város	6 415	19,3
Községek	10 551	26,8
Megye	29 742	19,3

Szegeden a vállalkozók száma meghaladja a 10 ezret, a foglalkoztatottak közötti arányuk a 16 százalékot. Vásárhelyen kisebb a vállalkozók társadalmi súlya. A megye többi városában nagyobb, ami a mezőgazdasági vállalkozók, az önálló gazdálkodók nagyobb számából következik. Ugyanez mondható el a községekben élő vállalkozókról is, akiknek többségét önálló gazdálkodók alkotják és a néhány száz dolgozó szövetkezeti tag is csoportjuk részarányát növeli.

A rendszerváltozás óta a megyében a foglalkoztatottak között érezhetően gyarapodott a közép- és felsőfokú iskolai végzettséggel rendelkezők száma. 1990-ben a megyében az érettségi nélkül középfokú szakmai képzettségűek aránya 24,3, 2001-ben 30,1 százalékot tett ki. Az érettségizetteké 1990-ben alig haladta meg a 23 százalékot, 2001-ben viszont már több mint 31 százalékot tett ki. A felsőfokú végzettségűek részaránya 1990-ben 11,7, 2001-ben már 18,3 százalék volt.

Természetesen a közép- és felsőfokú képzettségűek aránya jelentősen elért a városok és a községek között.

A közép- és felsőfokú iskolai végzettségű foglalkoztatottak aránya Szegeden, Hódmezővásárhelyen, a többi városban és a községekben 2001-ben százalék

Terület	Érettségi nélkül szakmai oklevél	Érettségi	Egyetem, főiskola
Szeged	19,2	35,4	27,5
Hódmezővásárhely	33,0	31,2	15,8
Többi város	33,1	30,8	14,4
Községek	36,1	24,7	7,8

Szegeden kívül a többi városban és a községekben a középfokú szakmai képzettséggel rendelkezők társadalmi súlya kiemelkedő, Szegeden viszont az egyetemet, főiskolát végzett értelmiségieké, akik a foglalkoztatottaknak majdnem 30 százalékát alkotják.

A társadalmi átrétegződés irányáról, mértékéről viszonylag reális képet nyújtanak a foglalkoztatottak foglalkozási főcsoport szerinti megoszlásáról szóló megyei, szegedi, vásárhelyi, a többi városra és községekre vonatkozó adatok.

A foglalkoztatottak megoszlása foglalkozási főcsoport szerint a megyében, Szegeden, Hódmezővásárhelyen, a többi városban és a községekben 2001-ben százalék

Foglalkozási főcsoport	Megye	Szeged	Hmvhely	Többi város	Községek
Felső vezetők	7,2	9,3	7,1	6,3	4,4
Felsőfokú végzettségűek	12,2	18,5	10,2	9,6	5,2
Egyéb vezetők	13,2	16,8	12,9	11,5	9,1
Irodai foglalkozásúak	5,5	7,2	4,9	4,6	4,0
Szolgáltatási foglalkozásúak	15,9	15,9	17,9	17,3	13,9
Mezőgazdasági foglalkozásúak	8,5	1,6	3,6	9,4	21,2
Ipari, építőipari foglalkozásúak	19,1	16,3	24,0	20,5	19,8
Gépkezelők	9,4	6,8	10,1	11,3	11,6
Szakképzettséget nem igénylő munkát végzők	7,2	6,0	6,9	7,4	9,3
Fegyveres szervek foglalkoztatottjai	1,8	1,6	2,4	2,1	1,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

A foglalkozattak felső rétege Szegeden majdnem elérte a 10 százalékot, Vásárhelyen, a többi városban, a községekben társadalmi súlya fokozatosan csökken, míg a megyei adat az átlagot mutatja. A felsőfokú végzettségűekből és a magas képzettségű egyéb felső- és közép szintű vezetőkből, vállalkozókból álló középosztály részaránya Szegeden a foglalkoztattak egyharmadát alkotja, Vásárhelyen és a többi városban alig haladja meg a 20 százalékot, a községekben pedig még a 15 százalékot sem éri el. Megyei átlagban valamivel több mint 25 százalékot képvisel.

Az irodai, szolgáltatási foglalkozásúak, valamint a zömében kisvállalkozókból, gazdálkodókból álló mezőgazdasági foglalkozásúak alkotta középrétegek szinte mindenütt több mint 20 százalékot képviselnek azzal, hogy a mezőgazdasági foglalkozásúak aránya Szegeden kívül a többi városban fokozatosan növekszik és a legmagasabb arányt (21,8%) a községekben éri el.

Az ipari, építőipari foglalkozásúak, a gépkezelők zöme munkás, kisebb része vállalkozó. A szakképzett munkások a munkásság felső rétegét alkotják, a vállalkozók pedig a középrétegekhez tartoznak. Figyelemre méltó, hogy az ipari, építőipari foglalkozásúak, a gépkezelők együttes csoportja a legkisebb társadalmi súlyt képviseli Szegeden, a többi városban, s még a községekben is jóval nagyobb a részarányuk. A szakképzettséget nem igénylő munkát végzők, vagyis a segédmunkások rétege ugyancsak Szegeden a legkisebb, a legnagyobb pedig a községekben.

A fegyveres szervek foglalkoztatottjainak kisebb része diplomás, akik a középosztályhoz tartoznak, a többiek pedig a középrétegekhez.

A társadalmi átrétegződéshez tartozik az is, hogy a megyében a 154 ezer foglalkoztatott mellett több mint 16 ezer munkanélküli él. Csoportjukból arányosan legkevesebben Szegeden vannak, a többi városban magasabb, s a községekben a legmagasabb a részarányuk. A városoktól távoli községekben a munkanélküliségi ráta meghaladja a 10 százalékot, vagyis a gazdaságilag aktív népesség közül a munka nélkül tengődők aránya meghaladja a 10 százalékot.

A felsorolt társadalmi rétegek anyagi, gazdasági, szociális helyzetéről és magáról a társadalmi rétegződésről sokat elárul a lakott lakások komfortosság szerinti megoszlása.

A lakott lakások száma és megoszlása komfortosság szerint Szegeden, Hódmezővásárhelyen, a többi városban, a községekben, a megyében 2001-ben

Terület	Összes	Összkomfortos	Komfortos	Félkomfortos	Komfort nélküli, szükséglakás
Szeged	64 450	41 063	18 886	1 652	2 849
%	100,0	63,7	29,3	2,6	4,4
Hmvhely	17 763	7 068	6 738	1 412	2 544
%	100,0	39,8	37,9	7,9	14,3
Többi város	36 973	14 529	12 220	3 917	6 307
%	100,0	39,3	33,0	10,6	17,1
Községek	43 132	14 621	13 494	4 830	10 187
%	100,0	33,9	31,3	11,7	23,6
Megye	162 318	77 261	51 339	11 811	21 887
%	100,0	47,6	31,6	7,3	13,5

Szegeden a lakott lakások több mint 63 százaléka összkomfortos, a többi városban 39-40, a községekben csak mintegy 34 százaléka. Hozzávetőlegesen az összkomfortos lakásban lakókat lehet a középosztályhoz, a középrétegekhez tartozóknak tekinteni. Ezek a lakásadatok is arra utalnak, hogy a középosztály, a középrétegek társadalmi súlya Szegeden a legnagyobb, a többi városban és a községekben jóval kisebb.

Komfortos lakásban minden bizonnyal a munkásság különböző csoportjai és a mezőgazdasági kisvállalkozók, őstermelők laknak. E lakások aránya Szegeden a legalacsonyabb (29,3%), a többi városban és a községekben valamivel meghaladja a 30 százalékot. A félkomfortos lakások lakói zömében minden bizonnyal segédmunkások. Részarányuk Szegeden 2,6, Vásárhelyen 7,9, a többi városban és a községekben több mint 10 százalék.

Megdöbbentő, hogy a lakásviszonyok utóbbi évtizedekben tapasztalt javulása ellenére milyen sok lakás komfort nélküli és szükséglakás található a megyében. E lakásokban minden bizonnyal a legszegényebb társadalmi réteghez tartozók, a tartósan munkanélküliek, a munkaerőpiacról kiszakadók laknak. Szegeden e lakások száma majdnem 3 ezer (4,4%), Vásárhelyen több mint 2500 (14,3%), a többi városban több mint 6 ezer (17,1%), a községekben pedig több mint 10 ezer (23,6%). Összesen több mint 21 ezer lakott, komfort nélküli és szükséglakás van a megyében. Ezeknek jelentős része külterületi, tanyai lakás.

Az adatokból kitűnik tehát, hogy a megyében több mint 21 ezer család él emberhez méltatlan körülmények között.

VIII. TÁRSADALMI RÉTEGEK CSONGRÁD MEGYÉBEN

A rendszerváltozás fontos társadalmi velejárója és következménye a vállalkozók rétegének megjelenése, gazdasági és társadalmi súlyának növekedése. Az előzőekben már számba vettük, hogy a megyében a vállalkozók hogyan oszlanak meg a gazdasági ágak szerint. Ez azonban nem tükrözi eléggé, hogy miként oszlanak meg társadalmi rétegek szerint, milyen súlyt képviselnek az egyes társadalmi rétegekben. A foglalkoztatottak és közöttük a vállalkozók számának és részarányának foglalkozási főcsoport szerinti számba vétele reálisabb képet nyújt a megye népességének valóságos társadalmi rétegződéséről.

A foglalkoztatottak, az egyéni és társas vállalkozók megoszlása foglalkozási főcsoportok szerint 2001-ben

Foglalkozási főcsoport	Foglalkoztatott		Egyéni és társas vállalkozó	
	fő	%	fő	%
Felső vezetők	11 033	7,2	2 842	9,6
Felső fokú végzettségűek	18 859	12,2	2 393	8,1
Egyéb vezetők	20 410	13,2	1 970	6,6
Irodai foglalkozásúak	8 555	5,5	631	2,1
Szolgáltatási foglalkozásúak	24 560	15,9	5 881	19,8
Mezőgazdasági foglalkozásúak	13 094	8,5	9 670	32,5
Ipari, építőipari foglalkozásúak	29 263	19,1	4 497	15,1
Gépkezelők	14 451	9,4	1 567	5,3
Szakképzettséget nem igénylő munkát végzők	11 095	7,2	285	0,9
Fegyveres szervek foglalkoztatottjai	2 848	1,8	-	-
Összesen	154 174	100,0	29 742	100,0

A megyében a felső vezetők rétegéhez több mint 11 ezer foglalkoztatott tartozik, akik közül majdnem 3 ezren vállalkozók. E felső réteg az összes foglalkoztatott 7,2 százalékát teszi ki, de a vállalkozók majdnem 10 százaléka e felső réteghez tartozik.

A felsőfokú végzettségű szakemberek, tisztviselők, értelmiségeik, valamint az egyéb felső- és középszintű vezetők alkotta középosztály a foglalkoztatottak több mint 25 százalékát alkotja. Közöttük a vállalkozók társadalmi súlya kisebb, inkább a szabadfoglalkozású értelmiségiek, szellemi vállalkozók teszik ki a középosztályhoz tartozó vállalkozói csoport zömét.

Az irodai, ügyviteli alkalmazottakból és a szolgáltatási foglalkozásúakból álló középrétegek több mint 20 százalékos részarányt képviselnek a foglalkoztatottak között. A különféle szolgáltatással, kereskedelemmel, vendéglátással, szállítással, pénzügyi, ingatlanforgalmazással és más gazdasági és szellemi szolgáltatással foglalkozó vállalkozók közel 20 százalékos részarányt képviselnek.

A mezőgazdasági, ipari, építőipari vállalkozók jelentős része kisvállalkozó, együttesen a vállalkozók több mint felét alkotják és a középrétegekhez tartoznak. Számuk együttesen mintegy 15 ezer, így a középrétegek részarányát mintegy 10 százalékkal növelik, ezért az eléri a 30 százalékot. A mezőgazdaságban, az iparban, az építőiparban foglalkoztatott alkalmazásban állók többsége szakmunkás és így a munkásság meghatározó rétegét alkotja. A gépkezelők, gépszerelők mintegy 1500-an vállalkozók, a többi közel 13 ezer pedig szakmunkás. A segédmunkások, vagyis a szakképzettséget nem igénylő munkát végzők több mint 10 ezren a munkásság alsó rétegét képviselik. A munkásság különböző csoportjainak együttes részaránya meghaladja a 30 százalékot.

A fegyveres szervek 2848 foglalkoztatottja közül a diplomások, a tisztek, akik mintegy egyharmadot tesznek ki, az értelmiségi középosztályhoz tartoznak, a többiek pedig a középrétegekhez.

A helyi gazdasági elit

A helyi gazdasági elit kialakulásáról, gazdasági viszonyairól, jövedelmének alakulásáról – minden bizonnyal – reális képet nyújt az APEH Csongrád Megyei Igazgatóságának összeállítása a megye legnagyobb jövedelmű adózóiról 1999-ben és 2001-ben készült összeállítása[31].

A megyei adózók 50-es toplistája 1999-ben

Sorrend	Lakhely	Jövedelem Ft
1.	Szeged	66 822 467
2.	Szeged	45 362 429
3.	Hódmezővásárhely	37 970 948
4.	Csongrád	36 916 776
5.	Hódmezővásárhely	32 741 976
6.	Szatymaz	32 386 224
7.	Szatymaz	31 160 861
8.	Szeged	30 965 991
9.	Szeged	30 227 917
10.	Hódmezővásárhely	28 739 975

11.	Szeged	25 534 905
12.	Szeged	24 883 322
13.	Szeged	24 380 526
14.	Szeged	24 341 856
15.	Hódmezővásárhely	24 271 028
16.	Budapest	21 451 076
17.	Szeged	20 998 389
18.	Szeged	20 100 447
19.	Szeged	19 339 219
20.	Szeged	19 083 266
21.	Szeged	18 467 067
22.	Szeged	17 487 250
23.	Szentes	17 448 445
24.	Szeged	17 426 671
25.	Szeged	17 150 472
26.	Szeged	16 909 254
27.	Szentes	16 902 564
28.	Szeged	16 858 636
29.	Szeged	16 539 896
30.	Szeged	16 449 259
31.	Domaszék	16 269 565
32.	Szeged	16 131 857
33.	Szeged	15 803 293
34.	Hódmezővásárhely	15 787 209
35.	Szeged	15 690 249
36.	Szeged	15 524 264
37.	Szeged	15 388 405
38.	Hódmezővásárhely	15 150 877
39.	Szeged	15 053 189
40.	Csongrád (Bokros)	15 009 405
41.	Szeged	14 873 672
42.	Hódmezővásárhely	14 854 544
43.	Szeged	14 708 616
44.	Szeged	14 576 301
45.	Szeged	14 490 938
46.	Bordány	14 394 666
47.	Szeged	14 341 591
48.	Szeged	14 311 845
49.	Szeged	13 929 912
50.	Szeged	13 831 775

Az adatok szerint az első helyen álló megyei, Szeged lakó adózó több mint 66 millió forintos jövedelmével az országosan legtöbb személyi jövedelemadót fizetők 100as csoportjának tagja lett A sorrendben utána következő adózók jövedelme jóval alacsonyabb volt. A tizediké alig haladta meg a 28 millió, a huszadiké a 19 millió, a harmincadiké a 16 millió, a negyvenediké a 15 millió, az ötvenediké pedig a 13 millió forintot.

Az 50-es toplistában 34 szegedi, 7 vásárhelyi, 2 csongrádi, 2 szentesi, 1 budapesti, 2 szatymazi, 1-1 domaszéki és bordányi adózó foglal helyet. Két vásárhelyi, 1 csongrádi és a 2 szatymazi az első 10 közé tartozott.

Az Apeh megyei igazgatósága összeállította a következő 50 legtöbbet adózók sorrendjét és jövedelmi adatait. E csoportban a jövedelmek már kiegyenlítettebbek voltak. A hatvanadik adózó jövedelme 12,5 millió, a hetvenediké 12 millió, a nyolcvanadiké 11,4 millió, a kilencvenediké 10,8 millió, a századiké 10,2 millió forintot tett ki. Közöttük szintén a szegediek alkottak többséget, 40-en voltak. E körbe meg 5 vásárhelyi, 2 szentesi, 1 csongrádi, 1-1 kiszombori és deszki adózó tartozott. A megye városai közül egyedül Makó volt az, ahonnan egyetlen adózó sem került be a legtöbb személyi jövedelemadót fizetők megyei 100-as toplistájába.

A legmagasabb jövedelműek megyei 100-as toplistája 2001-ben

Sorrend	Lakhely	Jövedelem Ft
1.	Szeged	92 780 519
2.	Szeged	45 608 785
3.	Hódmezővásárhely	42 027 203
4.	Szeged	36 585 136
5.	Hódmezővásárhely	34 754 150
6.	Szeged	33 670 913
7.	Szeged	32 004 388
8.	Budapest	28 659 201
9.	Szeged	27 023 892
10.	Szeged	26 922 922
11.	Szentes	26 093 940
12.	Bordány	24 705 752
13.	Szeged	23 825 943
14.	Szeged	21 686 174
15.	Szeged	21 267 397
16.	Szentes	20 326 934
17.	Szeged	20 247 213
18.	Szatymaz	20 112 589
19.	Hódmezővásárhely	19 821 040

20.	Szeged	19 226 516
21.	Szeged	18 896 087
22.	Szeged	18 054 799
23.	Csongrád	18 012 066
24.	Szeged	17 803 888
25.	Szeged	17 537 140
26.	Szeged	17 300 101
27.	Deszk	17 061 545
28.	Szeged	16 838 001
29.	Dóc	16 555 116
30.	Szeged	16 249 684
31.	Hódmezővásárhely	15 976 540
32.	Szeged	15 856 906
33.	Szeged	15 845 000
34.	Szeged	15 443 487
35.	Szeged	15 375 973
36.	Hódmezővásárhely	15 296 562
37.	Szeged	15 032 400
38.	Szeged	14 893 271
39.	Szeged	14 835 746
40.	Szeged	14 682 945
41.	Kistelek	14 403 540
42.	Szeged	14 242 389
43.	Szeged	14 209 953
44.	Makó	13 603 055
45.	Szeged	13 583 217
46.	Szeged	13 455 770
47.	Szeged	13 430 940
48.	Szeged	13 328 828
49.	Szeged	13 286 323
50.	Hódmezővásárhely	13 271 444
51.	Algyő	13 032 000
52.	Hódmezővásárhely	13 021 660
53.	Szeged	12 983 615
54.	Szeged	12 955 095
55.	Szeged	12 929 095
56.	Szeged	12 916 805
57.	Szeged	12 886 378
58.	Szeged	12 839 999
59.	Makó	12 755 055

60.	Szeged	12 744 296
61.	Szeged	12 742 264
62.	Szeged	12 697 174
63.	Szeged	12 637 873
64.	Szeged	12 574 000
65.	Hódmezővásárhely	12 556 782
66.	Szeged	12 514 915
67.	Szeged	12 409 667
68.	Szeged	12 372 156
69.	Szeged	12 353 745
70.	Szeged	12 210 782
71.	Szeged	12 209 877
72.	Szeged	12 195 545
73.	Szeged	12 114 618
74.	Zsombó	12 025 569
75.	Hódmezővásárhely	12 021 400
76.	Szeged	11 999 006
77.	Szeged	11 970 246
78.	Szeged	11 931 712
79.	Szeged	11 857 385
80.	Hódmezővásárhely	11 842 192
81.	Szeged	11 841 329
82.	Szeged	11 816 210
83.	Zsombó	11 798 565
84.	Szeged	11 749 018
85.	Szeged	11 653 895
86.	Szeged	11 629 424
87.	Szeged	11 527 030
88.	Szegvár	11 518 040
89.	Üllés	11 468 115
90.	Szeged	11 464 802
91.	Szeged	11 459 079
92.	Szeged	11 370 032
93.	Szeged	11 369 132
94.	Szeged	11 357 975
95.	Szeged	11 346 957
96.	Szeged	11 311 660
97.	Szeged	11 218 276
98.	Szeged	11 212 796
99.	Szeged	11 097 234
100.	Szeged	11 077 977

Az első helyen álló adóbevalló jövedelme meghaladta a 92 millió forintot, s az összeállításból kitűnik, hogy az előző évihez viszonyítva a növekedés közel 14 millió forintot tett ki. Ugyanakkor az is figyelemre méltó, hogy a második helyen álló személy jövedelme közel 50 millióval kisebb és az előző évi, mintegy 62 millió forintot sem éri el. 2001-ben a magas jövedelműek legtöbbjénél a jövedelmek csökkenéséről ad számot az APEH-kimutatás. Az előző évben a tizedik helyen álló adózó jövedelme meghaladt a 30 millió forintot, ez évben viszont nem érte el ezt az összeget, s a többi 10-es csoport tagjai is alacsonyabb jövedelemről adtak számot bevallásaikban. A századik helyen álló személy jövedelme is alacsonyabb volt, mint 2000-ben. Úgy tűnik tehát, hogy a gazdasági növekedés 2001-ben tapasztalható megtorpanása a magas jövedelműeknél is érzetette kedvezőtlen hatását.

A kimutatás arról is számot ad, hogy a legmagasabb jövedelműek legfelső csoportjából az elmúlt években kialakult a következő sorrend: az első két helyen szegediek, a harmadikon és negyediken vásárhelyiek állanak. A korábban itt szereplő csongrádi lakos helyét szegedi foglalta el, és a fővárosban lakó adóbevalló is felküzdötte magát az első 10-es csoportba. Érdekes a két szentesi adózó előrejutása, felemelkedése. Figyelemre méltó az is, hogy az előző évekkel ellentétben ekkor már két makói lakhelyű adóbevalló is bekerült a 100-as csoportba. Két zsombói illetőségű adózó is szerepel az összeállításban. Ezen kívül 1-1 bordányi, szatymazi, deszki, dóci, kisteleki, algyői, szegvári és üllési adóbevalló is feltűnik a legmagasabb jövedelműek 100-as csoportjában. Így a Szegeden kívüliek száma 26-ra emelkedett, de a szegediek 74 fős csoportja továbbra is túlnyomó többséget képezett.

A sikeres helyi vállalkozók egy része már a rendszerváltozás előtt is vállalkozókészségének, bátor kockázatvállalásának, innovációs készségének köszönhette felemelkedését.

2003-ban elhunyt Bába István – saját bevallása szerint – apjától örökölte nagy munkabírását, akaraterejét, aki gazdálkodóként művelte Újszegeden az 1945 után juttatott földjét. Édesanyja jó üzleti érzékéről volt híres és így az apai és anyai vonások benne összegeződtek. Őt már fiatal korában a harcos bizonyítási vágy vezérelte, s hamarosan megmutatkozott vállalkozási készsége is.

Ügyvédi tevékenysége mellett ingatlanügyeletekkel, ingatlanfejlesztéssel foglalkozó és más kisebb vállalkozása révén a megye egyik sikeres vállalkozójává vált.

A megye másik még sikeresebb vállalkozója *Varga Mihály*, a KÉSZ Kft. fő tulajdonosa és vezetője.

Csonka Gábort a kajak-kenu sportban nyújtott teljesítménye révén ismerte meg a város közvéleménye. A tanári diploma megszerzése mellett elvégezte a külkereskedelmi főiskolát, s logisztikai mérnöki oklevéllel is rendelkezik.

Családja korán vállalkozásba kezdett, s ma három vállalkozásba érdekelt. Szakértői munkákat végeznek, ingatlankereskedelemmel foglalkoznak. Másik terület: különféle cégek megrendeléseinek teljesítéseként reklám-ajándéktárgyakat gyártanak és egyéb árukat készíttetnek, forgalmaznak.

A legsikeresebben fejlődő és ma már országos hírnévre szert tett építőipari vállalkozás még jóval a rendszerváltozás előtt jött létre. A fiatal építész szakember, *Varga Mihály* még 1981-ben az édesapjával alakított gmk-t. 1987-en fiatal társaival a gmk-t kisszövetkezetté fejlesztették, amely 675 ezer forint alaptőkével alakult meg Szegeden. Mindössze 25 négyzetméteres irodájuk volt a Lengyel utcában, s összesen 15 embernek adtak munkát. 1991-ben a kisszövetkezetből létrehozták a Könnyűszerkezet Építő és Szolgáltató (KÉSZ) Kft-t 33 millió forint alaptőkével. E fiatal szakembereket az vezérelte, hogy az általuk korszerűnek tartott könnyűszerkezetes, acélvázas építési módszert alkalmazzák. Összesen 55 alapító tagja volt a kft-nek, a kezdeti nehézségek miatt azonban nem kevesen kiléptek, de a többség kitartott. Erőfeszítéseiknek, vállalkozókészségüknek köszönhetően cégük egyre sikeresebben vette az akadályokat. A kilépettek üzletrészét a törzstagok, a vezető szakemberek vásárolták meg.

A nehéz gazdasági helyzet ellenére a vállalkozás már az 1990-es évek első felében is megfelelő arányban jutott építési megbízásokhoz. Árbevétele már 1991-ben meghaladta a félmilliárd, 1992-ben a 700 millió, 1993-ban az 1 milliárd forintot, 1994-ben pedig majdnem elérte a másfél milliárdot. Minden évben nyereséget könyvelhettek el, amelynek egy részét fejlesztésre fordították, a többit pedig kiosztották a tagoknak.

A vállalkozás gyorsabb fejlesztése érdekében szükségessé vált a törzstőke emelése. 1994-ben már 100 millió forintot tett ki ez az összeg, amelynek nagy részét a vállalkozás vezetője, szakemberei fizették be. Így részarányuk erőteljesen megnövekedett. A végrehajtott beruházásoknak, fejlesztéseknek, az új, korszerű építési módszernek köszönhetően vállalkozásuk megrendeléshez, megbízáshoz jutott és a korábbinál is erőteljesebben növelni tudta bevételét, amely 1995-ben már megközelítette a 2 és félmilliárd, adózott nyeresége pedig némileg meghaladta a 100 millió forintot. 1996-ban nettó árbevétele már közel 7 milliárd, adózott nyeresége 644 millió forintot tett ki. Tehát igen gyors növekedést produkált. A magas nyereség egy részét a vállalkozás további fejlesztésére fordították és nem kevés részesedést is fizettek a kft. tagjainak törzsbetétük arányában. A viharos ütemű növekedés nyomán gyarapodott az alkalmazottak száma, akik közül nem kevesen a kft. tagjai lettek és befizetéseikkel növelték a vállalkozás törzstőkéjét. A fő tulajdonos, aki egyben irányítója is a cégnek azonban megőrizte, sőt növelte befizetéseivel részarányát a kft. törzstőkéjében.

A könnyűszerkezetes építési módot alkalmazó KÉSZ kft. nettó árbevétele már 2000-ben meghaladta a 30 milliárd, adózott eredménye megközelítette a 2 milliárd forintot. 2001-ben árbevétele, s nyeresége is némileg visszaesett, de fejlettségét, erejét bizonyította, hogy saját tőkéje már 1999-ben meghaladta a 3,5 milliárd forintot és tevékenysége kiterjedt nemcsak a szomszédos Bács-Kiskun megyére, hanem az egész országra, sőt külföldi megbízásokat is vállalt. Szinte minden évben magas nyereséget ért el, és a tulajdonosok nagy összegű részesedéshez (osztalékhoz) jutottak.

Építési megbízásokat vállalt Romániában, Szlovákiába, Ukrajnában, ahol helyi vállalatokat hozott létre. Legújabban horvátországi és szerbiai beruházásokban vesz részt, s 2003 elején felvette a Közép-európai Építő és Szerelő Kft. nevet. 2002-ben nettó árbevétele mintegy 35 milliárd forintot tett ki, nyeresége pedig a 2001-es összeget érte el. A gazdasági társaság e kiemelkedő eredményeket továbbra is Varga Mihály irányításával érte el, aki egyben fő tulajdonosa a terjeszkedő vállalkozásnak[32].

A KÉSZ Kft. nettó árbevétele 2005-ben meghaladta a 33, 2006-ban pedig a 35 milliárd forintot. Varga Mihály, a gazdasági társaság fő tulajdonosa a 150 leggazdagabb vállalkozó listáján a tizenötödik helyen szerepel.

A helyi vállalkozók között nemrégen tűnt fel Pistrui László, a szegedi Szeviép Szerkezet- és Vízépítő Zrt. tisztségviselője és fő részvénytulajdonosa. A gazdasági társaság 2005-ben 9,8, 2006-ban pedig több mint 14 milliárd forint nettó árbevételt ért el. Pistrui a 150 leggazdagabb listáján a kilencvenedik helyen áll. Mellette feltűnt Baranyi Sándor, aki szintén a Szeviép társtulajdonosa, de külön is foglalkozik ingatlanforgalmazással, ingatlanfejlesztéssel. Az új adatok szerint Varga Mihály a KÉSZ Holding Zrt. elnök-vezérigazgatója és fő tulajdonosa 7,7 milliárd forint vagyonnal rendelkezik.[33]

Ismert vállalkozó a baromfifeldolgozással foglalkozó szentesi Hungerit Zrt. vezérigazgatója, Magyar József, aki a nehéz körülmények ellenére sikerrel irányítja a vállalat működését. A cég nettó árbevétele 2005-ben több mint 29 milliárd forint volt, 2006-ban pedig meghaladta a 31 milliárd forintot. Magyar József 4,2 milliárd forint becsült vagyonnal a százkettedik helyen áll a 150-es listán. A felsorolt vállalkozók reprezentálják a helyi gazdasági elitet. Mellettük több tucatnyian vannak társas vállalkozások részvénytulajdonosai, továbbá irányító szakemberei, menedzserei, akik egyben nagy értékű részvényekkel is rendelkeznek. Úgy tűnik, a sikeres önálló egyéni, családi vállalkozók kevesebben vannak.

A középosztály és a középrétegek

A foglalkoztatottak két felső csoportját a felsőfokú végzettségűek, valamint a szintén magas végzettségű felső- és középszintű vezetők csoportja alkotja. A megyében valamivel több mint 29 ezer foglalkoztatott tartozik e két csoporthoz és így a foglalkoztatottak több mint 25 százalékát teszik ki. A megyében több mint 28 ezer felsőfokú végzettségű, azaz diplomás értelmiségi él. Vagyis zömük az említett két foglalkozási csoporthoz tartozik. Ők alkotják a megyében az értelmiségi középosztályt. Jelentős részük Szegeden él, vagyis az értelmiségi középosztály domináns része a megyeszékhelyen tömörül. A két foglalkozási csoport soraiban több mint 4 ezer vállalkozó is található, akiknek többsége szintén diplomás értelmiségi. Ez azt bizonyítja, hogy az értelmiségi és a vállalkozói középosztály bizonyos mértékig átfedi egymást, összeolvad egymással. Egyes csoportjai mind az értelmiségi, mind a vállalkozói középosztályhoz tartoznak.

E középosztályi csoportok alatt további nagy létszámú középrétegek helyezkednek el. Közéjük tartoznak az irodai, szolgáltatási alkalmazottak. Az előbbiek főleg érettségizettek, az utóbbiak zöme középfokú szakmai képzettséggel rendelkezik. További nagy létszámú réteget képeznek a szolgáltatási, a mezőgazdasági, ipari, építőipari kisvállalkozók.

Az irodai, szolgáltatási alkalmazottak száma együttesen mintegy 26 ezer, az összes kisvállalkozóké mintegy 22 ezer. E középrétegek együttesen a foglalkoztatottaknak közel egyharmadát teszik ki, az értelmiségi és a vállalkozói középosztállyal együtt pedig mintegy 58 százalékát.

A munkásság rétegei

A munkásság fő rétegét az ipari, építőipari alkalmazásban álló foglalkoztatottak alkotják. Számuk mintegy 25 ezer és a foglalkoztatottak valamivel több mint 16 százalékát teszik ki. A munkásság másik csoportja az alkalmazásban álló gépkezelőké, gépszerelőké. Számuk mintegy 13 ezer, részarányuk 8,4 százalék. E két csoport a megye szakmunkásrétege, s együttesen a foglalkoztatottak közel 25 százalékát képviseli. Többségük középfokú szakmai képzettséggel rendelkezik.

Ugyancsak a munkásság egyik sajátos rétegének lehet tekinteni a mezőgazdasági alkalmazásban állók mintegy 3 és félezer főnyi csoportját, akik a foglalkoztatottak valamivel több mint 2 százalékát teszik ki. Többségük szintén szakmunkás.

A munkásság alsó csoportja a szakképzettséget nem igénylő munkát végzők, vagyis a segédmunkások csoportja. Számuk megközelíti a 11 ezret, s a foglalkoztatottak mintegy 7 százalékát jelentik.

A megye munkásságának különböző csoportjaihoz tartozók száma együttesen valamivel meghaladja az 52 ezret, és a foglalkoztatottak közötti részarányuk mintegy 34 százalék.

A munkásság külön rétegének tekinthetjük még a megye 16 és félezer munkanélkülijéből álló csoportot, vagyis a munkaerőpiacról kiszakadók rétegét. Nemcsak munkások, hanem más alkalmazottak is vannak közöttük, de zömük munkás. A gazdaságilag aktív népesség 9,7 százalékát jelentik. Nem egyenletesen oszlanak meg a megyében, részarányuk legkisebb Szegeden, valamivel nagyobb a többi városban és legnagyobb a városoktól távol eső falvakban.

IX. A VÁROSOK TÁRSADALMI VISZONYAI

Szeged: előtérben a középosztály és a középrétegek

A rendszerváltozás után Szeged népessége érezhetően csökkent. Mind országosan és a megyében a népesség különböző csoportjainak létszáma és megoszlása jelentősen megváltozott.

A népesség csoportjainak megoszlása 1990-ben és 2001-ben Szegeden

Népesség-csoport	1990		2001	
	fő	%	fő	%
Foglalkoztatott	76 994	43,9	63 693	37,9
Munkanélküli	1 674	0,9	6 259	3,7
Inaktív kereső	43 123	24,6	48 919	29,1
Eltartott	53 510	30,6	49 402	29,3
Összesen	175 301	100,0	168 273	100,0

A foglalkoztatottak száma mintegy 14 ezerrel, népességen belüli részarányuk 43,9 százalékról 37,9-re csökkent. A munkanélküliek csoportja pedig 1674 főről 6759-re növekedett és népességen belüli arányuk 0,9-ről 3,7 százalékra növekedett. A közölt népszámlálási statisztika szerint a nyugdíjasok száma nem egészen 6 ezerrel, 24,6 százalékról 29,1-re gyarapodott. Az eltartottak száma és részaránya csak kis mértékben csökkent.

A foglalkoztatottak gazdasági ágak szerinti megoszlásában még jelentősebb változások mentek végbe.

A foglalkoztatottak száma és megoszlása a fő gazdasági ágak szerint 1990-ben és 2001-ben

Gazdasági ág	1990		2001	
	Foglalkoztatott	%	Foglalkoztatott	%
Mezőgazdaság	4 609	6,0	1 250	2,0
Ipar	23 234	30,2	12 830	20,1
Építőipar	6 112	7,0	4 048	6,4
Szállítás	8 158	10,6	4 931	7,7
Kereskedelem	8 971	11,7	10 512	16,5
Egyéb	25 910	33,6	30 121	47,3
Összesen	76 994	100,0	63 693	100,0

A mezőgazdasági foglalkoztatottak csoportja 4 és fél ezerről majdnem egyharmadára, részaránya 6 százalékról 2-re esett vissza. Az ipari foglalkozásúak rétege is majdnem megfeleződött, ami a város gazdasági életében és társadalmi viszonyaiban is negatív hatással járt.

Az államszocialista iparosítás és iparpolitika kudarcát bizonyította a 6 szegedi nagy iparvállalat (textilművek, kendergyár, kenderfonó- és szövőgyár, konzervgyár, ruhagyár, kábelgyár) rendszerváltozás utáni csődbe jutása, illetve magánosításának kudarca. E hat nagyvállalatban a rendszerváltozás előtt mintegy 12 ezren dolgoztak, akiknek többsége az utcára került. A textilüzemekben sok fiatal falusi nő, lány dolgozott, akiknek jelentős része munkanélkülivé válásával elhagyta Szegedet, hazaköltözött falujába.

Az építőiparban dolgozók száma is jelentősen csökkent. A szállításban, a közlekedésben foglalkoztatottak csoportja is jelentősen visszaesett.

Ugyanakkor a város gazdasági és társadalmi viszonyainak változását, irányát jól szemléltetik hogy a kereskedelemben foglalkoztatottak száma másfél ezerrel gyarapodott, s részaránya 11,7 százalékról 16,5-re növekedett. Látható, hogy összességében a termelő ágak foglalkoztatottjainak száma és részaránya erőteljesen csökkent, a kereskedelmi és a többi szolgáltató ágaké nagy mértékben gyarapodott. Míg az 1970-es években a város az ipari társadalomra jellemző vonásokat mutatott, addig 2001-ben már a szolgáltatási szektor maga és foglalkoztatottjai jutottak döntő szerephez.

Mindebből adódóan a város gazdasági és társadalmi életében növekedett az értelmiség szerepe. A foglalkoztatottak és az egyetemi, főiskolai végzettségű diplomások nemzetgazdasági ág szerinti megoszlása némileg tükrözi a város társadalmi rétegződését.

A foglalkoztatottak és közöttük az egyetemi és főiskolai végzettségűek száma és megoszlása nemzetgazdasági ág szerint 2001-ben

Nemzetgazdasági ág	Foglalkoztatott	%	Egyetemi, főiskolai végzettségű	%
Mezőgazdaság	1 250	2,0	179	1,0
Bányászat	118	0,2	11	-
Feldolgozóipar	11 331	17,8	1 438	8,2
Villamosenergia-gáz-víz- és hőszolg.	1 381	2,2	382	2,2
Építőipar	4 048	6,4	420	2,4
Kereskedelem	10 512	16,5	1 560	8,9
Szálláshely-szolg.	2 344	3,6	158	0,9
Szállítás	4 931	7,7	770	4,4
Pénzügyi tevékenység	1 263	2,0	448	2,6
Ingatlanügyeltek	5 795	9,1	2 251	12,9
Közigazgatás	4 500	7,1	1 766	10,1
Oktatás	7 808	12,3	5 334	30,5
Egészségügyi és szociális ellátás	5 462	8,6	1 958	11,2
Egyéb	2 950	4,6	838	4,7
Összesen	63 693	100,0	17 513	100,0
%	100,0	-	27,5	-

A városban az 1200-nál valamivel több mezőgazdasági foglalkozású között 179 agronómus, agrármérnök, állatorvos és más mezőgazdasági szakember dolgozik. A feldolgozóiparban a mérnökök, közgazdászok, ipari szakembere száma meghaladja az 1400-at, a diplomások közötti részarányuk pedig a 8 százalékot. A villamosenergia- gáz- víz- hőszolgáltatásban közel 400 mérnök és más szakember munkálkodik. Az építőipari mérnökök és más szakemberek száma meghaladja a 400-at.

Különösen figyelemre méltó, hogy a kereskedelemben több mint 1500 diplomás talál munkát. A szolgáltató ágakban dolgozó diplomások közül kiemelkedik az ingatlanügyletekkel, ingatlanfejlesztéssel foglalkozók több mint 2200 főnyi csoportja. A közigazgatásban több mint 1700 diplomás, az oktatásban több mint 5300 pedagógus, az egészségügyi és szociális ellátásban közel 2000 orvos, gyógyszerész és más diplomás dolgozik.

A diplomás értelmiségiek foglalkoztatottak közötti részaránya 27 és fél százalékot tesz ki.

A kisvállalkozások és kisvállalkozók már a rendszerváltozás előtt is megjelentek a gazdasági és társadalmi életben. A városban a rendszerváltozás után gyorsan gyarapodott a számuk, nőtt gazdasági erejük és társadalmi befolyásuk. Érdemes szemügyre vennünk, hogy 2001-ben milyen gazdasági ágakban működnek egyéni és társas vállalkozások és vállalkozók.

Az egyéni és társas vállalkozók száma és megoszlása nemzetgazdasági ágak szerint 2001-ben

Nemzetgazdasági ág	Egyéni vállalkozó együtt	Alkalmazott nélkül	Alkalmazottal	Társas vállalkozó
Mezőgazdaság	477	444	33	98
Bányászat	-	-	-	3
Feldolgozóipar	703	568	135	462
Villamosenergia-, gáz-, víz-, hőszolg.	5	4	1	8
Építőipar	713	589	144	369
Kereskedelem	1 776	1 263	513	961
Szálláshely-szolg.	280	126	154	121
Szállítás	537	483	54	122
Pénzügyi tevékenység	228	207	21	30
Ingatlanügyletek	1 315	1 115	200	705
Közigazgatás	-	-	-	-
Oktatás	146	133	13	41
Egészségügyi és szociális ellátás	216	114	101	84
Egyéb	719	670	49	104
Összesen	7 114	5 696	1 418	3 108

A mezőgazdaságban 477 egyéni vállalkozó működik, akik közül 33-an tartanak alkalmazottat. A 98 társas vállalkozó a termelőszövetkezetekből átalakult, vagy újonnan létrejött gazdasági társaságok tulajdonosai. A feldolgozó ipari egyéni vállalkozók száma mindössze 703, akik közül 135-en dolgoznak egy vagy több alkalmazottal. Többségük tehát egyedül dolgozó kisiparos. A 462 társas vállalkozót feldolgozó ipari káefték, részvénytársaságok tulajdonosai, részvényesei alkotják. Az építőipari egyéni vállalkozók valamivel többen vannak, mint a feldolgozó ipariak. Közülük 144-en tartanak alkalmazottat. A 369 társas vállalkozók csoportját építőipari gazdasági társaságok tulajdonosai teszik ki.

Ahogyan a kereskedelmi foglalkoztatottak száma gyarapodott a rendszerváltozás után, ugyanez jellemző a kereskedelmi vállalkozókra is. Ugyanakkor az 1776 egyéni vállalkozó túlnyomó többsége kiskereskedő, aki egyedül vagy családtagjai segítségével működteti kis boltját. Közülük 513-an tartanak alkalmazottat. A legtöbb, majdnem ezer társas vállalkozó a kereskedelemben található. A szálláshely-szolgáltatásban, vagyis panziók és más szálláshelyek működtetésében 280 egyéni vállalkozó vesz részt. Többségük alkalmazottat is tart. A társas vállalkozók száma 154. A szállításban együttesen 537 teherfuvarozó és taxis vesz részt, a társas vállalkozók száma 122.

A pénzügyi tevékenységben 228 egyéni vállalkozó vesz részt. Figyelemre méltó az ingatlanügyletekkel foglalkozó egyéni vállalkozók nagy száma (1315), akiknek jelentős része jogi, közgazdasági végzettségű diplomás szakember. A káefték, gazdasági társaságok is foglalkoznak ingatlanügyletekkel. Tulajdonosaik száma meghaladja a 700-at. Vannak egyéni óraadással, tanítással foglalkozó tanárok, egyéni vállalkozó házi orvosok, gyógyszerészek és egyéb vállalkozók, különféle tanácsadók, szolgáltatást végző egyéni és társas vállalkozók.

Az egyéni és társas vállalkozók többsége különféle szakember, diplomás értelmiségi. Összességében mintegy 70 százalékuk egyéni, 30 százalékuk társas vállalkozó. Az egyéni vállalkozóknak csak kis része foglalkoztat alkalmazottat.

Az eddigi adatok kevéssé nyújtanak reális képet a város társadalmának valódi rétegződéséről. Érdemes megvizsgálnunk a város foglalkoztatottjainak foglalkozási főcsoport, valamint felső fokú iskolai végzettség szerinti megoszlását figyelembe véve a vállalkozók csoportjainak megoszlását is.

Az összes és a felsőfokú végzettséggel rendelkező foglalkoztatottak valamint az egyéni és társas vállalkozók száma és megoszlása foglalkozási főcsoport szerint 2001-ben

Foglalkozási főcsoport	Foglalkoztatott	%	Egyetem, főiskola	%	Egyéni és társas vállalkozó	%
Felső vezetők, vállalkozók	5 927	9,3	2 939	16,8	1 568	15,3
Felsőfokú végzettségűek	11 818	18,5	10 523	60,1	1 578	15,4
Egyéb vezetők	10 738	16,9	2 300	13,2	1 226	12,0
Irodai foglalkozásúak	4 566	7,2	403	2,3	312	3,1
Szolgáltatási foglalkozásúak	10 120	15,9	596	3,9	2 626	25,7
Mezőgazdasági foglalkozásúak	942	1,5	85	0,4	517	5,1
Ipari, építőipari foglalkozásúak	10 377	16,3	202	1,2	1 760	17,2
Gépkezelők	4 341	6,8	68	0,3	566	5,5
Szakképzettséget nem igénylő munkát végzők	3 814	6,0	37	0,1	69	0,7
Fegyveres szervek foglalkoztatottjai	1 050	1,6	360	2,1	-	-
Összesen	63 693	100,0	17 513	100,0	10 222	100,0
%	100,0	-	27,5	-	16,1	-

A felső vezetők, nagy- és középvállalkozók alkotta réteg a foglalkoztatottak 9,3 százalékát teszik ki. E csoport fele diplomás értelmiségi. E felső réteghez több mint másfél ezer egyéni és társas vállalkozó tartozik. Közöttük vannak azok a sikeres vállalkozók (Varga Mihály, Pistrui László), akik a helyi gazdasági elitet alkotják. Jelentős részük Újszeged kertvárosi részében több szobás, korszerűen felszerelt, modern, kertes családi házban, villában lakik. Nemcsak egy, hanem több drága, nyugati márkájú gépkocsival rendelkeznek. Életmódjukhoz tartozik a világ távoli üdülőhelyein való nyaralás, üdülés.

A felsőfokú végzettségűekből és egyéb magas képzettségű felső- és középszintű vezetőkből álló két réteg együttesen a középosztályt alkotja. Számuk együttesen meghaladja a 22 ezret, részarányuk pedig a 35 százalékot. Közülük mintegy 13 ezren diplomás értelmiségiek, 3 ezren pedig vállalkozók. Az előbbi csoportot – hozzájuk számítva a többi diplomás értelmiségit is – a város értelmiségi középosztályának tekinthetjük, amely a foglalkoztatottak több mint 27 százalékát alkotja. A másik, kisebb középosztályi csoportot a közel 3 ezer vállalkozó alkotja, amely vállalkozói, tulajdonosi középosztálynak tekinthető. A két középosztályi csoport a város társadalmának közel egyharmadát teszi ki. Látható tehát, hogy a város társadalmában a középosztály növekvő és meghatározó szerepet tölt be.

Az irodai foglalkozásúakból, ügyviteli, ügyintéző alkalmazottakból, szolgáltatási foglalkozásúakból és kisvállalkozásokból álló középrétegek társadalmi súlya is igen nagy. Az e csoportokhoz tartozó alkalmazottak száma meghaladja a 11 ezer, az összes kisvállalkozóké pedig mintegy 6 ezer. A foglalkoztatottak közötti együttes részarányuk közel 27 százalék. Így a középosztály és a középrétegek együttesen a város társadalmának valamivel több mint 60 százalékát teszik ki.

Szeged munkásságának csoportjait a több mint 8 ezer ipari, építőipari, közel 4 ezer gépkezelő, 400 mezőgazdasági munkás alkotja, akiknek többsége szakmunkás. Külön csoportot képeznek a szakképzettséget nem igénylő munkát végzők, akik közel 4 ezren vannak. Így a munkásság együttes létszáma mintegy 16 ezer, a foglalkoztatottak közötti részarányuk pedig 25 százalék. A munkásság tehát jóval kisebb társadalmi súlyt képvisel a város társadalmában, mint korábban.

Ugyanakkor azt is figyelembe kell vennünk, hogy több mint 6 ezer munkanélkülit talált a városban a 2001. évi népszámlálás. Ők a teljes népességnek 3,7, a gazdaságilag aktív népességnek pedig 8,9 százalékát teszik ki, tehát nem elhanyagolható társadalmi csoportról van szó. Egy részük már hosszú idő óta munkalehetőség nélkül él. A munkaerőpiacról kiszakadók a helyi társadalom halmozottan hátrányos helyzetű csoportját alkotják.

A város társadalmának erőteljes rétegződését mutatja, hogy még 2001-ben is 2849 komfort nélküli és szükséglakás volt Szegeden, miközben a 4 és több szobásak száma majdnem elérte a 12 ezret. E lakások több mint 95 százaléka magántulajdonú, amelyekben – minden bizonnyal – a sikeres vállalkozók, a felső réteghez tartozó családok laknak.

Hódmezővásárhely: szakmunkások és gazdálkodók

A város népessége 1990 és 2001 között csökkent és a népesség csoportjainak megoszlása is érezhetően változott.

A népesség csoportjainak megoszlása 1990-ben és 2001-ben

Népesség	1990		2001	
	fő	%	fő	%
Foglalkozatott	22 436	43,8	17 995	36,4
Munkanélküli	587	1,1	1 869	3,8
Inaktív kereső	13 264	26,0	16 385	33,2
Eltartott	14 893	29,1	13 133	26,6
Összesen	51 180	100,0	49 382	100,0

A foglalkoztatottak csoportja több mint 4 ezer fővel 43,9 százalékról 36,4-re visszaesett. A munkanélkülieké több mint háromszorosára gyarapodott és részarányuk 3,8 százalékot ért el. Ugyancsak erőteljesen növekedett az inaktív keresők, vagyis a nyugdíjasok száma, és arányuk 2001-ben meghaladta a 33 százalékot. Az eltartottak csoportja létszámban és arányban is némileg csökkent.

A helyi iparosítás már az 1950-es években megkezdődött, hiszen nagy létszámú agrárproletariátus élt a városban, amelynek munkalehetőséget kellett biztosítani. Az iparosítási hullám később is folytatódott, így Vásárhely az 1980-as években az ipari társadalom egyes jeleit kezdte el mutatni. Helyileg a munkásság társadalmi súlya minden más réteget megelőzte. Az államszocialista iparosítás azonban itt is súlyos belső ellentmondásokkal küszködött, amelyeket nem tudott megoldani. Olyan üzemeket telepítettek, létesítettek, amelyek nem feleltek meg a helyi adottságoknak, piacuk és fejlődési lehetőségük bizonytalan volt. A rendszerváltozás után a helyi ipari vállalatok többsége nehéz helyzetbe jutott, munkásaik egy része utcára került. Mindez tükröződik a foglalkozási csoportok átrendeződésében, a munkások számának csökkenésében.

A foglalkoztatottak száma és megoszlása gazdasági ágak szerint 1990-ben és 2001-ben

Gazdasági ág	1990		2001	
	Foglalkoztatott	Százalék	Foglalkoztatott	Százalék
Mezőgazdaság	3 950	17,6	1 619	9,0
Ipar	9 109	40,6	5 720	31,8
Építőipar	1 451	6,5	1 215	6,7
Közlekedés	1 087	4,8	756	4,2
Kereskedelem	1 897	8,5	2 173	12,1
Egyéb	4 942	22,0	6 512	36,2
Összesen	22 436	100,0	17 995	100,0

A mezőgazdaságban dolgozók száma közel 4 ezerről mindössze 1619-re, részarányuk 17,6 százalékról 9-re esett vissza. Az ipari, építőipari, közlekedési foglalkozásúak 1990-ben több mint 50 százalékot tettek ki, 2001-ben viszont csak valamivel több mint 40 százalékot. Különösen figyelemre méltó az iparban foglalkoztatottak arányának 40,6 százalékról 31,8 százalékra való visszaesése.

Itt is megfigyelhető a kereskedelmi foglalkozásúak és az egyéb szolgáltató ágakban dolgozók csoportjainak térhódítása. Bár a szolgáltató ágak foglalkoztatottjainak részaránya jóval alacsonyabb, mint Szegeden.

A társadalmi rétegződés felmérése érdekében érdemes áttekinteni a foglalkoztatottak, valamint az egyéni és társas vállalkozók nemzetgazdasági ágak szerinti megoszlását.

A foglalkoztatottak, az egyéni és társas vállalkozók száma és megoszlása nemzetgazdasági ág szerint 2001-ben

Nemzetgazdasági ág	Foglalkoztatott	Százalék	Egyéni és társas vállalkozó	Százalék
Mezőgazdaság	1 619	9,0	395	15,5
Bányászat	2	-	-	-
Feldolgozóipar	5 458	30,4	427	16,7
Villamosenergia-, gáz-, víz-, hőszolg.	720	1,4	-	-
Építőipar	1 215	6,7	260	10,2
Kereskedelem	2 173	12,1	633	24,8
Szálláshely-szolg.	602	3,2	148	5,8
Szállítás	756	4,4	103	4,0
Pénzügyi tevékenység	190	1,0	54	2,1
Ingatlanügyletek	1 678	9,3	269	10,5
Közigazgatás	1 133	6,3	-	-
Oktatás	1 370	7,6	21	0,8
Egészségügyi, szociális ellátás	1 100	6,1	69	2,7
Egyéb	529	2,9	175	6,9
Összesen	17 995	100,0	2 554	100,0
%	100,0	-	14,2	-

Az előzőekben már láttuk a mezőgazdasági, ipari, építőipari foglalkoztatottak csoportjainak visszaesését. A feldolgozóipari foglalkozásúak több mint 30 százalékos részaránya azonban azt bizonyítja, hogy továbbra is jelentős a szerepe a város gazdasági és társadalmi életében. Az is figyelemre méltó, hogy a mezőgazdasági, ipari, építőipari vállalkozók száma együttesen meghaladja az ezret, részarányuk pedig a 42 százalékot.

A kereskedelemben dolgozók a foglalkoztatottak több mint 12 százalékát teszik ki. Közöttük igen nagy a vállalkozók száma (633), az összes vállalkozó közötti részaránya pedig majdnem 25 százalék.

A szolgáltató ágak közül itt is kiemelkedik az ingatlanügyletekkel foglalkozók csoportja 9,2 százalékos részarányával. Közöttük a vállalkozók száma (269) és részaránya (10,5%) sem lebecsülendő. A közigazgatásban, valamint az egészségügyi és szociális ellátásban dolgozók részaránya egyenként meghaladja a 6 százalékot, az oktatásban foglalkoztatottaké pedig a 7 százalékot. Az oktatásban és az egészségügyben viszonylag kevés a vállalkozó.

Összességében az egyéni és társas vállalkozók száma 2554, akik a foglalkoztatottak 14,2 százalékát teszik ki. Részarányuk jóval kisebb, mint Szegeden.

Az összes és az egyetemi, főiskolai végzettségű foglalkoztatottak, valamint az egyéni és társas vállalkozók száma és megoszlása foglalkozási főcsoport szerint 2001-ben

Foglalkozási főcsoport	Foglalkoztatott	%	Egyetem, főiskola	%	Egyéni és társas vállalkozó	%
Felső vezetők	1 271	7,1	579	20,3	310	12,2
Felsőfokú végzettségűek	1 826	10,2	1 583	55,8	233	9,2
Egyéb vezetők	2 318	12,9	278	9,8	208	8,1
Irodai foglalkozású	891	4,9	52	1,8	57	2,2
Szolgáltatási foglalkozásúak	3 223	17,9	125	4,5	707	27,7
Mezőgazdasági foglalkozásúak	678	3,6	41	1,4	323	12,6
Ipari, építőipari foglalkozásúak	4 296	24,0	35	1,2	552	21,6
Gépkezelő	1 820	10,1	15	0,5	138	5,4
Szakképzettséget nem igénylő munkát végzők	1 239	6,9	4	-	26	1,0
Fegyveres szervek foglalkoztatottjai	433	2,4	132	4,6	-	-
Összesen	17 995	100,0	2 844	100,0	2 554	100,0
%	100,0	-	15,8	-	14,2	-

A több mint ezer felső vezető a foglalkoztatottak mintegy 7 százalékát alkotja. Közöttük több mint 500 egyetemi, főiskolai végzettségű értelmiségi foglal helyet. A 310 nagy- és középvállalkozó több mint 12 százalékos részarányt képvisel a vállalkozók csoportjában.

A felsőfokú képzettségűek és egyéb vezetők alkotta helyi középosztály társadalmi súlya jóval kisebb, mint Szegeden. Részarányuk alig haladja meg a 23 százalékot. A helyi középosztályhoz tartozó több mint 4 ezer foglalkoztatott fele diplomás értelmiségi, akik a város értelmiségének több mint 60 százalékát teszik ki. Az adatok azt is bizonyítják, hogy a városban az egyéb vezetők csoportjához tartozók többsége nem felsőfokú, hanem csak középfokú iskolai végzettséggel rendelkezik. A vállalkozó, tulajdonosi középosztályt nem sokan képviselik, társadalmi súlyuk csekély.

Az irodai alkalmazottakból, szolgáltatási foglalkozásúakból, valamint mezőgazdasági, ipari, építőipari kisvállalkozókból álló középrétegekhez mintegy 5 ezren tartoznak, akik mintegy 27 százalékot képviselnek. Közöttük a szolgáltatást végző, valamint az ipari, építőipari és mezőgazdasági kisvállalkozók száma a meghatározó.

A felső réteg, a középosztály és a középrétegek együttesen a foglalkoztatottak mintegy 57 százalékát alkotják.

A helyi munkásság fő csoportját a közel 4 ezer ipari szakmunkás, a mintegy 1700 gépkezelő, gépszerelő munkás alkotja. Hozzájuk számíthatjuk a mintegy 350 mezőgazdasági munkást. Együttesen tehát több mint 6 ezren vannak és a foglalkoztatottak több mint 33 százalékát teszik ki. E statisztika csak 678 mezőgazdasági foglalkozásút jelöl meg, holott a nemzetgazdasági ágak szerinti megoszlásban több mint 1600 szerepel. Ez egyrészt azzal magyarázható, hogy vannak olyan mezőgazdasági vállalkozók, akik a felső réteghez, vagy valamelyik középosztályi csoporthoz tartoznak. Továbbá felsőfokú végzettségű szakemberek, agronómusok, agrármérnökök, állatorvosok, akik szintén a középosztály valamelyik csoportjában foglalnak helyet. A döntő ok azonban az, hogy nem kevés olyan mezőgazdasági foglalkoztatott, munkás, őstermelő is található a városban, akik szakképzettséget nem igénylő munkát végeznek.

A város társadalmának két jellegzetes rétegét a középfokú szakképzettséggel rendelkező foglalkoztatottak, szakmunkások és a mezőgazdasági vállalkozók, a gazdálkodók rétege alkotja. A foglalkoztatottak 33 százaléka középfokú szakképzettségű. Részarányuk legmagasabb az egész megyében. A gazdálkodók szerepe azért jelentős, mert a téeszesítés előtt a megyében itt volt a legnagyobb a középparaszti gazdálkodók rétege. Így jelenleg is a 10 hektárnál

nagyobb gazdasággal rendelkező gazdálkodók növekvő szerepet töltenek be a város mezőgazdaságában, a gazdasági és társadalmi életben.

A szakképzettséget nem igénylő munkát végzők csoportjához ipari foglalkozásúak is tartoznak. Számuk együttesen eléri az 1200-at, részarányuk a 7 százalékot. Így a városban a munkásság részaránya együttesen mintegy 40 százalékot tesz ki.

A fegyveres szervek foglalkoztatottjai a foglalkoztatottak 2,4 százalékát képviselik. Közöttük 133 a diplomás, az értelmiségi, a tiszt, akik a középosztályhoz tartoznak, a többiek pedig a középfokú iskolai végzettséggel rendelkező középrétegi csoportokhoz.

A munkásság legalsó rétegét a munkanélküliek, a munkaerőpiacról kiszakadók jelentik. Az 1869 munkanélküli a teljes népesség 3,8, a gazdaságilag aktív népesség 9,4 százalékát teszi ki. E réteg nehéz helyzetét az is bizonyítja, hogy a 2001. évi népszámlálás idején 2544 komfort nélküli és szükséglakás volt a városban. Az e lakásokban élő családok a helyi halmozottan hátrányos helyzetű társadalmi réteget alkotják.

A három régi város társadalmi változásai

Szeged, Hódmezővásárhely társadalmi viszonyainak elemzése után szükséges áttekintenünk a megye további három régi városának – nagyság szerinti sorrendben – Szentes, Makó, Csongrád társadalmi változásait is.

A három régi város népességének alakulása 1990 és 2001 között

Város	Lakónépesség		
	1990	2001	1990. évi százaléka
Szentes	32 891	31 638	96,2
Makó	27 529	25 802	93,8
Csongrád	20 021	18 787	93,8

Mind a három város népessége érezhetően csökkent. Legkisebb mértékben a legnagyobb népességű Szentesé, Makón és Csongrádon a népesség apadása azonos arányú, valamivel több, mint hat százalékos volt.

A három város korábbi társadalmi viszonyainak jellegéről némi képet nyújtanak az aktív keresők, a foglalkoztatottak fő gazdasági ágak szerinti megoszlásáról szóló 1990. évi adatok.

A foglalkoztatottak megoszlása a fő gazdasági ágak szerint a három városban 1990-ben százalék

Város	Mezőgazd.	Ipar, építőip.	Közlekedés	Kereskedelem	Egyéb
Szentes	20,8	33,2	7,5	10,5	28,0
Makó	19,3	38,6	5,9	12,3	23,9
Csongrád	17,0	43,1	5,3	8,2	26,4

A mezőgazdasági foglalkozásúak aránya a legmagasabb, több mint 20 százalékos szintet Szentesen érte el, ami a jól működő helyi termelőszövetkezeteknek és a fejlődő kertészeti kultúrának volt köszönhető. Makón a mezőgazdaságban dolgozók aránya erre az időre 20 százalék alá esett. Az itteni termelőszövetkezetek működésében nehézségek adódtak és a hagymatermesztési kultúra is meg-megújuló gondokkal küzdött. A statisztika szerint a mezőgazdasági foglalkozásúak aránya még alacsonyabb volt Csongrádon. Talán azért is, mert a helyi gyümölcs- és szőlőtermesztési kultúra jórészt a háztáji gazdaságokban élt.

Az ipari, építőipari foglalkozásúak részaránya éppen Csongrádon érte el a legmagasabb, valamivel több mint 43 százalékos arányt. Szentesen pedig a legalacsonyabbat, 33,2 százalékot. A későbbi fejlemények azonban megmutatták, hogy az iparosítás, a helyi iparfejlesztés sok tekintetben ingatag alapokra épült, nem a helyi lehetőségek és adottságok kihasználásával történt. Így a rendszerváltozás után több üzem, vállalat nehéz helyzetbe került, munkásai közül sokan munkanélkülivé váltak.

A közlekedési foglalkozásúak viszonylag magas szentesi aránya a város vasúti csomópont jellegével függött össze. A kereskedelmi foglalkozásúak több mint 12 százalékos aránya azt mutatta Makón, hogy a város még ekkor is némileg megtartotta régi kereskedelmi jellegét.

A rendszerváltozás után a három városban csökkent a foglalkoztatottak száma és aránya.

A foglalkoztatottak, a munkanélküliek száma és aránya, a foglalkoztatottak száma és megoszlása a fő gazdasági ágak szerint a három városban 2001-ben

Város	Foglalkoztatott	Munkanélküli	Mezőgazd.	Ipar, építőip.	Szolgáltató ágak
Szentes	11 985	891	2 037	3 103	6 845
%	37,9	2,8	17,0	25,9	57,1
Makó	8 510	1 348	956	2 827	4 730
%	33,0	5,2	11,2	33,2	55,6
Csongrád	6 147	640	541	2 407	3 199
%	32,7	3,4	8,8	39,2	52,0

A foglalkoztatottsági arány mindenütt 40 százalék alá süllyedt. Legmagasabb szintet, majdnem 38 százalékot Szentesen érte el. Makón 33, Csongrádon 32,7 százalékot tett ki. A munkanélküliek népességen belüli aránya Makón volt a legmagasabb (5,2%), ami a gazdaságilag aktív népesség 13,7 százalékát jelentette, vagyis ennyi volt a munkanélküliségi ráta. Csongrádon a népességen belüli 3,4 százalékos munkanélküliségi arány 9,4, Szentesen a 2,8 népességen belüli arány 6,9 százalék munkanélküliségi rátát jelentett.

A mezőgazdasági foglalkozásúak aránya továbbra is Szentesen volt a legmagasabb, legalacsonyabb Csongrádon, Makó közbülső helyet foglalt el e tekintetben. Az ipari, építőipari foglalkozásúak részaránya ezzel éppen ellentétes képet mutatott. Legmagasabb szintet Csongrádon, legalacsonyabbat Szentesen érte el. Makó ebben a tekintetben is közbülső helyet töltött be.

A három város társadalmi rétegződéséről némi képet nyújt a középfokú és felsőfokú végzettségű foglalkoztatottak megoszlása.

A közép- és felsőfokú képzettségű foglalkoztatottak száma és megoszlása a három városban 2001-ben

Iskolai végzettség	Szentes		Makó		Csongrád	
	fő	%	fő	%	fő	%
Foglalkoztatott	11 985	100,0	8 510	100,0	6 147	100,0
Érettségi nélkül szakmai oklevél	3 960	33,0	2 666	31,3	2 024	32,9
Érettségi	3 641	30,4	2 977	35,0	1 818	29,6
Egyetem, főiskola	1 782	14,9	1 193	14,0	1 137	18,5

Az érettségi nélküli szakmai oklevéllel rendelkezők aránya legmagasabb volt Szentesen, némileg alacsonyabb Csongrádon, legalacsonyabb Makón. Az érettségizettek részaránya viszont Makón ért el kiemelkedő szintet, 35 százalékot, Szentesen viszont csak 30,4 százalékot, Csongrádon még kevesebbet. Érdekes módon a felsőfokú végzettségűek részaránya éppen a három közül a legkiesebb városban, Csongrádon volt a legmagasabb (18%). Ez talán azzal magyarázható, hogy Csongrád közelében nincsenek nagyobb városok, ahova a diplomás értelmiségiek elvándoroltak volna. A foglalkoztatottak fő gazdasági ágak szerinti megoszlásáról szóló előzőekben közölt összeállítás nem ad reális képet a három város valódi társadalmi rétegződéséről. A 2001. évi népszámlálás során külön számba vették a szellemi foglalkozású vezetők, értelmiségiek, egyéb szellemi foglalkozású, valamint a (nem szellemi foglalkozású) ipari, építőipari, mezőgazdasági, szolgáltatási és egyéb foglalkozású csoportokat.

A foglalkoztatottak száma és megoszlása összevont foglalkozási csoportok szerint a három városban 2001-ben

Foglalkozási csoport	Szentes		Makó		Csongrád	
	fő	%	fő	%	fő	%
Vezető, értelmiségi	1 915	16,0	1 376	16,2	1 230	20,0
Egyéb szellemi foglalkozású	1 926	16,0	1 544	18,1	969	15,8
Ipari, építőipari foglalkozású	3 492	29,1	2 718	31,9	2 118	34,5
Mezőgazdasági foglalkozású	1 125	9,4	636	7,5	358	5,8
Szolgáltatási foglalkozású	2 407	20,1	1 443	17,0	939	15,3
Egyéb foglalkozású	1 120	9,4	793	9,3	533	8,6
Összesen	11 985	100,0	8 510	100,0	6 147	100,0

A szűk felső, vezető réteghez a helyi politikai, önkormányzati tisztségviselők, igazgatási, gazdasági és más vezetők tartoztak. Mellettük a túlnyomó többséget a helyi diplomások, az értelmiségiek alkották. E két csoportot lehet együttesen a helyi középosztálynak tekinteni. Részarányuk 16-20 százalék között mozog, tehát jóval alacsonyabb, mint Vásárhelyen vagy különösen Szegeden.

Az egyéb szellemi foglalkozásúak nagyjából hasonló csoportot képviseltek. Ők az irodai, ügyviteli, ügyintéző alkalmazottak. Tipikus középréteget alkotnak az értelmiségi középosztály, valamint a helyi munkásság és a mezőgazdasági foglalkozásúak, a gazdálkodók, az őstermelők rétege között.

Az ipari, építőipari foglalkozásúak társadalmi súlya legnagyobb Csongrádon, legkisebb Szentesen, ami azóta azonban Szentes javára változott. A mezőgazdasági foglalkozásúak részaránya Szentesen a legmagasabb, legalacsonyabb pedig Csongrádon. A szolgáltatási foglalkozásúak szerepe a városok nagyságának felel meg, legnagyobb Szentesen, legkisebb Csongrádon. Az egyéb foglalkozásúaknál is ez tapasztalható.

A termelő ágak foglalkoztatottjai, valamint a szolgáltatási és egyéb foglalkozásúak adatai az ezen ágakban dolgozó diplomás szakemberek és egyéb szellemi foglalkozásúak adatait nem tartalmazzák, hiszen ők a felső két csoportban szerepelnek.

A három régi város társadalmi viszonyairól, rétegződéséről a helyi népesség lakáskörülményei némi képet nyújtanak.

A lakott lakások megoszlása szobaszám szerint
a három városban 2001-ben százalék

Város	1	2	3	4-X
	Szobás lakások			
Szentes	14,2	46,4	26,5	12,9
Makó	10,3	49,1	30,9	9,7
Csongrád	12,6	46,2	30,2	11,0

Figyelemre méltó, hogy az egyszobás, valamint a 4 és több szobás lakások aránya egyaránt Szentesen a legmagasabb. Ebből az a következtetés vonható le, hogy itt a legnagyobb az alsó és felső társadalmi rétegek közötti különbség. Itt a leginkább polarizált a helyi társadalom. Makón e statisztika szerint kiegyenlítettebbek a népesség anyagi, gazdasági, jövedelmi viszonyai. Csongrádon viszont szintén nagyobbak az alsó és felső réteg közötti különbségek.

A kis és a nagy alapterületű lakások megoszlásáról, a lakások átlagos alapterületéről szóló adatok is ezt a helyzetet tükrözik.

A 39 négyzetméternél kisebb és 100 négyzetméternél nagyobb lakások
megoszlása a három városban és a lakások átlagterülete 2001-ben

Város	-39 m^2	100 m^2-X	Átlagterület m^2
Szentes	5,1	17,9	75
Makó	2,5	25,1	80
Csongrád	4,3	18,7	75

A kis alapterületű lakások aránya szintén Szentesen és Csongrádon a legnagyobb, Makón jóval kisebb. Ugyanakkor a 100 négyzetméternél nagyobb alapterületű lakásoké Makón kiugróan magas (25,1%), a másik két városban jóval alacsonyabb.

A lakások felszereltségére vonatkozó adatok már kiegyenlítettebb viszonyokat tükröznek.

A lakások felszereltsége a három városban 2001-ben százalék

Város	Hálózati vízvezeték	Vízöblítéses WC	Közcsatorna	Hálózati gáz	Palackos gáz
Szentes	82,9	82,3	39,7	72,1	22,3
Makó	83,4	84,4	25,7	78,8	15,7
Csongrád	78,1	66,7	30,1	76,6	17,1

A hálózati vízvezetékkel, vízöblítéses WC-vel való ellátottság tekintetében Makó áll az első helyen, Szentes csak némileg marad le tőle, Csongrád viszont jóval nagyobb mértékben. Közcsatornával való ellátottság tekintetében Szentes kiugró eredménnyel (39,7%) dicsekedhet. Makót e tekintetben már Csongrád is megelőzi. A vezetékes és palackos gáz használata nagyjából azonos mértékű mind a három városban.

Három új kisváros a porondon

Az 1980-as évtizedben két település, Kistelek és Mórahalom nyert el városi rangot. Kistelek az 5-ös főközlekedési út mentén, Szegedtől mintegy 30 kilométerre fekszik. Így a körülötte elhelyezkedő falvak természetes központja. A Szegedtől szintén 30 kilométerre, de nyugatra fekvő Mórahalom a Homokhátság központi települése. A Hódmezővásárhely és Szentes között elhelyezkedő Mindszent csak a rendszerváltozás után kapott városi rangot.

A három kisváros lakónépessége 1990-ben és 2001-ben

Város	1990	2001	1990. évi százaléka
Kistelek	7 786	7 491	96,2
Mindszent	7 668	7 317	95,4
Mórahalom	5 532	5 472	98,9

A legnagyobb kisváros, Kistelek népessége majdnem 4 százalékkal, Mindszenté még nagyobb arányban, 4,6-tal csökkent. A legkisebb Mórahalomé viszont csak mintegy egy százalékkal.

E települések társadalmi viszonyainak jellegét tükrözik az 1990. évi népszámlálás foglalkozási adatai.

A foglalkoztatottak megoszlása a fő gazdasági ágak szerint
1990-ben százalék

Város	Mező-gazdaság	Ipar, építő-ipar	Közlekedés	Kereske-delem	Egyéb
Kistelek	21,1	37,9	8,6	10,4	22,0
Mindszent	13,0	58,5	5,1	7,1	16,3
Mórahalom	40,6	25,0	6,5	9,7	18,2

A leginkább iparosodott település Mindszent volt a maga több mint 58 százalékos ipari, építőipari foglalkoztatottsági irányával. A helyi ipari, építő-

ipari foglalkozásúak többsége azonban nem a település néhány kisebb üzemében, hanem Hódmezővásárhelyen és Szentesen dolgozott bejáró, ingázó munkásként, alkalmazottként. E réteg részaránya Kisteleken is majdnem elérte a 40 százalékot. Közülük is nem kevesen a közeli Szegedre jártak dolgozni. Mórahalmon mindössze 25 százaléknyian dolgoztak az iparban és építőiparban.

Ebből is adódóan Mórahalmon a mezőgazdasági foglalkozásúak részaránya meghaladta a 40 százalékot. Többségük szakszövetkezeti tag volt, ami azt jelentette, hogy gyakorlatilag önállóan gazdálkodott. Kisteleken és Mindszenten a mezőgazdasági foglalkozásúak rétege jóval kisebb szerepet töltött be.

Kisteleken a közlekedési foglalkozásúak viszonylag magas aránya azzal függ össze, hogy a település a Budapest-Szeged közötti vasútvonal mellett fekszik és egyben az autóbusz-közlekedésnek is helyi csomópontja. A kereskedelem mind Kisteleken, mind Mórahalmon fontos szerepet tölt be, mert mindkettő a körülöttük fekvő kisebb települések kereskedelmi központja.

A rendszerváltozás a három új kisváros társadalmi viszonyaiban is jelentős változásokat idézett elő.

A foglalkoztatottak, a munkanélküliek száma és megoszlása, valamint a foglalkoztatottak megoszlás a fő gazdasági ágak szerint 2001-ben

Város	Foglalkoztatott	Munkanélküli	Mezőgazdaság	Ipar, építőipar	Szolgáltató ágak
Kistelek	2 410	251	391	822	1 197
%	32,2	3,4	16,2	34,1	49,7
Mindszent	2 166	366	283	949	934
%	29,6	5,0	13,1	43,8	43,1
Mórahalom	1 946	136	570	435	941
%	35,6	2,5	29,3	22,4	48,3

A foglalkoztatottak népességen belüli részaránya jóval kisebb mértékre esett vissza, mint a másik három régi városban. Különösen Mindszenten ért el a foglalkoztatottság alacsony szintet, 29,6 százalékot, míg a munkanélküliek aránya 5 százalékra emelkedett. A 366 munkanélküli többsége minden bizonnyal az ingázó, a Vásárhelyre, Szentesre járó dolgozók közül került ki. Itt a gazdaságilag aktív népesség 14,5 százaléka volt munkanélküli, vagyis ekkora volt a munkanélküliségi ráta.

Kisteleken a foglalkoztatottsági arány meghaladta a 32 százalékot, a munkanélkülieké pedig majdnem a 3 és fél százalékot tett ki. 251 munkanélküli a gazdaságilag aktív népesség 9,4 százalékát jelentette.

A legmagasabb foglalkoztatottsági arány (35,6%) Mórahalmon alakult ki. Itt korábban is viszonylag kevés ipari, építőipari foglalkozású élt, akik közül a másik két kisvárosban sokan lettek munkanélküliek. Itt a népességen belüli munkanélküliségi arány csak 2,5 százalékot tett ki, ami a 6 és fél százalékos munkanélküliségi rátát jelentett. A mezőgazdasági foglalkozásúak részaránya némileg itt is csökkent, de jóval kisebb mértékben, mint a másik két városban. Mórahalmon az önálló gazdálkodók száma némileg még növekedett is a helyi kertészeti kultúra térhódítása következtében. Így egészében a foglalkoztatottsági szint is viszonylag magas maradt. Némileg ez Kisteleken is tapasztalható. Mindszenten továbbra is a legalacsonyabb a mezőgazdasági foglalkozásúak részaránya és legmagasabb az ipariaké, építőipariaké.

A három kisvárosban is növekedett a szolgáltató ágak részaránya, különösen Kisteleken és Mórahalmon, amelyek megőrizték kereskedelmi és szolgáltató központ jellegüket az őket körülvevő kisebb települések között.

A közép- és felsőfokú iskolai végzettséggel rendelkezők tekintetében érezhető különbség tapasztalható a három kisváros között.

A közép- és felsőfokú iskolai végzettségű foglalkoztatottak száma és megoszlása 2001-ben

Iskolai végzettség	Kistelek		Mindszent		Mórahalom	
	fő	%	fő	%	fő	%
Foglalkoztatott	2 410	100,0	2 166	100,0	1 946	100,0
Érettségi nélkül szakmai oklevél	825	34,2	853	39,4	651	33,5
Érettségi	721	29,9	550	25,7	503	25,8
Egyetem, főiskola	265	11,0	237	10,9	165	8,5

A középfokú szakmai képzettségűek aránya Mindszenten volt a legmagasabb, ahol a legtöbb ipari, építőipari foglalkozású élt. Kisteleken és főleg Mórahalmon alacsonyabb részarányt képviseltek. Az érettségizettek társadalmi súlya Kisteleken volt nagyobb, mint a másik két városban. Az egyetemi, főiskolai végzettségű értelmiségiek szerepe a városok nagyságához igazodott. Kisteleken 11, Mindszenten 10,9, Mórahalmon 8,5 százalékot képviselt e réteg.

A társadalmi rétegződés jórészt a képzettségi szintnek megfelelően alakult.

A foglalkoztatottak száma és megoszlása összevont foglalkozási csoportok szerint 2001-ben

Foglalkozási csoport	Kistelek		Mindszent		Mórahalom	
	fő	%	fő	%	fő	%
Vezető, értelmiségi	290	12,1	278	12,8	192	9,9
Egyéb szellemi foglalkozású	351	14,6	313	14,5	242	12,4
Ipari, építőipari foglalkozású	858	35,6	879	40,6	491	25,2
Mezőgazdasági foglalkozású	331	13,7	141	6,5	535	27,5
Szolgáltatási foglalkozású	366	15,2	307	14,2	280	14,4
Egyéb foglalkozású	214	8,8	248	11,4	206	10,6
Összesen	2 410	100,0	2 166	100,0	1 946	100,0

A vezetőkből, értelmiségiekből álló helyi középosztály nagyobb társadalmi súlyt képviselt Mindszenten és Kisteleken, mint Mórahalmon. Ugyanez tapasztalható az egyéb szellemi foglalkozásúaknál. Mindez azzal magyarázható, hogy Mindszent és Kistelek jóval régebbi település, mint Mórahalom. Ez utóbbi 1950 előtt még tanyaközpont volt templommal és mindössze néhány házzal. Az elmúlt évtizedekben vált fejlődő, korszerűsödő kis agrárvárossá.

Az ipari, építőipari foglalkozásúak továbbra is Mindszenten töltenek be fontos szerepet. Kisteleken és főleg Mórahalmon jóval kisebb a társadalmi súlyuk. Az önálló gazdálkodók, a kertészek Mórahalom és Kistelek társadalmának jellegzetes képviselői. Mindszenten a mezőgazdasági foglalkozásúak kisebb szerepet töltenek be, bár az önálló gazdálkodók társadalmi súlya sem lebecsülendő. A szolgáltatási és az egyéb foglalkozásúak társadalmi szerepe nagyjából azonos a három városban. Némileg figyelemre méltó Kisteleken a szolgáltatási foglalkozásúak viszonylag magas, 15,2 százalékos aránya, ami minden bizonnyal a település központi fekvésével magyarázható.

A három város lakásviszonyai a helyi társadalom rétegződését is tükrözik.

A lakott lakások megoszlása szobaszám szerint 2001-ben

Város	1	2	3	4-X
	Szobás lakás			
Kistelek	392	1 477	1 040	404
%	11,8	44,6	31,4	12,2
Mindszent	308	1 463	1 056	324
%	9,8	46,4	33,5	10,3
Mórahalom	128	948	892	414
%	5,4	39,8	37,5	17,3

A lakásviszonyok tekintetében Mórahalom áll az első helyen. Az egyszobás lakások aránya itt mindössze 5,4 százalék. A 3 és a 4 szobásaké kiugróan magas. E tekintetben jóval megelőzi a másik két várost.

A kis és a nagy alapterületű lakások megoszlása is ezt a helyzetet tükrözi.

A lakott lakások kis és nagy alapterület szerinti megoszlás és átlagos alapterülete 2001-ben

Város	-39 m²	100 m²-X	Egy lakásra jutó alapterület m²
Kistelek	89	737	80
%	2,7	22,3	-
Mindszent	34	625	82
%	1,1	19,8	-
Mórahalom	36	662	83
%	1,5	27,8	-

A kis alapterületű lakások 1,5 százalékos mórahalmi aránya ugyan némileg magasabb, mint a mindszenti 1,1 százalék. Ugyanakkor a 100 négyzetméternél nagyobb alapterületű lakások aránya Mórahalmon majdnem 28 százalékot tesz ki, míg Kisteleken 22,3, Mindszenten pedig csak 19,8 százalék. A lakások átlagos alapterülete is Mórahalmon a legmagasabb. A magas jövedelmű, jómódú réteg tehát itt a legnagyobb.

A lakások felszereltségére vonatkozó adatok vegyesebb képet mutatnak.

A lakott lakások felszereltsége 2001-ben

Város	Hálózati vízvezeték	Vízöblítéses WC	Köz-csatorna	Hálózati gáz	Palackos gáz
Kistelek	2 627	2 651	411	2 505	451
%	79,3	80,0	12,4	75,6	13,6
Mindszent	2 616	2 492	257	2 288	618
%	82,8	79,1	8,2	72,6	19,6
Mórahalom	1 482	1 833	1 353	1 404	685
%	62,2	77,0	56,8	59,0	28,8

A három új városban a lakások vízvezetékkel, vízöblítéses WC-vel való ellátottsága valamivel alacsonyabb színvonalú, mint a három régi városban. Különösen kevés a közcsatornával ellátott lakás Mindszenten és Kisteleken. Mórahalmon viszont kiugróan magas ezek aránya, ami a település gyors korszerűsödését bizonyítja. E kisvárosban a hálózati vízvezeték viszonylag alacsony, a palackos gázhasználat viszonylag magas szintjének magyarázata az, hogy itt a legnagyobb a külterületi, tanyai lakások aránya.

A három régi és három új város társadalmi viszonyai

A 2001. évi népszámlálás megyei kötetei nem tartalmazzák az egyéni és társas vállalkozók városonkénti és a foglalkoztatottak foglalkozási csoportok szerinti és városok szerinti adatait, hanem csak a hat városét együttvéve.

A hat város foglalkoztatottjainak, valamint egyéni és társas vállalkozóinak száma és megoszlása nemzetgazdasági áganként 2001-ben

Nemzetgazdasági ág	Foglalkoztatott	%	Egyéni és társas vállalkozó	%
Mezőgazdaság	4 778	14,4	2 632	41,1
Bányászat	9	-	4	-
Feldolgozóipar	8 428	25,4	587	9,1
Villamosenergia-, gáz-, víz-, hőszolg.	589	1,8	5	-
Építőipar	1 514	4,6	453	7,1
Kereskedelem	4 068	12,3	2 194	20,2
Szálláshely-szolg.	946	2,8	241	3,7
Szállítás	2 093	6,3	263	4,1
Pénzügyi tevékenység	353	1,1	71	1,1
Ingatlanügyletek	1 746	5,3	411	6,4
Közigazgatás	2 172	6,5	-	-
Oktatás	2 887	8,7	41	0,8
Egészségügyi, szociális ellátás	2 536	7,6	98	1,5
Egyéb	1 045	3,2	315	4,9
Összesen	33 164	100,0	6 415	100,0
%	100,0	-	19,3	-

A foglalkoztatottaknak csak valamivel több mint 14 százaléka volt mezőgazdasági foglalkozású, a vállalkozóknak viszont több mint 40 százaléka. A mezőgazdasági vállalkozók szerepe Mórahalmon, Kisteleken, Szentesen jelentős, azokban a városokban amelyekben belterjes irányú a mezőgazdaság fejlődése, érezhető a kertészeti kultúra térhódítása.

Az ipari, építőipari foglalkozásúak részaránya meghaladja a 30 százalékot, az e két gazdasági ágban működő vállalkozóké azonban csak valamivel több mint 15 százalékot képviselnek.

A kereskedelmi foglalkozásúak szerepe a hat városban nem lebecsülendő: 10,2 százalékot képviselnek, a vállalkozók közötti részarányuk viszont némileg meghaladja a 20 százalékot.

A különféle gazdasági szolgáltató ágak (szállítás, szálláshely-szolgáltatás, pénzügyi tevékenység, ingatlanügyletek, egyéb szolgáltatások) szerepe valamivel kisebb, mint Szegeden. A közszolgáltatásban, az oktatásban és az egészségügyi, szociális ellátásban dolgozók társadalmi súlya is kisebb, mint a megyeszékhelyen.

A foglalkoztatottak foglalkozási főcsoportok szerinti megoszlása az eddig közölt adatoknál jobban tükrözi a hat város társadalmi rétegződését.

A foglalkoztatottak száma és megoszlása a három régi és három új városban együtt 2001-ben

Foglalkozási főcsoport	Foglalkoztatott	%
Felső vezetők	2 105	6,3
Felsőfokú végzettségűek	3 176	9,6
Egyéb vezetők	3 809	11,5
Irodai foglalkozásúak	1 536	4,6
Szolgáltatási foglalkozásúak	5 742	17,3
Mezőgazdasági foglalkozásúak	3 126	9,4
Ipari és építőipari foglalkozásúak	6 811	20,5
Gépkezelők	3 745	11,3
Szakképzettséget nem igénylő munkát végzők	2 439	7,4
Fegyveres szervek foglalkoztatottjai	975	2,1
Összesen	33 164	100,0

Míg Szegeden a felső vezetők részaránya meghaladja a 9, Vásárhelyen pedig a 7 százalékot, addig a hat városban csak 6,3 százalékot tesz ki. A felsőfokú végzettségűekből és egyéb vezetőkből álló középosztályi csoport a hat városban csak mintegy 20 százalékot képvisel, Szegeden jóval több mint 30 százalékot. Az irodai foglalkozásúak részaránya is valamivel kisebb, a szolgáltatásiaké viszont valamivel nagyobb, mint a megyeszékhelyen. Ez azonban azzal magyarázható, hogy Szegeden sok felsőfokú képzettségű szolgáltatásban dolgozó személy van, akit a statisztika a felsőfokú végzettségűek között vett számba.

A mezőgazdasági foglalkozásúak társadalmi súlya jóval nagyobb, mint Szegeden, az ipari, építőipari foglalkozásúaké viszont kisebb (20,5%), de nem éri el a vásárhelyiek 24 százalékát. A gépkezelők és a szakképzettséget nem igénylő munkát végzők részaránya jóval magasabb, mint a megye két nagyobb városában, Vásárhelyen és Szegeden.

A hat városban tehát mind a felső réteg, mind az értelmiségi középosztály jóval kisebb, mint Szegeden és Vásárhelyen. Az irodai, ügyintéző, ügyviteli alkalmazottakból és a kisvállalkozókból álló középrétegek társadalmi súlya is alacsonyabb, figyelembe véve, hogy a kisvállalkozók jelentős részét gazdálkodók, kertészek alkotják.

A munkásság különböző csoportjainak együttes részaránya jóval nagyobb, mint Szegeden. További sajátosság, hogy a szakképzettséget nem igénylő munkát végzők között nemcsak ipari segédmunkások találhatók, hanem nagy számban mezőgazdaságiak és őstermelők is.

X. TÁRSADALMI VÁLTOZÁSOK A FALVAKBAN

A megye falvaiban végbemenő társadalmi változásokat tükrözi az a tény, hogy míg 1990 és 2001 között a megye minden városának és a legtöbb kistérségnek a népessége csökkent, addig voltak és vannak olyan kistérségek, amelyekben érezhetően gyarapodik a népesség.

A kistérségek lakónépessége 1990-ben és 2001-ben és a változás mértéke

Kistérség	Népesség		1990. évi %-a
	1990	2001	
Csongrádi	26 783	25 225	94,3
Hódmezővásárhelyi	62 815	60 669	96,6
Kisteleki	20 077	19 467	97,0
Makói	53 482	50 209	93,9
Mórahalmi	17 077	17 603	103,1
Szegedi	210 284	214 321	101,9
Szentesi	48 344	45 850	94,8
Összesen	438 842	433 344	98,7

A legnagyobb mértékű, majdnem 6 százalékos csökkenés a makói kistérségben következett be. A csongrádi kistérségben a népességfogyás 5,7, a szentesiben 5,2, a vásárhelyiben 3,4, a kistelekiben 3 százalékot tett ki. Ugyanakkor a mórahalmiban 3,1, a szegediben 1,1 százalékos népességgyarapodás ment végbe. Ez utóbbi tény azért is figyelemre méltó, mert a kistérség zömét alkotó szegedi népesség jelentős mértékben csökkent, tehát a kistérséghez tartozó többi település népessége növekedett nagy mértékben.

Gyarapodó és csökkenő népességű falvak

Gyarapodó népességű községek 1990-2001 között a mórahalmi kistérségben

Község	Lakónépesség		1990 évi%-a
	1990	2001	
Ásotthalom	4 106	4 379	106,6
Bordány	2 825	3 145	111,3
Forráskút	2 271	2 395	105,5
Pusztamérges	1 213	1 352	111,5
Ruzsa	2 709	2 796	103,2
Zákányszék	2 698	2 801	103,8

Legnagyobb mértékben Pusztamérges és Bordány népessége gyarapodott, de a többi településen is némi növekedés következett be. Mindez azzal magyarázható, hogy a mórahalmi központú Homokhátság falvaiban korábban is zömében szakszövetkezetek működtek, a parasztgazdaságok gyakorlatilag megőrizték önállóságukat, s így a rendszerváltozás után szabadabban tudtak fejlődni. A mezőgazdaság itteni belterjes irányú fejlődése, a kertészeti termelési kultúra térhódítása növeli a települések népességmegtartó erejét.

Gyarapodó népességű települések 1990-2001 között
a szegedi kistérségben

Település	Lakónépesség		1990. évi %-a
	1990	2001	
Algyő	5 371	5 862	109,1
Deszk	2 755	3 238	117,5
Dóc	805	823	102,2
Domaszék	3 178	4 166	131,1
Kübekháza	1 455	1 535	105,5
Röszke	2 979	3 165	106,2
Sándorfalva	6 933	7 803	112,5
Szatymaz	3 489	4 273	119,7
Tiszasziget	1 567	1 700	108,5
Újszentiván	1 330	1 650	124,1
Zsombó	2 225	3 233	145,3

Legnagyobb mértékben, 45,3 százalékkal Zsombó népessége gyarapodott. Utána Domaszék következik (31,3%), majd Újszentiván (24,1%), Szatymaz (19,7%), Deszk (17,5%), Sándorfalva (12,5%). A többi település népességgyarapodása 10 százalék alatt maradt, de a szegedi kistérség falvainak népessége együttesen több mint 10 százalékkal növekedett.

Mivel magyarázható ez a feltűnő népességgyarapodás?

Amikor a választ keressük a kérdésre, figyelembe kell vennünk, hogy ez a tendencia már a rendszerváltozás előtt is kezdett kibontakozni. A megye távolabbi részéből nem kevesen költöztek a Szeged környéki községekbe, mert a megyeszékhelyen igyekeztek munkalehetőséghez jutni. Néhány nagyobb Szeged környéki községben már 1990-ben is magas volt az ipari foglalkozásúak aránya, akik nem helyben, hanem a megyeszékhely üzemeiben dolgoztak.

A foglalkoztatottak száma és megoszlása a termelő és szolgáltató ágak
szerint néhány Szeged környéki településen 1990-ben

Település	Foglalkoztatott	Mezőgazdaság	Ipar, építőipar	Szolgáltató ágak
Deszk	1 220	254	385	581
%	100,0	20,8	31,5	47,7
Domaszék	1 456	679	347	424
%	100,0	46,7	23,8	29,5
Sándorfalva	3 135	558	1 427	1 150
%	100,0	17,8	45,5	36,7
Szatymaz	1 515	388	428	699
%	100,0	25,6	28,2	46,2

Különösen Sándorfalván és Deszken lakott sok ipari foglalkozású személy, de Domaszéken és Szatymazon sem volt lebecsülendő a számuk és a helyi népességen belüli arányuk. A szolgáltató ágakban dolgozók aránya is jóval magasabb volt, mint a mezőgazdasági, paraszti jellegű falvakban.

A rendszerváltozás után viszont általános tendenciaként érvényesült a Szegedről a környező falvakba történő kiköltözési hullám. Azok a családok, amelyek csendes falusi környezetre, kertes családi házra vágytak és anyagi erejük lehetővé tette, azok valamelyik közeli faluba költöztek. Kertes családi házat vásároltak vagy építettek és innen járnak be szegedi munkahelyükre dolgozni.

A megye többi falvának népességét a stagnálás és az ütemes, viszonylag gyors csökkenés jellemzi.

Csökkenő és alacsony népességű községek a megyében

Község	Lakónépesség		1990. évi %-a
	1990	2001	
Kövegy	476	467	98,1
Csanádalberti	528	475	90,0
Klárafalva	497	485	97,6
Óföldeák	534	495	92,7
Nagytőke	587	521	88,8
Ambrózfalva	555	525	94,6
Árpádhalom	676	609	90,1
Ferencszállás	701	659	94,0
Nagyér	660	621	94,1
Eperjes	840	665	79,2

Különösen a makói kistérség kis falvainak népességmegtartó ereje csökken szinte megállíthatatlanul (Kövegy, Csanádalberti, Klárafalva, Óföldeák, Ambrózfalva, Ferencszállás, Nagyér). Ugyanakkor a szentesi kistérség néhány községében (Nagytőke, Árpádhalom, Eperjes) a népességapadás igen nagyarányú.

A falvak társadalmi viszonyainak átrendeződése

A megye falvaiban tapasztalható ellentétes irányú népességmozgások a községek társadalmi viszonyaiban is változásokat idéznek elő.

A községek népességcsoportjai 1990-ben és 2001-ben

Népesség	1990		2001	
	fő	%	fő	%
Foglalkoztatott	50 762	42,8	39 322	33,0
Munkanélküli	964	0,8	4 790	4,0
Inaktív kereső	33 306	28,1	42 342	35,5
Eltartott	33 570	28,3	32 728	27,5
Összesen	118 602	100,0	119 182	100,0

A népességen belül a foglalkoztatottak aránya majdnem 10 százalékkal csökkent, a munkanélküliek részaránya pedig 4 százalékra emelkedett, ami 14 százalékos munkanélküliségi rátát jelent. Így a munkanélküliség a megyében a falvakban a legnagyobb arányú. Az inaktív keresők, a nyugdíjasok száma majdnem 10 ezerrel gyarapodott és népességen belüli arányuk elérte a 33 százalékot. Az eltartottak száma és aránya alig változott.

A népességen belüli foglalkoztatottsági és munkanélküliségi arány egészen más képet mutat a szegedi, mórahalmi, valamint a makói, szentesi kistérség falvaiban.

A foglalkoztatottsági és munkanélküliségi arány a mórahalmi és szegedi kistérség fontosabb községeiben 2001-ben százalék

Község	Népesség	Foglalkoztatottsági arány	Munkanélküliségi arány
Algyő	100,0	37,7	3,2
Ásotthalom	100,0	28,8	5,2
Bordány	100,0	38,8	3,1
Deszk	100,0	37,2	2,5
Domaszék	100,0	36,4	3,3
Forráskút	100,0	32,8	2,7
Röszke	100,0	31,9	4,2
Ruzsa	100,0	31,5	6,0
Sándorfalva	100,0	36,9	3,7
Szatymaz	100,0	34,8	2,7
Zsombó	100,0	37,8	2,4

E községek többségében az átlagosnál magasabb a foglalkoztatottsági és alacsonyabb a munkanélküliségi arány. Ez különösen a Szegedhez közeli településekre jellemző (Algyő, Deszk, Domaszék, Sándorfalva, Szatymaz, Zsombó).

Az alacsony és csökkenő népességű községekben kevés a foglalkoztatott, sok a munkanélküli.

A foglalkoztatottsági és munkanélküliségi arány a megye alacsony és csökkenő népességű községeiben 2001-ben százalék

Község	Népesség	Foglalkoztatottsági arány	Munkanélküliségi arány
Kövegy	100,0	37,3	2,9
Csanádalberti	100,0	29,4	3,1
Klárafalva	100,0	22,9	7,3
Óföldeák	100,0	27,3	3,0
Nagytőke	100,0	28,8	4,6
Ambrózfalva	100,0	20,8	5,1
Nagylak	100,0	34,2	4,2
Árpádhalom	100,0	29,4	3,1
Nagyér	100,0	21,4	6,3
Ferencszállás	100,0	31,7	6,4
Eperjes	100,0	25,4	5,6

E községek túlnyomó többségében a foglalkoztatottsági arány 30 százalék alatt marad, a munkanélkülieké pedig meghaladja a 4 százalékot, ami több, mint 14 százalékos munkanélküliségi rátát jelent.

A megye községeiben a foglalkoztatottak, valamint az egyéni és társas vállalkozók nemzetgazdasági ágak szerinti megoszlása a társadalmi rétegződésről némi képet nyújt.

A megye községeiben a foglalkoztatottak, az egyéni és társas vállalkozók megoszlása nemzetgazdasági ágak szerint 2001-ben

Nemzetgazdasági ág	Foglalkoztatott	%	Egyéni és társas vállalkozó	%
Mezőgazdaság	10 603	27,0	7 200	68,2
Bányászat	81	0,2	5	-
Feldolgozóipar	7 945	20,2	600	5,7
Villamosenergia-, gáz-, víz- és hőszolg.	518	1,3	4	-
Építőipar	2 238	5,7	487	4,6
Kereskedelem	4 360	11,1	1 051	10,0
Szálláshely-szolg.	1 071	2,7	235	2,2
Szállítás	2 474	6,3	272	2,6
Pénzügyi tevékenység	414	1,1	68	0,6
Ingatlanügyletek	1 392	3,5	313	3,0
Közigazgatás	2 701	6,8	-	-
Oktatás	2 356	6,0	24	-
Egészségügyi, szociális ellátás	2345	6,8	92	0,9
Egyéb	824	2,1	230	2,2
Összesen	39 322	100,0	10 551	100,0
%	100,0	-	26,8	-

A majdnem 40 ezer foglalkoztatott közül több mint 10 ezren a mezőgazdaságban dolgoznak, s a foglalkoztatottak több mint negyedét alkotják. Közülük több mint 7 ezren mezőgazdasági vállalkozók, gazdálkodók, kertészek, akik az összes egyéni és társas vállalkozó majdnem 70 százalékát teszik ki. Figyelemre méltó, hogy az ipari, építőipari foglalkozásúak együttesen a foglalkoztatottak másik negyedét jelentik, így a mezőgazdasági foglalkozásúakkal együtt a falusi társadalom felét alkotják. Ez az adat is azonban az átlagot takarja, hiszen a Szeged környéki községekben viszonylag magas az ipari foglalkozásúak részaránya, a városoktól távoli falvakban azonban igen alacsony.

Az ipari, építőipari vállalkozók, vagyis zömmel a kisiparosok vállalkozók közötti aránya alig haladja meg a 10 százalékot.

Nemcsak a városok, hanem a községek társadalmi viszonyaira is jellemző, hogy a kereskedelmi foglalkozásúak és kereskedők részaránya viszonylag magas, bár nem éri el a városok szintjét. A többi szolgáltató ág szerepe jóval kisebb és ezekben az ágakban kevés vállalkozó működik.

A megye községeinek majdnem 40 ezer foglalkoztatottja közül 10 551 az egyéni és társas vállalkozó. Majdnem 30 százalékot tesznek ki, így a vállalkozók részaránya a községekben a legmagasabb. Figyelembe kell vennünk azonban, hogy többségük gazdálkodó, kertész kisvállalkozó. Az alkalmazásban állók túlnyomó többsége az iparban, építőiparban, a szolgáltató ágakban, a közszolgáltatásban, az oktatásban, közigazgatásban, az egészségügyi és szociális ellátásban dolgozik. A mezőgazdasági, gazdasági társaságok csak valamivel több mint 3 ezer dolgozót foglalkoztatnak.

A foglalkoztatottak között az érettségi nélkül szakmai oklevéllel rendelkezők aránya meghaladja a 35 százalékot, ami nagyjából megfelel a városi arányoknak. Az érettségizetteké (17,8%) és a felsőfokú végzettségűeké (7,8%) jóval alacsonyabb, mint a városokban.

A foglalkoztatottak száma és megoszlása a községekben összevont foglalkozási csoportok szerint 2001-ben

Foglalkozási csoport	Foglalkoztatott	%
Vezető, értelmiségi	3 769	9,6
Egyéb szellemi foglalkozású	5 107	13,0
Mezőgazdasági foglalkozású	8 348	21,3
Ipari, építőipari foglalkozású	12 324	31,3
Szolgáltatási foglalkozású	5 481	13,9
Egyéb foglalkozású	4 293	10,9
Összesen	39 322	100,0

A vezetőkből, értelmiségiekből álló réteg jóval kisebb, mint a városokban. Az egyéb szellemi foglalkozásúak már valamivel nagyobb csoportot képeznek. Az ipari, építőipari foglalkozásúak képezik a legnagyobb réteget, de ez a Szeged és a többi régi városhoz közeli falvak társadalmára jellemző. A mezőgazdasági foglalkozásúak képviselik a második helyen álló réteget, míg a harmadik helyet a szolgáltatási foglalkozásúak foglalják el.

A foglalkoztatottak foglalkozási főcsoportok szerinti megoszlása reálisabb képet nyújt a falvak társadalmi rétegződéséről.

A foglalkoztatottak száma és megoszlása a megye községeiben foglalkozási főcsoportok szerint 2001-ben

Foglalkozási főcsoport	Foglalkoztatott	%
Felső vezetők	1 730	4,4
Felsőfokú végzettségűek	2 039	5,2
Egyéb vezetők	3 545	9,1
Irodai foglalkozásúak	1 562	4,0
Szolgáltatási foglalkozásúak	5481	13,9
Mezőgazdasági foglalkozásúak	8 348	21,2
Ipari, építőipari foglalkozásúak	7 779	19,8
Gépkezelők	4 545	11,6
Szakképezettséget nem igénylő munkát végzők	3 663	9,3
Fegyveres szervek foglalkoztatottjai	690	1,5
Összesen	39 322	100,0

Mind a felső réteg, mind az értelmiségiekből, egyéb vezetőkből, irodai alkalmazottakból, kisvállalkozókból, gazdálkodókból, kertészekből álló középrétegek társadalmi súlya és szerepe összességében kisebb, mint a városokban. Ugyanakkor a falusi gazdálkodók, kertész kisvállalkozók mindenképpen a középrétegekhez tartoznak, így ők növelik a falusi középrétegek szerepét. Az ipari és építőipari foglalkozásúak, gépkezelők csoportja is jelentős társadalmi szerepet tölt be a falvakban. A szakképzettséget nem igénylő munkát végzők, vagyis a segédmunkástok részaránya nagyobb, mint a városokban.

A falvak lakásviszonyai nem sokban különböznek a három új kisvárosétól. Az egyszobás lakások aránya 2001-ben a községekben 8,6 százalékot tett ki, míg Kisteleken 11,8, Mindszenten 9,8 százalékot és csak Mórahalmon volt kisebb, 5,4 százalék. A két és három szobás lakásoké nagyjából megfelelt a városi átlagnak, viszont a négy és több szobásaké 12,9 százalékos részarányukkal megelőzték mind Mindszentet (10,3%), mind Kisteleket (12,2%) és csak Mórahalom 17,3 százalékos arányát nem haladták meg.

A közölt falusi statisztika átlagos adatai nem tükrözik az óriási helyi különbségeket, hiszen a városoktól távoli, csökkenő népességű kis községekben jóval több az egyszobás, korszerű felszereléssel nem rendelkező kis lakás, és jóval kevesebb a nagyobb, három- és többszobás lakás, mint a Szeged környéki településeken.

A rendszerváltozás előtt a megyében több nagy rétegből állott az agártársadalom. A fő réteget a termelőszövetkezeti tagok alkották, ők képezték az agrártársadalom gerincét. Ugyanakkor túlnyomó többségük háztáji gazdaságában vállalkozásszerű gazdálkodást folytatott, amelyhez a téesztől segítséget kapott. Az elvégezte a háztájiban a szükséges gépi munkát, az állattenyésztéshez szükséges takarmányt megtermelte, segített a háztáji termékek értékesítésében.

Az agrártársadalom kisebb rétegét az állami mezőgazdaság dolgozói tették ki, akik körében a bérmunkás helyzet és tudat uralkodott. A termelőszövetkezeti tagok soraiban is voltak olyanok, akik nem vagy csak kis mértékben, önellátás céljából folytattak háztáji termelést. Körükben is teret hódított a bérmunkás tudat.

Végül sajátos csoportként létezett az önálló, egyéni gazdálkodókból, valamint a szakszövetkezeti tagokból álló csoport. Az akkori statisztika a szakszövetkezeti tagokat szövetkezeti tagként vette számba, bár ők tulajdonképpen önállóan gazdálkodtak.

Az agrártársadalom rétegei a megyében valódi társadalmi jellegük szerint 1990-ben

Társadalmi réteg	Foglalkoztatott	%
Az állami mezőgazdaság dolgozói	6 311	17,0
Termelőszövetkezeti tagok és alkalmazottak	19 470	52,5
Egyéni gazdálkodók és szakszövetkezeti tagok	11 315	30,5
Összesen	37 096	100,0

Az állami gazdaságokban dolgozó bérmunkás réteg kisebbséget képviselt. Arról nincs statisztika, hogy a termelőszövetkezetekben dolgozók közül hány százalékot tett ki a bérmunkás helyzetűek és tudatúak csoportja, de a rendszerváltozás utáni fejlemények azt bizonyítják, hogy nem kevesen voltak ilyenek, és ők az önálló gazdálkodás lehetőségével nem is nagyon tudnak élni.

A megye mezőgazdaságának sajátossága volt, hogy a volt szegedi járás Duna-Tisza közi részén, a jelenlegi mórahalmi, kisteleki és szegedi kistérség falvai jelentős részében szakszövetkezetek működtek, amelyekben a tagok megőrizték önálló gazdaságukat, önállóan gazdálkodtak és jövedelmük egy

kis részével járultak hozzá a szakszövetkezet közös tevékenységéhez, a szövetkezeti vagyon gyarapításához. Ez mind az egész helyi mezőgazdaság, mind az önálló parasztgazdaságok egészséges, kiegyensúlyozott fejlődését segítette. A gyümölcsös- és szőlősgazdák magas aránya, a kertészeti kultúra térhódítása mindenképpen ezt a megoldást tette indokolttá. Sőt, a történelem azt a kérdést is állandóan felvetette, hogy nem ez lenne-e a fejlődés útja az egész magyar mezőgazdaság, az agrártársadalom számára?

Erdei Ferenc az 1960-as évek végén a Szeged környéki szövetkezetek működésével kapcsolatban a már idézett Város és vidéke című művében foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy e területeken mi lehet a mezőgazdaság fejlődésének útja.

Megállapítja könyvében, hogy a szakszövetkezetek jól működnek, tagjaik önállóan gazdálkodva sikeresen gyarapodnak, a helyi mezőgazdaság belterjes irányba fejlődik. Könyve e kérdéssel foglalkozó fejezetének e címet adta: *„A szegedi tanyákon húzódik a front."*

A következőket írja:

„Ám a front itt valóban front, szemben álló erők és tendenciák megütközésének az arcvonala. Egyik oldalon a hagyományos tanyai-paraszti gazdálkodás és az egyéni-családi küzdés a vagyonért és az ezzel járó vonzatokért, a másik oldalon az észszerűbb gazdálkodásért, az emberibb munkáért, a szocialista nagyüzemért, az ilyen úton elérhető jobb életért."

Később megállapítását még fokozza is:

„Hát hol van itt a harc, hiszen jól működő meggyőzésen és kölcsönösen kedvező társulásnak tűnnek e szakszövetkezetek. Mégis van harc, mégpedig olyan, ami lényegében osztályharc, s a szocializmus és a magángazdálkodás tendenciái között zajlik.[34]*"*

Nyilvánvaló, hogy itt Erdei korábbi álláspontját feladva az ortodox marxista, kommunista álláspontot tette magáévá – mindenféle érvelés, igazolás, bizonyítás nélkül. Az e tájon azóta bekövetkezett fejlemények egészen mást bizonyítanak. Ám vizsgáljuk meg az azóta bekövetkezett változásokat, hogy válaszunk a kérdésre megalapozott legyen.

A 2001. évi népszámlálás adatai szerint a megyében a mezőgazdasági foglalkozásúak száma némileg meghaladta a 18 ezret, lakik közül mintegy 8 ezer alkalmazásban álló, közel 10 ezer pedig egyéni és társas vállalkozó. Az alkalmazásban állók száma nagyjából reális, az azonban nem, hogy csak közel 10 ezer vállalkozó foglalkozna mezőgazdasági árutermeléssel. A megye agrártársadalma ennél szélesebb, kiterjedtebb társadalmi csoportot alkot.

A helyi agrártársadalom feltérképezéséhez jó támpontot nyújtanak a 2000. évi általános mezőgazdasági összeírás adatai. Ezekből először is kiderül, hogy a megye kistérségeiben milyen arányú a nagyüzemek, a gazdálkodó szervezetek, valamint az egyéni gazdaságok részaránya az összes termőterület művelésében.

Az összes, valamint az egyéni gazdaságok és a gazdálkodó szervezetek által művelt termőterület nagysága (hektár) és megoszlása.
A kistérségek sorrendje az egyéni gazdaságok részaránya alapján 2000-ben

Kistérség	Összes termőter. ha	%	Egyéni	%	Gazdálkodó szervezetek	%
Mórahalmi	18 719	100,0	17 646	94,3	1 073	5,7
Kisteleki	20 283	100,0	17 767	87,6	2 516	12,4
Hmvhelyi	55 452	100,0	26 572	47,2	28 880	52,1
Csongrádi	23 710	100,0	10 947	46,2	12 763	53,8
Makói	48 552	100,0	22 318	46,0	26 234	54,0
Szegedi	78 146	100,0	35 633	35,7	42 513	64,3
Szentesi	55 312	100,0	16 483	29,8	38 829	70,2
Összesen	300 174	100,0	147 366	49,1	152 808	50,9

Az egyéni gazdaságok részaránya a mórahalmi kistérségben a legnagyobb (94,3%), utána a kisteleki (87,6%) következik. A vásárhelyi kistérségben már kissé átbillen az egyensúly a gazdálkodó szervezetek javára (52,1%), majd a csongrádi, mind a makói kistérségben már mindegy 54-54 százalékot képviselnek, míg a szegediben 64,3 százalékot, a szentesiben pedig már 70 százalékot. A szegedi kistérségben a gazdálkodó szervezetek művelésében azonban nagy erdőterület tartozik, ebből adódik magas részarányuk. Az itt ismertetett adatokból azonban mégis az következik, hogy a szentesi, a szegedi, a makói és a csongrádi kistérségben az alkalmazásban állók szerepe nagyobb a mezőgazdasági foglalkoztatottak között, mint a többi kistérségben. Ugyanakkor a mórahalmi, a kisteleki, a vásárhelyi, sőt a szegedi és többi kistérségben is jelentős a mezőgazdasági vállalkozók, a gazdálkodók, a kertészek csoportjának társadalmi súlya a helyi agrártársadalomban.

Az eddigi adatok azonban nem tükrözik megfelelően az agrártársadalom két csoportjának, a mezőgazdaság két szektorának valói gazdasági és társadalmi szerepét. A 2000. évi általános mezőgazdasági összeírás adatai szerint a gazdálkodó szervezetek által előállított mezőgazdasági termékérték 26 milliárd, az egyéni gazdaságoké pedig több mint 47 milliárd forintot tett ki. Tehát a gazdálkodó szervezetékének majdnem a kétszeresét produkálták az egyéni gazdaságok. Mindez azzal is magyarázható, hogy a gazdálkodó szervezetek által használt termőterületek nem jelentéktelen részét gyepterületek és erdők teszik ki – különösen a szegedi kistérségben. Másrészt főleg búza, kukorica, napraforgó, ipari növények termesztésével foglalkoznak és alacsony az állatállományuk. Noha termésátlagaik magasabbak az egyéni gazdaságokéinál, mégis az egyéni gazdaságok belterjes termelésük, szőlő- és gyümölcsgazdál-

kodásuk, intenzív kertészeti termelésük révén jóval nagyobb termelési értéket produkálnak.

A továbbiakban azt érdemes megvizsgálnunk, hogy milyen a kistérségekben az egyéni gazdaságok helyzete, fejlődési lehetősége.

A kistérségek sorrendje az egyéni gazdaságok átlagos termőterülete alapjánhektár[35]

Kistérség	Termőterület	Szántó	Gyümölcsös	Szőlő
Hmvhelyi	4,42	6,18	0,17	0,14
Kisteleki	3,66	3,37	1,77	0,25
Mórahalmi	3,25	2,77	0,96	0,58
Szegedi	2,81	3,15	0,78	0,43
Szentesi	2,80	3,36	0,28	0,38
Csongrádi	2,44	2,40	0,27	0,50
Makói	2,35	2,89	0,17	0,09
Összesen	3,02	3,35	-	-

Az egyéni gazdaságok átlagos területe legnagyobb a vásárhelyi kistérségben: a termőterület 4,4, a szántó 6,18 hektár. Némi gyümölcsöst és szőlőterületet is birtokolnak. Látható, hogy a terület alapján a vásárhelyi kistérség önálló gazdálkodói rendelkeznek legtöbb fejlődési lehetőséggel.

A sorrendben a második helyen álló kisteleki kistérségben jóval kisebb, 3,66 hektár az átlagos termőterület, a szántó pedig 3,37 hektár, ugyanakkor a legnagyobb a gyümölcsös terület, 1,77 hektár, ami megnöveli az itteni egyéni gazdaságok értékét, fejlődési lehetőségeit.

A mórahalmi kistérség egyéni gazdaságainak átlagos termőterülete még kisebb, de a gyümölcsös- és szőlőterülettel együtt szintén a kistelekihez hasonló értéket képviselnek. A szegedi és szentesi kistérségben még alacsonyabb az átlagos termőterület, viszont a szántó némileg nagyobb. Itt az intenzív az üvegházi és fólia alatti zöldségtermesztés térhódítása növeli az egyéni gazdaságok fejlődési lehetőségeit.

A csongrádi kistérségben még alacsonyabb az egyéni gazdaságok átlagterülete, azonban itt is rendelkeznek némi szőlő- és gyümölcsös területtel. A makói kistérség egyéni gazdaságai a leginkább szétaprózottak: termő és szántóterületük nem éri el a 3 hektárt. Egy részük vörös- és fokhagyma, petrezselyemgyökér termesztésével foglalkozik, de gazdaságaik kis mérete miatt nem tudnak fejlődni.

Az egyéni gazdaságok által évente előállított mezőgazdasági termékérték már jobban tükrözi gazdasági erejüket, fejlődési lehetőségeiket.

A kistérségek sorrendje az egy egyéni gazdaságra jutó mezőgazdasági termékérték alapján 1000 Ft

Kistérség	Összesen	Vegyes gazdálkodás alapján
Kisteleki	1 555,4	2 109,2
Szentesi	1 231,2	1 419,5
Szegedi	998,3	1 522,6
Mórahalmi	964,9	1 406,0
Csongrádi	790,7	1 069,4
Hmvhelyi	748,8	1 282,2
Makói	547,1	794,3
Összesen	936,3	1 350,9

Az egy egyéni gazdaságra jutó termékérték alapján a kistérségek közötti sorrend kissé eltér a gazdaságok nagysága, termőterülete alapján kialakult sorrendtől. A kisteleki mellett a szentesi, szegedi, mórhalmi kistérség is megelőzi a vásárhelyit, amely pedig a gazdaságok területe alapján az első helyet foglalja el. Mindez azzal magyarázható, hogy mind a kisteleki, szentesi, mind a szegedi és mórahalmi kistérségben egyre inkább fejlődik az intenzív, az üvegházi, fólia alatti korai zöldségtermesztés. Így az egy gazdaságra jutó termékérték jóval nagyobb, mint a többi kistérségben, ahol az intenzív kertészeti termelés nem, vagy alig fejlődik.

Az adatokból az is kitűnik, hogy összességében azok a gazdaságok érnek el magas termékértéket, amelyek nem egyoldalú, hanem vegyes gazdálkodást folytatnak, a növénytermesztés mellett állattenyésztéssel, esetleg gyümölcs-szőlőgazdálkodással is foglalkoznak. A vásárhelyi kistérség vegyes gazdálkodást folytató gazdaságainak termékértékét az növeli meg, hogy állattenyésztéssel is foglalkoznak. A makói kistérség gazdaságairól ez kevésbé mondható el, ezért szántóterületi zöldségtermesztésük ellenére legalacsonyabb az egy gazdaság által előállított átlagos termékérték.

Az intenzív kertészeti termelés térhódítása külön figyelmet érdemel, mert a megyében ez jelenti az egyéni gazdaságok fejlődésének legfőbb útját.

A megye településeinek sorrendje az üvegházi és fóliaterület nagysága alapján 2000-ben.

Település	Üvegházi és fóliaterület
Szentes	128,79 hektár
Balástya	88,94 hektár
Kiszombor	76,75 hektár
Sándorfalva	66,54 hektár
Szeged	59,25 hektár

Az összeállításból kitűnik, hogy a megye intenzív kertészeti kultúrájának központja Szentes, hiszen üvegházi és fóliaterülete jóval megelőzi a többi települését. Balástya a kisteleki, Kiszombor a makói, Sándorfalva a szegedi kistérséghez tarozik. Kiszomboron kívül a makói kistérség településén nem folyik korai, fólia alatti, hanem csak szántóföldi zöldségtermesztés. A vásárhelyi kistérségben a növénytermesztés mellett az állattenyésztés tölt be fontos szerepet. A többi kistérségben azonban a fólia alatti, korai zöldségtermesztés egyre nagyobb szerepre tesz szert.

Ebben a tekintetben érdemes számba venni a mórahalmi, a homokhátsági, valamint a szentesi és környékbeli kertészeti termelés fejlődését, a kertészek szövetkezésének sikereit.

Az első beszerző, értékesítő, szolgáltató szövetkezet a kisváros polgármesterének, Nógrádi Zoltán agrármérnöknek a támogatásával Mórahalmon jött létre 1995 tavaszán, 52 taggal Mórakert névvel. Sikeres működése nyomán taglétszáma fokozatosan emelkedett. Nettó árbevétele 2001-ben elérte az 1,6 milliárd, 2002-ben pedig a 2,3 milliárd forintot. E szövetkezet az országban elsőnek nyerte el a TÉSZ (Termelői Értékesítő Szervezet) minősítést. E szövetkezet példája nyomán hasonló termékpályás, beszerző, értékesítő szövetkezetek jöttek létre a Homokhátság településein. E szövetkezeteket egyesítve létrehozták a Homokkert Kht-t (közhasznú társaságot), amely a Mórakert Szövetkezettel együttműködve végzi az egész Homokhátság több mint kétezer gazdálkodója, kertésze termékeinek felvásárlását, értékesítését szolgáltatásaival segíti termelőmunkájukat.

A szentesi székhelyű dél-alföldi kertészek szövetkezete 2002 novemberében alakult mintegy 200 taggal, de már a következő év tavaszán 600-ra gyarapodott taglétszámuk. Nemcsak szentesi, hanem az egész kistérségben működő kertészek is vannak tagjaik között. A szövetkezet nemcsak tagjai, hanem a kistérség többi kertészének, termelőjének kertészeti termékeit is felvásárolja és 2003-ban nettó árbevétele már meghaladta az 1 milliárd forintot.

A megyében más településeken is létrejöttek új beszerző, értékesítő szövetkezetek. Ezek többsége azonban nem volt képes fejlődni. Az egyszeri támogatás elnyerése érdekében alakultak, de a továbbiakban vegetálásra rendezkedtek be. E kis szövetkezetek nem törekedtek együttműködésre, egyesülésre, pedig csak a nagy szövetkezetek képesek a fejlődésre. Különösen fájdalmas megállapítani, hogy Makón és környékén, amely 1945 előtt – Erdei Ferenc tevékenysége nyomán is a paraszti szövetkezés központja volt, most az újfajta beszerző, értékesítő szövetkezetek nem tudnak kifejlődni. Ez azzal a súlyos hátránnyal is jár, hogy a mezőgazdaság kertészeti ágazatában a termelők a jelentős uniós támogatáshoz csak a termelői értékesítő szövetkezeteken keresztül juthatnak hozzá. A makói kistérség termelőinek kis elemi érdeke lenne ilyen szövetkezetek létrehozása, közöttük együttműködés kialakítása, nagy szövetkezetté való fejlesztése. Ezzel saját érdekeiket, s a kertészeti kultúra, az egész helyi mezőgazdaság fejlesztését is szolgálnák és az uniós támogatáshoz is hozzájuthatnának.

A 2000. évi általános mezőgazdasági összeírás valamivel több mint 51 ezer egyéni gazdaságot talált a megyében. Ezek közül azonban 30 ezer egy hektárnál kisebb törpegazdaság volt, amely intenzív kertészeti vagy gyümölcs- és szőlőgazdálkodás kivételével alkalmatlan mezőgazdasági árutermelésre. E törpegazdaságok tulajdonosai csak mint alkalmi mezőgazdasági munkások vagy mint munka nélküli őstermelők tartoznak az agrártársadalomhoz. Jelentős részük már nyugdíjas. Ők az agrártársadalom átalakulásában alig játszanak szerepet.

Míg az egy hektárnál nagyobb egyéni gazdaságok már többségben alkalmasak árutermelésre, képesek némi fejlődésre, így tulajdonosaik már szerepet töltenek be a helyi agrártársadalom változásaiban. Az egy hektárnál nagyobb gazdaságok megoszlása azt is megmutatja, hogy hol rendelkeznek nagyobb gazdasági erővel, fejlődési lehetőséggel.

A kistérségek sorrendje az egy hektárnál nagyobb egyéni gazdaságok aránya alapján

Kistérség	Összesen	-1,0	1,1-10,0	10,1-50,0	50,1-X
Kisteleki	4 932	2 583	2 194	354	35
%	100,0	52,4	44,5	7,3	0,6
Mórahalmi	5 459	2 797	2 441	393	23
%	100,0	51,2	44,7	6,1	0,4
Hmvhelyi	6 918	3 146	2 470	567	109
%	100,0	45,5	35,7	8,2	1,6
Szegedi	13 005	5 367	4 667	637	63
%	100,0	41,3	35,9	4,9	0,5

Csongrádi	4 636	1 761	1 560	178	23
%	100,0	38,0	33,7	3,9	0,4
Makói	10 092	3 572	3 092	441	39
%	100,0	35,4	30,6	4,4	0,4
Szentesi	6 360	2 162	1 844	267	51
%	100,0	34,0	29,0	4,2	0,8
Összesen	51 400	21 388	18 268	2 777	343
%	100,0	41,6	35,6	5,4	0,6

Az egy hektárnál nagyobb egyéni gazdaságok részaránya legmagasabb, 52,4 százalék a kisteleki kistérségben. Ezután a mórahalmi következik 51,2, majd a vásárhelyi 45,5, a szegedi 41,3 százalékkal. Az ötödik helyet a csongrádi foglalja el 38, a hatodikat a makói 35,4, végül a hetediket a szentesi 34 százalékkal. A korábban közölt adatokból látható azonban, hogy a szentesi kistérségben sok egy-két hektáros, intenzív kertészeti gazdaság működik, amely magas termelési értéket produkál. Így a szentesi kistérség egyéni gazdaságai gazdasági erő, fejlődési lehetőség tekintetében felzárkóznak a kisteleki, mórahalmi és a szegedi kistérség fejlődő egyéni gazdaságaihoz.

Az adatokból látható, hogy a csongrádi és főleg a makói kistérség egyéni gazdaságai a leginkább szétaprózottak, kevés közöttük a fejlődésre képes nagyobb méretű gazdaság.

A 10-50 hektár között versenyképesebb gazdaságok tekintetében a vásárhelyi kistérség áll az első helyen, 8,2 százalékos arányával. A másodikra 7,3 százalékkal a kisteleki, a harmadikra 6,1 százalékkal a mórahalmi kistérség került. A többiben e gazdaságok aránya 5 százalék alatt maradt. Az 50 hektárnál nagyobb, farm méretűnek tekinthető gazdaságok részaránya szintén a vásárhelyi kistérségben a legnagyobb, azonban itt is csak 1,6 százalékot tesz ki, számuk alig haladja meg a százat. A többi kistérségben e gazdaságok aránya igen alacsony.

Összességében a megyében az egy hektárnál nagyobb, zömében árutermelésre valamennyire képes egyéni gazdaságok száma valamivel meghaladja a 21 ezret. Ez mintegy 21 ezer tulajdonost is jelent. Ők alkotják a megyében az agrártársadalom zömét, gerincét. Rajtuk kívül az alkalmazásban állók, a mezőgazdasági foglalkozású munkanélküliek, az önellátásra termelő őstermelők is az agrártársadalomhoz tartoznak, de e csoportok perifériális szerepet töltenek be az agrártársadalomban.

A mezőgazdasági vállalkozók, az egyéni gazdálkodók fő csoportjai a kisteleki, mórahalmi, a szegedi és a szentesi, valamint a vásárhelyi kistérségben tömörülnek. A csongrádi és főleg a makói kistérségben jóval kisebb a társadalmi súlyuk és kedvezőtlenebbek fejlődési lehetőségeik.

XI. KITÖRÉSI PONTOK, UTAK CSONGRÁD MEGYE GAZDASÁGÁBAN, TÁRSADALMÁBAN

Közel négy évtizeddel ezelőtt *Erdei Ferenc* – már említett – *Város és vidéke* című művében nem is próbálkozott azzal, hogy megalapozott következtetéseket vonjon le arra, hogy melyek lehetnek Csongrád megye gazdaságának, társadalmának fő fejlődési vonulatai, tendenciái. Művének alapgondolata – címe is – az, hogy a városok jelentik az adott térség fejlődésének gócpontját. Ezen túlmenően azonban csak nagyon óvatos megjegyzések találhatók könyvében arról, hogy a helyi lehetőségek, adottságok hozzáértő kihasználása lehet a további fejlődés útja. Ezeknek a helyi adottságoknak a részletes elemzésével foglalkozik könyvében, de a távlati fejlődési horizont felrajzolásával nem kísérletezik. Talán már azért sem, hogy betegágyán írta utolsó könyvét.

A rendszerváltozás okozta gazdasági és társadalmi sokk múlásával a helyi gazdasági és társadalmi erőknek az államszocialista rendszerhez képest szabadabb működése, mozgása nyomán egyre inkább láthatóvá válnak megyénk gazdaságában, társadalmában a kitörési pontok, utak, fejlődésének tendenciái.

A megyén belüli népességmozgások már némileg mutatják, hogy melyek azok a megyén belüli térségek, amelyekben megindult és tartósnak ígérkezik a gazdasági fellendülés.

A kistérségek lakónépessége 2001-ben, 2003-ban és 2006-ban[37]

Kistérség	2001	2003	2006	2001. évi %-a
Csongrádi	25 396	24 981	24 206	95,3
Hmvhelyi	59 973	59 281	58 416	97,4
Kisteleki	19 562	19 459	19 012	97,2
Makói	50 339	50 055	48 828	97,0
Mórahalmi	17 513	26 251	26 265	100,2
Szegedi	209 869	200 963	203 508	101,2
Szentesi	45 492	44 795	43 516	95,7
Megye	428 144	425 785	423 751	99,0

Azért kerültek a táblázatba a 2003. évi népességi adatok, mert 2003-ban statisztikailag 4 szegedi kistérségi települést a mórahalmiba soroltak át. Így a szegedi kistérség népessége majdnem 9 ezerrel csökkent, a mórahalmié ugyanennyivel növekedett. A két kistérség együttes lélekszáma 2001-ben 227 382, öt évvel később pedig 229 773 volt, vagyis 1,1 százalékkal gyarapodott.

Ezek után látható, hogy a megye többi kistérségében öt év alatt népességcsökkenés ment végbe. Legnagyobb mértékben, több mint 4 százalékkal a csongrádi és szentesi kistérségben csökkent a lakónépesség. A népességfogyás a makói kistérségben 3, a kistelekiben 2,8, a vásárhelyiben 2,6 százalékot tett ki.

Ugyanakkor két kistérségben a 2003. évhez képest is népességgyarapodás következett be. A legnagyobb népességű kistérségben, a szegediben 1,2, a jóval kisebb mórahalmiban 0,2 százalékot tett ki.

A népességváltozás területi adatai már némileg mutatják, hogy az egyes területek a fejlődés, a stagnálás, a visszaesés stádiumában vannak. Minden kistérség helyzetét azonban elsősorban a térségközpont szerepét betöltő városok határozzák meg. Szükséges tehát szemügyre vennünk a városok népességváltozását is.

A városok és a községek lakónépessége 2001-ben és 2006-ban

Város	2001	2006	2001. évi %-a
Szeged	163 699	164 883	100,7
Hódmezővásárhely	48 612	47 485	97,7
Szentes	31 082	29 785	95,8
Makó	25 619	24 986	97,5
Csongrád	18 937	17 983	95,0
Sándorfalva	7 883	8 062	102,3
Kistelek	7 571	7 374	97,4
Mindszent	7 382	7 117	96,4
Mórahalom	5 550	5 881	106,0
Városok	316 342	313 556	99,1
Községek	111 802	110 195	98,6
Megye	428 144	423 751	99,0

A lakónépesség tekintetében a legnagyobb visszaesés Csongrádon következett be, ahol 5 százalékos a csökkenés. Utána Szentes következik 4,2, majd Mindszent 3,6, Kistelek 2,6, Makó 2,5, Hódmezővásárhely 2,3 százalékos népességfogyással.

Három város népessége gyarapodott 2001 és 2006 között. Mórahalomé 6, az időközben városi rangot kapott Sándorfalváé 2,3 és Szegedé 0,7 százalékkal. Ezek az adatok még inkább arra utalnak, hogy a megye gazdaságában és társadalmában a fejlődési energiák elsősorban a megyeszékhelyen, Szegeden, a körzetében, valamint Mórahalmon és kistérségében csoportosulnak.

A valódi helyzet feltárása azonban további vizsgálatot igényel. A városok lakásállományának, lakásépítésének alakulása már jobban tükrözi a felszín alatti hosszú távú fejlődési tendenciákat.

A városok és a községek lakásállománya 2001-ben és 2006-ban és az épített lakások száma 2005-ben és 2006-ban

Város	2001	2006	2001. évi %-a	Épített lakás db	
				2005	2006
Szeged	70 836	74 278	104,8	972	879
Hmvhely	19 226	19 506	101,2	32	99
Szentes	12 638	12 692	100,4	12	21
Makó	11 309	11 342	100,3	25	22
Csongrád	8 392	8 486	101,1	13	32
Kistelek	3 328	3 375	104,6	14	12
Mindszent	3 156	3 185	100,9	24	8
Sándorfalva	2 961	3 043	102,8	-	23
Mórahalom	2 392	2 460	102,8	16	18
Városok	134 238	138 369	103,1	1 108	1 114
Községek	47 883	48 618	101,5	198	175
Megye	182 121	186 987	102,7	1 306	1 289

Öt év alatt a lakásállomány a városokban 3,1, a községekben viszont mindössze 1,5 százalékkal gyarapodott. A gazdaságilag stagnáló, visszaeső körzetek falvaiban inkább a lakásállomány csökkenése tapasztalható. A lakásállomány gyarapodása zömmel a Szeged környéki községekre jellemző, amelyekben népességgyarapodás megy végbe.

A városok lakásállományának növekedése azt tükrözi, hogy a stagnálásból való kitörés gócpontjai mégis a városok lehetnek. A lakásgyarapodás mértéke azonban igen különböző a városok között. Makón 0,3, Szentesen 0,4, Mindszenten 0,9 százalék. Csongrádon és Hódmezővásárhelyen valamivel meghaladta az 1 százalékot. Sándorfalván és Mórahalmon 2,8, Kisteleken 4,6, Szegeden pedig egyenesen 4,8 százalékot tett ki. A gyarapodás, a fejlődés tekintetében egyértelműen a megyeszékhely áll az első helyen, utána Kistelek, Sándorfalva, Mórahalom, tehát a három Szeged környéki kisváros következik.

A 2005. és 2006. évi lakásépítési adatok is azt mutatják, hogy Szeged e tekintetben is jóval megelőzi a többi várost. Ez azért is fontos momentum, mert lakónépessége 1990 óta bekövetkezett csökkenés után újra növekedni kezdett. A három Szeged környéki kisváros, Kistelek, Sándorfalva, Mórahalom lakásgyarapodása is a további fejlődés irányába mutat.

A statisztika a városok, községek gazdasági fejlődését, jövedelmi viszonyait azon is méri, hogy mekkora az egy főre jutó személyi jövedelemadó összege.

A települések sorrendje az egy főre jutó személyijövedelem-adó alapján 2006-ban 1000 Ft[38]

Település	Ezer Ft	Település	Ezer Ft
1. Szeged	162	7. Újszentiván	96
2. Deszk	129	8. Makó	93
3. Algyő	108	9. Csongrád	92
4. Hmvhely	107	10. Sándorfalva	85
5. Szentes	104	11. Szatymaz	80
6. Zsombó	98	12. Mórahalom	67

E tekintetben természetesen Szeged áll az első helyen 162 ezer forinttal. Utána azonban nem valamelyik másik város, hanem a megyeszékhely melletti község, Deszk következik 129 ezer, majd ugyancsak a Szeged melletti Algyő 108 ezer forinttal. Hódmezővásárhely a negyedik helyen áll 107, Szentes az ötödiken 104, Makó a nyolcadikon 93, Csongrád a kilencediken 92 ezer forinttal. Ez a sorrend hozzávetőlegesen tükrözi a megye régi városainak fejlettségi szintjét, gazdasági lehetőségeit.

Zsombó, Újszentiván, Sándorfalva, Szatymaz viszonylagos előkelő helye Deszkével és Algyőével együtt elsősorban azzal magyarázható, hogy az elmúlt években nem kevés magas jövedelmű család költözött ki a megyeszékhelyről e közeli településekre. Az ő magas személyi jövedelemadójuk emeli meg e településeken az egy személyre jutó személyi jövedelemadó összegét.

Mórahalom 167 ezer forintjával az utolsó helyen áll ebben az összeállításban. Holott más adatok azt bizonyítják, hogy az új kisváros jelentős gazdasági erővel rendelkezik és lendületesen fejlődik, lakói viszonylag magas és gyarapodó jövedelemmel rendelkeznek.

Az ezer lakosra jutó személygépkocsik száma minden bizonnyal már reálisabban tükrözi a települések jövedelmi viszonyait.

A városok sorrendje az ezer lakosra jutó személygépkocsik száma alapján 2006-ban

Város	Személygk. db
Mórahalom	306
Sándorfalva	293
Szeged	277
Csongrád	277
Kistelek	264
Szentes	261
Makó	243
Mindszent	216
Városok	269
Községek	259
Megye	266

Az ezer lakosra jutó személygépkocsik száma alapján éppen Mórahalom került az első helyre több, mint 300 autóval, ami az itteni családok kedvező jövedelmi viszonyait mutatja. A második helyet a Szeged melletti Sándorfalva foglalja el 293 személygépkocsival, így Szeged a harmadik helyre került 277 személygépkocsival. Ugyanennyi autó jut ezer lakosra Csongrádon is. Ezután Kistelek következik 264, majd Szentes 261 autóval. Szegeden kívül a felsorolt településeken sokan foglalkoznak intenzív kertészeti termeléssel, gyümölcs- és szőlőgazdálkodással, akiknek a személygépkocsi tulajdonképpen termelési eszköznek számít. Ezzel is magyarázható az ezer lakosra jutó személygépkocsik viszonylag magas száma. Makó, Mindszent e tekintetben kissé hátrább áll a többi város mögött.

Összességében az ezer lakosra jutó személygépkocsik száma alapján nincs nagy különbség a városok és a községek között. Az azonban nyilvánvaló, hogy a fejlődő, a belterjes mezőgazdasági termelést folytató, Szeged környéki, a mórahalmi és kisteleki kistérséghez tartozó községekben magas az ezer lakosra jutó személygépkocsik száma és megelőzik e tekintetben az olyan városokat mint Mindszent és Makó.

Szeged: az Európai Unió dél-keleti kapuja

Látható Csongrád megye gazdaságában és társadalmában a legfőbb kitörési utat Szeged gazdasági, kereskedelmi, közlekedési, tudományos szerepének további növekedése jelenti. Ehhez kapcsolódik még az, hogy egyre inkább betöltheti az Európai Unió dél-keleti kapujának szerepét.

Gazdaságilag kedvezőtlen körülmény, hogy Dél-Alföld iparilag kevésbé fejlődő tájegysége az országnak. Ugyanakkor némileg biztató, hogy Csongrád megye az egy főre jutó ipari termelés értéke tekintetében – noha jelentősen elmarad az országostól –, mégis kiemelkedik a régióban.

Az egy főre jutó ipari termelés értéke 2002-ben és 2006-ban az országban, Csongrád megyében és a Dél-Alföldön 1000 Ft

Terület	2002	2006
Ország	1 246,4	1 901,1
%	100,0	100,0
Csongrád megye	763,7	1 141,5
%	61,3	59,0
Dél-Alföld	722,0	990,3
%	57,9	52,1

A megye iparának, gazdaságának a két szomszédos megyéhez képest viszonylagos fejlettségét minden bizonnyal a megyeszékhely gazdaságának a megyei átlagnál magasabb fejlettsége biztosítja. A TOP 100 – A Dél-Alföldi Régió gazdasága 2006. című kiadványának a tájegység 100 legnagyobb vállalatát tartalmazó összeállításának első hat helyét szegedi székhelyű szolgáltató és ipari vállalatok foglalják el, amelyek 2006-ban jelentősen növelték árbevételüket. Közéjük tartozik a Démász, Dégáz, a Pick, a Sole-Mizo Zrt-ék, továbbá a KÉSZ Kft. Ezek működésének, tevékenységének hatóköre túlterjed nem csak Szeged, hanem a megye, sőt az ország határain túlra is.

E nagyvállalatok mellett nem kevés közép- és kisvállalat is működik a városban, amelyek nem kis része nem csak terjeszkedésre, fejlődésre képes.

A helyi ipar és az egész gazdaság korszerűsödésének, fejlődésének fő forrása, hogy a város jelentős tudományos kapacitással rendelkezik és határozottan törekszik a tudomány és a gazdaság kapcsolatának erősítésére, a tudomány eredményeinek gyakorlati hasznosítására. Ezt a célt szolgálja többek között a Biopolis-program.

A Mercedes autógyár kecskeméti létesítése gyökeresen megnöveli Bács-Kiskun megye iparának fejlődését, a dél-alföldi tájegységen belüli szerepét, de kedvező hatást gyakorolhat Csongrád megye gazdasági életére is.

A tudományos kapacitás, a kutatás-fejlesztés a fővárosban és azokban a megyékben összpontosul, amelyek székhely-városában egyetem működik. Érdemes számba venni, hogy megyénk e tekintetben milyen feltételekkel rendelkezik.

A fővárosban és néhány megyében a kutatás-fejlesztéssel foglalkozók, a tudományok doktorai és kandidátusai száma és a kutatás-fejlesztésre fordított beruházások összege 2006-ban

Terület	Kutató-fejlesztő	A tudományok doktorai	A tudományok kandidátusai	Beruházás Millió Ft
Budapest	17 817	1 299	5 551	30 370,7
Baranya	2 027	146	589	4 574,8
Borsod-A-Z	1 113	69	417	4 076,0
Hajdú-Bihar	2 082	230	891	12 634,0
Csongrád	2 166	191	832	9 662,6

A kutatásban, fejlesztésben résztvevők száma tekintetében megyénk megelőzi mind Baranya, Borsod, mind Hajdú-Bihar megyét, de jelentős mértékben elmarad a főváros mögött. A tudományok doktorainak és kandidátusainak száma a megyék között csak Hajdú-Biharban nagyobb, mint nálunk. A kutatás-fejlesztést szolgáló beruházások értéke szintén csak Hajdú-Biharban nagyobb, mint megyénkben, nem beszélve Budapestről, ahol természetesen jóval nagyobb értékű az ilyen jellegű beruházás. Mindez lehetőséget nyújt arra, hogy a megyeszékhely iparának, gazdaságának korszerűsödése tovább haladjon előre.

Szeged közlekedési csomópont szerepének növekedését segíti az M43-as autópálya megépítése, amely egyben azt is jelenti, hogy az Európai Unió két új országából, Romániából és Bulgáriából a forgalom nem jelentéktelen része itt bonyolódik le. Ezzel növekszik Szegeden, mint az Európai Unió Dél-keleti kapujának szerepe.

A kapuszerep azonban Szegednek nemcsak közlekedési, kereskedelmi beruházásokkal, fejlesztésekkel jár majd együtt, hanem a két szomszédos romániai és szerbiai régióval kialakult sokrétű gazdasági, kereskedelmi, tudományos, kulturális és más kapcsolatok sokoldalú kibontakoztatásával, elmélyítésével. E növekvő lehetőségek ésszerű, hozzáértő kihasználásával Szeged tájegységünk fejlődésének motorja lehet.

Városok: a helyi energiák mozgósítása

Csongrád megyének a szomszédos megyékhez képest korszerűbb gazdasága, némileg magasabb fejlettsége kedvezőbb lehetőséget nyújt arra, hogy a helyi gazdasági, társadalmi, emberi erőforrások fölhasználásával, uniós források segítségével a városok kitörjenek az eddigi stagnálásukból.

A gazdasági kitörés bázisát elsősorban azok a fejlődő vállalatok képezik, amelyek az adott város gazdasági életének gerincét alkotják. A Dél-Alföld 100

legnagyobb vállalatáról készült – már említett – összeállításában 3 vásárhelyi cég szerepel. A Tabán Trafic nagykereskedelmi zrt., amelynek tevékenysége jóval túlnő a város határain. Nettó árbevétele jóval meghaladta a 24,5 milliárd forintot. A külföldi tulajdonba került porcelángyáré a 16 milliárdot, miközben árbevétele 20,7, exportja pedig 31 százalékkal növekedett. Az állattenyésztéséről híres Hód-Mezőgazda Zrt. nettó árbevétele 2006-ban kissé csökkent, de így is majdnem elérte az 5 milliárd forintot.

Az említett összeállításban 5 szentesi vállalat található. Közöttük első helyen a Hungerit baromfifeldolgozó, amely 2006-ban közel 8 százalékkal 31 milliárd forint fölé emelte nettó árbevételét. Második helyen a Legrand Zrt. áll több, mint 13 milliárd, harmadikon a Budafer Kereskedelmi Zrt. több mint 10 milliárd, a negyediken az Árpád Agrár Zrt. 5,7 milliárd forint nettó árbevétellel. Végül említésre méltó a szentesi és környékbeli kertészek szövetkezetének, a Dél-alföldi TÉSZ-nek a működése, amelynek nettó árbevétele 2006-ban és 2007-ben jóval meghaladta a 4 milliárd forintot.[39]

Csak egy olyan makói vállalat neve olvasható az összeállításban, amely teljesítményével kiérdemelte, hogy bekerüljön a 100 legnagyobb Dél-alföldi cég közé, még pedig a gumiművek makói üzeme. Nettó árbevételét a 2005. évi 17,6 milliárdról 2006-ban közel 23 milliárd forintra növelte és exportja is majdnem 30 százalékkal emelkedett.

Az említett összeállításban a Csongrád-bokrosi állateledel-gyártó üzem nem szerepel, más kiadványokban azonban igen. E vállalat is nem jelentéktelen árbevétellel rendelkezik és a város gazdasági fejlődésének fontos tényezője lehet.

A városok kereskedelmi központjai is vidéküknek. Az utóbbi időben a különböző nagy áruházláncok (Tesco, Lidl, Aldi) új helyi áruházai növelik e városok kereskedelmi szerepét és élénkítik gazdasági életét.

A városok mind az említett, mind a nem említett kisebb gazdasági vállalkozások és új befektetések révén, uniós források, pályázatok útján történő elnyerésével szolgálhatják a helyi energiák fölszabadítását, a fejlődés meggyorsítását. Ezen túlmenően Hódmezővásárhely mezőgazdaságában a Hód-Mezőgazda Zrt. gazdálkodásának korszerűsödése, a helyileg fontos szerepet betöltő, az átlagosnál nagyobb méretű egyéni gazdaságok növekedése, tevékenységük erőteljesebb kibontakozása jelentheti a helyi kitörési lehetőséget. Szentes és környéke mezőgazdaságában a biztatóan fejlődő Árpád-Agrár Zrt. mellett a kertészeket tömörítő Dél-alföldi TÉSZ kiszélesedő munkája szolgálhatja a gazdasági fellendülést.

Makó és környéke helyzetére bizonyára kedvező hatást gyakorol majd az M43-as autópálya elkészülte. Ezzel nemcsak a közlekedési, hanem a kereskedelmi, turisztikai és más kapcsolatok is élénkebbé válnak a szomszédos romániai területekkel. Ugyancsak fontos tényező lehet nemcsak a térség, hanem az

egész ország számára a föld mélyén rejlő óriási méretű földgázkincs kutatása, illetve esetleges kitermelése.

Mórahalom, Mórakert TÉSZ, Sándorfalva

Az előzőekben ismertetett adatokból kitűnik, hogy Csongrád megye gazdaságában és társadalmában Szeged mellett a fő kitörési pontot Mórahalomnak és környékének a fejlődése jelenti. E fejlődés fő bázisát az intenzív kertészeti termelés térhódítása és a kertészek munkáját segítő, a beszerzést, értékesítést végző Mórakert TÉSZ (Termelői Értékesítő Szövetkezet) alkotja. 2008 elején a szövetkezet taglétszáma megközelítette a 800-at és mintegy 2000 környékbeli homokhátsági kertész termékeit vásárolja fel. E munkát maga a TÉSZ és 2006-ban létrehozott kft-je végzi. Kettőjük együttes nettó árbevétele 2007-ben már megközelítette a 14 milliárd forintot.

A szövetkezet működése nyomán a helyi városi önkormányzat 60 hektáros agráripari parkot hozott létre, amelyben már nemcsak hazai, hanem külföldi befektetők is megjelentek. 2008 elején már mintegy 400 munkahely létesült az agráripari parkban.[40]

Az újdonsült kisváros, Sándorfalva fejlődése Szegedhez kapcsolódik, hiszen csak néhány kilométer távolság választja el a megyeszékhelytől. Helyi fejlődési energiáját ugyancsak az intenzív kertészeti termelés kibontakozása jelenti, mint a többi Szeged környéki településen és a mórahalmi, kisteleki kistérségben. Megyeszékhely közeli helyzete lehetőséget nyújt arra, hogy szegedi, vagy Szegedhez kapcsolódó beruházások területén valósuljanak meg, így gyarapodhatnak a helyi munkahelyek.

JEGYZETEK

1 Itt és a továbbiakban közölt adatok többségét az évente kiadott Magyar statisztikai évkönyvekből vettem. A máshonnan származók forrását az adott helyen közlöm.
2 Az APEH világa 1999., 2000., 2001. Bp, 2000., 2001., 2002.
3 Top 200. A legnagyobb árbevételű cégek. 2006. Bp, 2007.
4 A 2004-2006 közötti adatok: Magyar statisztikai évkönyvek. A 2007. évi adatok: Világgazdaság, 2008. március 6.
5 Inotai András: Magyar gazdasági modell? Úttörőből sereghajtó? Mozgó Világ. 2008/6. 16-17.
6 Népszabadság 2008. március 1.
7 A tájegységek, a főváros és a megyék adatait az évente megjelentetett Területi statisztikai évkönyvekből vettem.
8 A Dél-Alföd, Csongrád megye adatainak forrását a Területi statisztikai évkönyvek és Csongrád megye statisztikai évkönyvei képezik.
9 TOP 100. DÉL-ALFÖLDI RÉGIÓ GAZDASÁGA 2006. SZEGED, 2007.
10 Magyar statisztikai évkönyvek adatai a továbbiakban is.
11 A Területi statisztikai évkönyvek és Csongrád megye statisztikai évkönyvei jelentik a forrást a továbbiakban is.
12 Bibó István: [A Nemzeti Parasztpártról] 1947. In: Bibó István: Válogatott tanulmányok. 2.k. 1945-1949. Bp, 1986. 430.
13 Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Bp, 1999. 336. Valuch Tibor: Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében. Bp, 2002. 99-101.
14 Németh László: Sztálin: Les questions du léninisme = Németh László: Sorskérdések Bp, 1989. 99.
15 Németh László: Második szárszói beszéd = Németh László: Sorskérdések Bp, 1989. 732-733.
16 Erdei Ferenc: Politikai írások 2. fejezet Szeged, 2003. 14.
17 Bibó István: Fogalmazvány 1956. In: Bibó István: Különbség. Bp, 1990. 93-102.
18 Romány Pál-Tamasi Mihály: Agrárpolitikai fordulatok – agrártársadalmi változások. Szeged, 2002. 125-157.
19 Szelényi Iván: Harmadik út? Polgárosodás a vidéki Magyarországon. Bp, 1992. 18.
20 Az adatok forrását a továbbiakban a 2001. évi népszámlálás kötetei alkotják.
21 Általános mezőgazdasági összeírás 2000. II. Földhasználat Magyarországon. KSH. Bp, 2000.
22 Kun István is erre a következtetésre jut Az őstermelés mítosza című írásában. Mozgóvilág 2007/10.
23 Magyarország mezőgazdasága 2005. (Gazdaságszerkezeti összeírás) KSH. Bp, 2006.
24 Továbbiakban az adatok forrásai a 2001. évi népszámlálás kötetei.
25 A 150 leggazdagabb Magyarországon. 2007. Népszabadság.
26 Az 1970., 1980., 1990. és 2001. évi népszámlálás Csongrád megyei kötetei képezik az adatok forrását a továbbiakban.

27 Erdei Ferenc: Város és vidéke. Bp, 1971. 9. A továbbiakban: Erdei Ferenc 1971.
28 Erdei Ferenc 1971. 437.
29 Erdei Ferenc 1971. 14.
30 A 2001. évi népszámlálás adatait használom a továbbiakban.
31 Tamasi Mihály: Új gazdasági elit Szegeden. Szeged, 2001. 60-61., 65-67.
32 Uo. 87-89.
33 Délmagyarország 2008. június 20.
34 Erdei Ferenc 1971. 106., 109.
35 A magyar régiók mezőgazdasága. Dél-Alföld. Kecskemét, Békéscsaba, Szeged 2001. E fejezet további adatainak is forrása.
36 Tamasi Mihály: Mezőgazdasági kistérségek nagy szövetkezetei a Dél-Alföldön. Szövetkezés 2003/1 83.88.
37 Csongrád megye statisztikai évkönyve 2006. Szeged, 2007. A további adatoknak is forrása.
38 Délmagyarország 2008. május 28.
39 Ledó Ferenc elnök közlése.
40 Hódi Pál elnök közlése

BIBLIOGRÁFIA

Bibó István: Válogatott tanulmányok 1935-1979. Bp, 1986.
Bibó István: Különbség. Bp, 1990.
Erdei Ferenc: Város és vidéke. Bp, 1971.
Erdei Ferenc: Politikai írások 2. kötet. Szeged, 2003.
Németh László: Sorskérdések. Bp, 1989.
Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Bp, 1999.
Romány Pál-Tamasi Mihály: Agrárpolitikai fordulatok – agrártársadalmi változások. Szeged, 2002.
Szelényi Iván: Harmadik út? Polgárosodás a vidéki Magyarországon. Bp, 1992.
Tamasi Mihály: Új gazdasági elit Szegeden. Szeged, 2003.
Valuch Tibor: Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felben. Bp, 2002.

NÉVMUTATÓ

Bába István 158
Bálint Sándor 140
Baranyi Sándor 160
Béres József 132
Bibó István 92 93 88 212 213
Bige László Tibor 131

Csányi Sándor 131 132
Csonka Gábor 158

Darvas Ferenc 132
Demján Sándor 131

Erdei Ferenc 7 92 93 140 143 196 203 212 213

Fehér Lajos 93

Gyárfás Tamás 133

Hódi Pál 213

Inotai András 212

Kapolyi László 132
Kolosi Tamás 8 133
Kun István 212

Ledó Ferenc 213
Leisztinger Tamás 131
Magyar József 160
Nagy Elek 132
Németh László 91 92 93 212 213
Nógrádi Zoltán 200
Nyers Rezső 94

Pistrui László 160

Radnóti Miklós 7
Rahimkulov, Megdet 131
Romány Pál 9 212 213
Romsics Ignác 212 213

Schmidt Mária 133
Somody Imre 132
Szelényi Iván 94 212 213
Széles Gábor 131 132

Tamasi Mihály 7 8 9 212 213

Valuch Tibor 213
Varga Mihály 132 158 159 160
Várszegi Gábor 131
Veres Péter 92 93

Wáberer György 131

A Bába Kiadónál megjelent könyvekből ajánljuk:

Tamasi Mihály: Polgárosodás régen és most

Tamasi Mihály: A régi, szegedi, gazdasági elit (1870–1944)

Tamasi Mihály: Új gazdasági elit Szegeden

Tamasi Mihály: Társadalmi és politikai változások Szegeden 1939–1949 között

Tamasi Mihály: Szegedi gondolkodók a totalitáris rendszerekről (1935–1979)

Tamasi Mihály: A változó agrárvilág fél évszázada

Tamasi Mihály: Népi kollégisták Makón

Tamasi Mihály: A makói József Attila Irodalmi és Művészeti Társaság (1947–1952)

Romány Pál–Tamasi Mihály: Agrárpolitikai fordulatok – agrártársadalmi változások

Erdei Ferenc: Politikai írások 2. kötet

Máté-Tóth István: Gyálarét társadalma

Rakonczai János: Ezredforduló

Blutman László: EU-jog – működésben

Ruszoly József: Máig érő alkotmánytörténelem

Megvásárolhatók a könyvesboltokban,
megrendelhetők és megvásárolhatók a kiadó Betűvetés könyvesboltjában,
6724 Szeged, Pulz u. 14. Telefon: (62) 315-301; (62) 426-679/470
hétfőtől péntekig 12–16 óráig
nyomda@btsainyomda.hu
betuvetés@invitel.hu www.btsainyomda.hu

Részlet az előszóból

Tamasi Mihály mögött nem áll intézet, de tiszteletreméltó publikációs és oktatási tevékenység igen. A bejárt vidék, a szülőföld és a téma alapos ismerete alkalmassá tette arra, hogy egy részletes, konkrét elszámolást adjon a mai magyar társadalom statisztikailag mért folyamatairól. Nem könnyű vállalkozás, hiszen az átlagok, arányok, százalékok nem andalító olvasnivalók, de nem is ez volt a cél. Egyébként, ahol lehetett, érdekességeket, új „agrárcsillagokat" is felvonultat. Ha már a média nem teszi – legfeljebb csak botrány esetén – akkor szerepeljen Tamasi könyvében, hogy ma mit tesz pl. Mórahalom vagy Szentes, hiszen Bábolna, Dalmand vagy Boly eltűnt, mint „agráréllovas". Jellegzetes adat, hogy Mórahalom gépkocsi-sűrűsége (1000 lakosra) pl. nagyobb, mint Szegedé. Elemezni fogják még a régió mai „vip listáit", azaz a legnagyobb jövedelműek között névsorát is. Remélhető, hogy egy bővített kiadásban már az „ezer hold felettiek" névsora is olvasható lesz. Mint az 1935. évi Gazda-Címtár egykor azt tartalmazta... A jövőre vár – többek között – az is, hogy a szaktudomány pontosítsa az elit fogalom értelmezését. A vagyon ugyanis nem mindig emel valakit automatikusan az elit, különösen pedig a szellemi elit tagjai közé. Nem lehetne a valóban nagy adófizetőket – a virilistákat – inkább valamiféle dicsőségtáblával megtisztelni?

Dr. Romány Pál

Tamasi Mihály • A RENDSZERVÁLT

Tamasi Mihály

A RENDSZERVÁLTOZÁS TÁRSADALMI MÉRLEGE

B&T